

ห้องศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช
สำนักหอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทร ไรต์ ประสานมิตร

พระราชหัตถเลขาในพระบาท ฯ

ห้องขจร
อ
895.9166
จ657พ
ร.4

องค์ศาสตราจารย์ ขจร สุภาพนิช

สำนักหอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

๑๑๕.๙๑๖๖
๑๖๕๗๗
๑.๔

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 เขต 1021575 1015058

27 พ.ค. 2524

ห้องการพิมพ์สาร สำนวน
สำนักหอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ห้อง สาร สำนวน

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีไปมากับ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก

เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

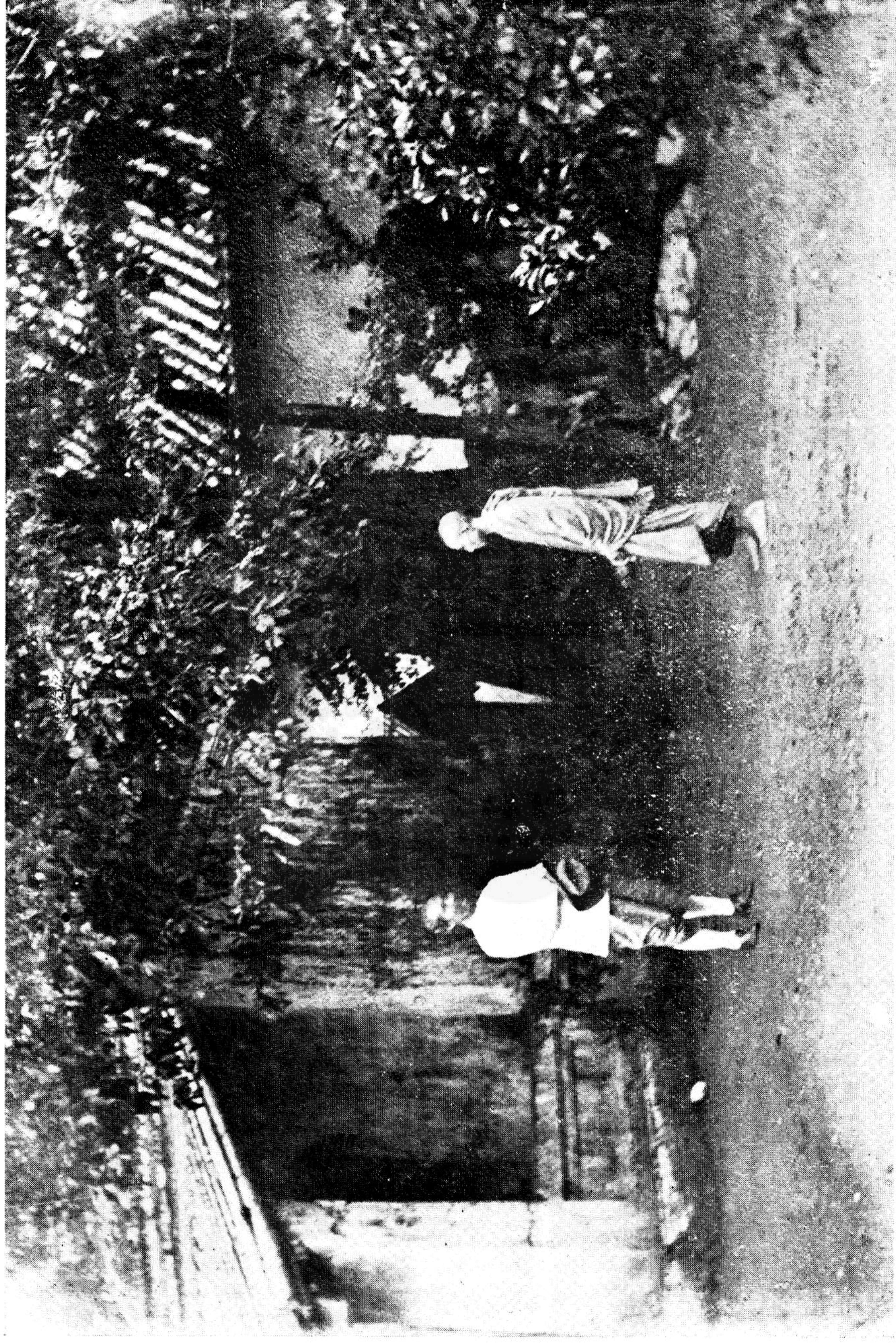
ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

84734

* 104519

S 19๕๙/๑๐.๑.๔

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนทนากับสมเด็จพระ ๙ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
คราวเสด็จประพาสวัดบวรนิเวศ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘

คำนำ

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีไปมาถึงกันซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงคัดสำเนาเรียบเรียงเป็นลำดับ รักษาไว้ที่พระตำหนักวัดบวรนิเวศจนสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เห็นว่าเป็นหนังสือสำคัญ จึงส่งมอบให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งให้ราชบัณฑิตยสถานตรวจจัดการพิมพ์สำหรับพระราชทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายสนองพระเดชพระคุณในวันคล้ายกับวันสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๗๒ นี้

เมื่อราชบัณฑิตยสภาได้รับสั่ง ตรวจฉบับดูเห็นมีบกพร่องอยู่ด้วยบางเรื่องมีแต่สำเนาพระราชหัตถเลขา แต่ขาดสำเนาลายพระหัตถ์ที่ทอดียบบ้าง บางเรื่องมีแต่สำเนาลายพระหัตถ์ขาดสำเนาพระราชหัตถเลขาบ้าง ดังนั้นในฐานะว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะพึงทรงรวบรวมหนังสือเมื่อรัชกาลที่ ๖ ในเวลานั้นหนังสือเดิมหายเสียบ้างจึงไม่ได้มาเข้าลำดับไว้ครบ ราชบัณฑิตยสภาได้ส่งหนังสือไปยังกรมราชเลขาธิการ ขอให้ค้นหาสำเนาในด้านงานกรมนั้น ได้ที่ยังบกพร่องเพิ่มเติมมาบ้าง แต่ยังไม่บริบูรณ์ ถึงกระนั้นก็ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นหนังสือที่น่าอ่านอันสมควรจะพิมพ์พระราชทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายสนองพระเดชพระคุณได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดการพิมพ์ถวายตามพระราชประสงค์

๑๖ มกราคม

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๗๒

สารบาญ

หมวดที่ ๑

การเกี่ยวกับพระราชวงศ

เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวช

ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขา ทรงอาราธนาให้เสด็จมา
ควบคุมพระเจ้าลูกยาเธอที่ทรงผนวช

หน้า ๑

เรื่องหนังสือสนุกนก

อธิบายมูลเหตุแห่งการแต่งหนังสือสนุกนก

” ๓

ฉบับที่ ๒ พระราชหัตถเลขา ขอประทานโทษ

กรมหลวงพิชิตปรีชากร

” ๔

เรื่องผูกดวงพระชันษาพระเจ้าลูกเธอ

ฉบับที่ ๓ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ทรงทำดวงพระชันษา
พระองค์เจ้าเหมวดี

” ๗

ฉบับที่ ๔ พระราชหัตถเลขา ทรงขอให้ทำดวงพระชันษา

พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัชสมัย โทษ

” ๘

ฉบับที่ ๕ พระราชหัตถเลขา ทรงขอให้ทำดวงพระชันษา

สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง

” ๘

เรื่องหนังสือธรรมเนียม

ฉบับที่ ๖ พระราชหัตถเลขา เรื่องประทานหนังสือ
ธรรมเนียมแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า
มหาวชิราวุธ

” ๑๐

เรื่องถวายขัติเรกสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ฉบับที่ ๗ พระราชหัตถเลขา	เรื่องคำถวายขัติเรก สมเด็จพระบรมราชินีนาถ	หน้า ๑๑
ฉบับที่ ๘ พระราชหัตถเลขา	ทรงปรึกษาคำว่า วร, บวร, อัคร, แดะมหา อันเต็มเข้าในขัติเรก	๑๒
ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขา	ทรงปรึกษาเรื่องคำถวาย พระพรดา	๑๓
ฉบับที่ ๑๐ พระราชหัตถเลขา	ทรงปรึกษาเรื่องคำ ขรรมิถ แดะเช่นพระนามอักษรขอม	๑๔
ฉบับที่ ๑๑ ถวายพระหัตถ์	เรื่องถวายขัติเรกในพระ ราชฐานแดะนอกพระราชฐาน	๑๕
ฉบับที่ ๑๒ พระราชหัตถเลขา	พระราชทานความเห็น เรื่องถวายขัติเรก	๑๖
ฉบับที่ ๑๓ ถวายพระหัตถ์	ทรงตอบพระราชดำริเรื่อง ถวายขัติเรก	๑๗
ฉบับที่ ๑๔ พระราชหัตถเลขา	เรื่องถวายขัติเรก พร้อมกัน ๒ พระองค์	๑๗
ฉบับที่ ๑๕ พระราชหัตถเลขา	ทรงตอบรับคำร่างถวาย ขัติเรกแดะถวายพระพรดา	๑๘
เรื่องคำแนะนำพระนาม วัชรอาวุธ		
ฉบับที่ ๑๖ พระราชหัตถเลขา	เรื่องคำแนะนำพระนาม วัชรอาวุธ	๑๙

เรื่องบำเหน็จหมอ

ฉบับที่ ๑๗ ถวายพระหัตถ์ ทูลพระอาการประชวร หน้า ๒๐

ฉบับที่ ๑๘ พระราชหัตถ์เลขา ทรงรับจะหาของ
พระราชทานหมอ „ ๒๐

หมวดที่ ๒

การในพระองค์

เรื่องทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศพระราชทานเจ้าจอม
มารดาแพ รัชกาลที่ ๔

ฉบับที่ ๑๙ พระราชหัตถ์เลขา ทรงแต่งตั้งพระราชหฤทัย
และทรงจัดของที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล „ ๒๑

เรื่องเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก

ฉบับที่ ๒๐ พระราชหัตถ์เลขา ทรงขอให้เรียงความ
หนังสือมหาวงศ์อย่างย่อ ๆ „ ๒๓

ฉบับที่ ๒๑ พระราชหัตถ์เลขา ทรงอธิบายข้อความ
ที่ต้องพระราชประสงค์ในเรื่องมหาวงศ์ „ ๒๔

ฉบับที่ ๒๒ พระราชหัตถ์เลขา ทรงตอบรับเรื่องมหาวงศ์ „ ๒๕

ฉบับที่ ๒๓ พระราชหัตถ์เลขา ทรงเล่าพระราชจรรยา
ที่ได้ทรงประพาสต่อชาวต่างประเทศ แลทรงหาของ
พระราชทานฝาก „ ๒๕

ฉบับที่ ๒๔ พระราชหัตถ์เลขา พระราชทานผ้ากัมพล „ ๒๖

เรื่องโปรดเข้าใหม่

ฉบับที่ ๒๕ พระราชหัตถเลขา พระราชทานเข้าใหม่ แต่ทรงอธิบายถึงวิธีหุง	หน้า ๓๐
ฉบับที่ ๒๖ ดายพระหัตถ์ ทรงตอบเรื่องเข้าใหม่	” ๓๒
เรื่องงานเลื่อนกรมและขึ้นตำแหน่งจันทร	
ฉบับที่ ๒๗ ดายพระหัตถ์ เรื่องกำหนดการฉลองยุค แต่เลื่อนกรม	” ๓๔
ฉบับที่ ๒๘ พระราชหัตถเลขา ทรงอธิบายวิธีเลื่อน กรมที่ทรงพระราชดำริไว้	” ๓๔
ฉบับที่ ๒๙ ดายพระหัตถ์ เรื่องพิมพ์สุภาษิตที่จะจารึก ในของชำร่วย	” ๓๕
ฉบับที่ ๓๐ พระราชหัตถเลขา เสด็จอาการทรงพระประชวร แต่ทรงทักปฐพีสุภาษิต	” ๓๖
ฉบับที่ ๓๑ ดายพระหัตถ์ ถวายตัวอย่างสุภาษิต	” ๓๗
ฉบับที่ ๓๒ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับสมุคสุภาษิต	” ๓๘
ฉบับที่ ๓๓ พระราชหัตถเลขา ทรงกะมูที่จะไปในงาน	” ๓๘
ฉบับที่ ๓๔ พระราชหัตถเลขา พระราชทานตัวอย่าง มิดคัตตมุด	” ๓๙
เรื่องเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง	
ฉบับที่ ๓๕ พระราชหัตถเลขา ทรงเสด็จสถานที่ที่ใดได้เสด็จ ประพาสแต่พระอาการที่เปนไปอยู่	” ๔๐

(๕)

หมวดที่ ๓

การคณะสงฆ์

เรื่องพระสังฆมาฆาขอพระราชทานเปลี่ยนพระสมณญัตติ

ฉบับที่ ๓๖ พระราชหัตถเลขา พระราชทานความเห็น
เรื่องควรรับพระสังฆาภิบาลมาขอพระราชทานเปลี่ยน หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๓๗ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระศรีวิสุทธิมุนี
จะถวายหนังสือ ” ๔๗

ฉบับที่ ๓๘ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระสังฆมณฑล
จะมาขอเปลี่ยนต้องมีหนังสือ นำ ” ๔๘

ฉบับที่ ๓๙ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระศรีวิสุทธิมุนี
จะกลับไปสังคายนาเสียก่อน ” ๕๐

ฉบับที่ ๔๐ พระราชหัตถเลขา ตอบรับดำเนนาหนังสือ
พระศรีวิสุทธิมุนี ” ๕๑

เรื่องชาวอินเดียมารับบวช

ฉบับที่ ๔๑ พระราชหัตถเลขา พระราชทานความเห็น
เรื่องชาวอินเดียมารับบวช ” ๕๓

หมวดที่ ๔

การศาสนา

เรื่องการบำรุงศาสนาตามหัวเมือง

ฉบับที่ ๔๒ พระราชหัตถเลขา ทรงอาราธนาให้
ทรงแต่งตั้งเทศนาปราชญ์ไปตามหัวเมือง ” ๕๔

ฉบับที่ ๔๓ พระราชหัตถเลขา ทรงแต่งตั้งวิจิตรังษกรม ของพระองค์ในหัวเมือง	หน้า ๕๕
เรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พบณเมืองกบิลพัสดุ์	
ฉบับที่ ๔๔ พระราชหัตถเลขา ตรัสถามความเห็น เรื่องพระบรมธาตุที่พบณเมืองกบิลพัสดุ์	๕๗
ฉบับที่ ๔๕ ถายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องหลักฐาน ของพระบรมธาตุ	๕๘
ฉบับที่ ๔๖ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาเรื่องจะรับ และไปตรวจพระบรมธาตุ	๖๐
ฉบับที่ ๔๗ ถายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่อง ผู้จะไปตรวจพระบรมธาตุ	๖๒
ฉบับที่ ๔๘ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ทรงค้นตำรา เรื่องพระธาตุ	๖๔
ฉบับที่ ๔๙ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ช่วยทรง ตรวจหนังสือเจอนัต	๖๗
เรื่องพระพุทธรูปของแกรนด์ ดยุก เฮส	
อธิบายมูลเหตุ	๖๘
ฉบับที่ ๕๐ ถายพระหัตถ์ ถวายหนังสือของเมเยอ ฟัดดิ้ง	๖๘
ฉบับที่ ๕๑ พระราชหัตถเลขา ทรงหารือเรื่องจะถ่าย อย่างพระพุทธรูปนิรันตรายพระราชทาน แกรนด์ ดยุก เฮส	๗๐

(๗)

หมวดที่ ๕

การศึกษา

เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน

ฉบับที่ ๕๒ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ทรงแต่งตั้ง

ธรรมะสอนเด็กในโรงเรียน

หน้า ๗๑

ฉบับที่ ๕๓ พระราชหัตถเลขา ทรงเชิญเสด็จมาเฝ้า

,, ๗๓

เรื่องแต่งตั้งสอนวโกวาท

ฉบับที่ ๕๔ พระราชหัตถเลขา ทรงชมหนังสือสอนวโกวาท

,, ๗๔

ฉบับที่ ๕๕ ถายพระหัตถ์ เรื่องตั้งชื่อหนังสือ

,, ๗๕

ฉบับที่ ๕๖ ถายพระหัตถ์ ถวายหนังสือสอนวโกวาทที่

เติมคำมคธเข้าบ้าง

,, ๗๖

ฉบับที่ ๕๗ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับหนังสือ

สอนวโกวาท

,, ๗๖

เรื่องจะพิมพ์หนังสืออรรถกถา

ฉบับที่ ๕๘ ถายพระหัตถ์ ถวายคำแนะนำหนังสือโปรเฟส

เตอร์ ไรส์เดวิด เรื่องอยากให้พิมพ์หนังสืออรรถกถา ,, ๗๗

ฉบับที่ ๕๙ พระราชหัตถเลขา พระราชทานพระราชกระแส

เรื่องจะพิมพ์อรรถกถา

,, ๗๗

ฉบับที่ ๖๐ ถายพระหัตถ์ ทรงรับจะชำระพระไตรปิฎก

,, ๗๘

เรื่องแปลนิบาตชาดก

ฉบับที่ ๖๑	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องหนังสือ ที่จะทรงพิมพ์แจกในงานพระศพกรมขุนลพบุรี	หน้า ๘๐
ฉบับที่ ๖๒	พระราชหัตถเลขา เชิญเสด็จนำพระศพ	„ ๘๑
ฉบับที่ ๖๓	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นในวิธีแปล นิบาตชาดก	„ ๘๒
ฉบับที่ ๖๔	พระราชหัตถเลขา ทูลพระราชประสงค์ ในวิธีแปล	„ ๘๓
ฉบับที่ ๖๕	ถวายพระหัตถ์ เติบโตผู้แปลนิบาตชาดก	„ ๘๕
ฉบับที่ ๖๖	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นการตรวจรูป	„ ๘๗
ฉบับที่ ๖๗	ถวายพระหัตถ์ ถวายตัวอย่างนิบาตชาดก ที่ทรงแปลเอง	„ ๘๘
ฉบับที่ ๖๘	พระราชหัตถเลขา โปรดตัวอย่างชาดก ที่แปลถวาย	„ ๙๐
ฉบับที่ ๖๙	ถวายพระหัตถ์ ทรงกะต้วผู้แปลนิบาตชาดก	„ ๙๑
ฉบับที่ ๗๐	ถวายพระหัตถ์ ถวายตัวอย่างคำแปลของ พระพิมลธรรม	„ ๙๒
ฉบับที่ ๗๑	พระราชหัตถเลขา ทรงรับจะทรงพระราชนิพนธ์ คำอธิบาย	„ ๙๓
ฉบับที่ ๗๒	พระราชหัตถเลขา โปรดคำแปลของ พระพิมลธรรม	„ ๙๔

ฉบับที่ ๗๓ พระราชหัตถเลขา พระราชทานโคลง คำอธิบายนิบาตชาดก	หน้า ๙๔
ฉบับที่ ๗๔ ดायพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจำหน้า คำอธิบาย	” ๙๖
คำแปลของฝรั่ง	” ๙๙
ร่างพระราชนิพนธ์ ในจำหน้า	” ๑๐๑
ดงท้ายคำนำ	” ๑๐๓
ฉบับที่ ๗๕ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาคำจำหน้า อธิบาย	” ๑๐๓
ฉบับที่ ๗๖ ดायพระหัตถ์ ถวายความเห็นคำจำหน้าคำเพิ่ม ร่างคำอธิบาย	” ๑๐๕
ฉบับที่ ๗๗ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับความที่แก้ไข เรื่องณัฐศัพท	” ๑๐๗
ฉบับที่ ๗๘ พระราชหัตถเลขา พระราชทานสำเนา คำแปลณัฐศัพท แด่สำเนาหนังสือของหลวง ประเสริฐ อักษรนิติ	” ๑๐๘
ฉบับที่ ๗๙ ดायพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องณัฐศัพท ความเห็นเรื่องณัฐศัพท	” ๑๐๘
ฉบับที่ ๘๐ สำเนาหนังสือหลวงประเสริฐ	” ๑๑๕

ฉบับที่ ๘๑	ถวายพระหัตถ์กรมขุนดมมต ฯ ทูลถาม เรื่องจะโปรดให้พิมพ์ความเห็นเรื่องณัฐรัฐศัพท์	หน้า ๑๑๗
ฉบับที่ ๘๒	ถวายพระหัตถ์ ทรงอนุญาตให้พิมพ์ความเห็น เรื่องณัฐรัฐศัพท์	,, ๑๑๗

เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม

ฉบับที่ ๘๓	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจะคัด นักเรียนบาลีที่จะเข้าสอบสนาม	,, ๑๑๘
ฉบับที่ ๘๔	พระราชหัตถ์เลขา พระราชทานความเห็น เรื่องการสอบนักเรียนบาลี	,, ๑๒๑
ฉบับที่ ๘๕	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นระเบียบสอบ	,, ๑๒๔
ฉบับที่ ๘๖	พระราชหัตถ์เลขา พระราชทานพระบรมราชา นุมัติในการสอบบาลี	,, ๑๒๖
ฉบับที่ ๘๗	พระราชหัตถ์เลขา ทูลขอให้คงการสอบไว้ ตามเดิม	,, ๑๒๗

หมวดที่ ๒

เรื่องการบำรุงวัด

เรื่องการสร้างวัดเบญจมบพิตร

ฉบับที่ ๘๘	พระราชหัตถ์เลขาพระราชทานใบแจ้งความ เรื่องจะรวมหนังสือหอพุทธศาสน์สังคหะ	,, ๑๒๘
ฉบับที่ ๘๙	ถวายพระหัตถ์ทรงตอบรับใบแจ้งความ	,, ๑๒๘

ฉบับที่ ๙๐ พระราชหัตถเลขาธิบดี ^๒ ไม ซึ่งชั้นระดับมุกด์แก่ ^๒ พระที่นั่งทรงผนวช	หน้า ๑๒๙
ฉบับที่ ๙๑ พระราชหัตถเลขา เรื่องมหามกุฏราชวิทยาลัย ให้หนังสือแก้วัดเบญจมบพิตร	” ๑๓๐
ฉบับที่ ๙๒ พระราชหัตถเลขา เรื่องเขียนทำวจตุโลกบาล ที่วัดเบญจมบพิตร	” ๑๓๐
ฉบับที่ ๙๓ ถายพระหัตถ์ เรื่องทำวจตุโลกบาลต่อมา	” ๑๓๑
ฉบับที่ ๙๔ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ พุทธรูปถวายเนตรที่ไต่ตนโพธิ์วัดเบญจมบพิตร	” ๑๓๒
ฉบับที่ ๙๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ พุทธรูปต่อมา	” ๑๓๓
ฉบับที่ ๙๖ ถายพระหัตถ์ เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ พุทธรูปต่อมา	” ๑๓๓
ฉบับที่ ๙๗ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ พุทธรูปต่อมา	” ๑๓๔
ฉบับที่ ๙๘ ถายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยศัพท์ อนิมิตต์ และธรรมะที่จะจาริกฐานพระ	” ๑๓๕
ฉบับที่ ๙๙ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับธรรมะที่จาริก ฐานพระ	” ๑๓๗
ฉบับที่ ๑๐๐ ถายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยเรื่องสัตว์คตมหา สถานในโพธิมณฑล	” ๑๓๙

ฉบับที่ ๑๐๑ พระราชหัตถเลขา	ขอให้ทรงวินิจฉัยรัตนมร	
	และทรงเล้าถ่วงการบนหุ่่นพระ	หน้า ๑๓๘
ฉบับที่ ๑๐๒	ถวายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยเรื่องรัตนมร	„ ๑๔๒
	แผนผังคตมหาดาน	„ ๑๔๔

ปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส

ฉบับที่ ๑๐๓ พระราชหัตถเลขา	ทรงปรึกษาซ่อมวัด	
	ราชาธิวาส จะย้ายพระภิกษุมุขมาอยู่	„ ๑๔๘
ฉบับที่ ๑๐๔	ถวายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจะทรง	
	ปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส	„ ๑๕๐
ฉบับที่ ๑๐๕	พระราชหัตถเลขา พระราชดำริที่จะซ่อมแปลง	„ ๑๕๔
ฉบับที่ ๑๐๖	ถวายพระหัตถ์ ทรงตอบพระราชดำริ	„ ๑๕๕
ฉบับที่ ๑๐๗	พระราชหัตถเลขา เรื่องให้พระภิกษุมุข	
	แดพระครูปลัดไปดวัดที่เมืองเพชร	„ ๑๕๖
ฉบับที่ ๑๐๘	ถวายพระหัตถ์ ทรงนัดพระภิกษุมุขและพระ	
	ครูปลัด	„ ๑๕๗
ฉบับที่ ๑๐๙	พระราชหัตถเลขา เรื่องพระภิกษุมุข	
	แดพระครูปลัดจะไปดวัดเมืองเพชร	„ ๑๕๘
ฉบับที่ ๑๑๐	ถวายพระหัตถ์ ทูลเรื่องแนะนำพระครูปลัด	
	วัดราชาธิวาส	„ ๑๕๙
ฉบับที่ ๑๑๑	พระราชหัตถเลขา ทรงกะแผนซ่อม	
	วัดราชาธิวาส	„ ๑๖๐

ฉบับที่ ๑๑๒	ถวายพระหัตถ์ ขอทราบกำหนดที่พระภักท มุข จะไปอยู่วัดราชาธิวาส	หน้า ๑๖๕
ฉบับที่ ๑๑๓	พระราชหัตถเลขา เรื่องวัดราชาธิวาส เกี่ยวของกับบ้านเขมรเขารด	„ ๑๖๕
ฉบับที่ ๑๑๔	ถวายพระหัตถ์ เรื่องวัดกับบ้านข้างเคียง ควรล้ามคึกกัน	„ ๑๖๗
ฉบับที่ ๑๑๕	พระราชหัตถเลขา ทรงกระวันแลกระบวน แห่พระภักทมุขไปอยู่วัดราชาธิวาส	„ ๑๖๘
ฉบับที่ ๑๑๖	ถวายพระหัตถ์ ทรงกะจำนวนพระเลขของ ที่จะพระราชทานแจก	„ ๑๗๐
ฉบับที่ ๑๑๗	ถวายพระหัตถ์ ทูลเรื่องพระครูปลัด วัดโสมนัสขอมไปอยู่วัดเครือวัลย์	„ ๑๗๑
ฉบับที่ ๑๑๘	ถวายพระหัตถ์ ถวายใบนิตพระที่จะเข้ากระบวน	„ ๑๗๒
ฉบับที่ ๑๑๙	พระราชหัตถเลขา พระราชทานบัญญัติ ที่จอดเป็นกระบวน	„ ๑๗๒
บัญญัติ		„ ๑๗๔
ฉบับที่ ๑๒๐	ถวายพระหัตถ์ ถวายบัญญัติพระที่จะนั่งรถยนต์	„ ๑๗๗
ฉบับที่ ๑๒๑	พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับเรื่องกะบัญญัติ พระกับรถยนต์	„ ๑๗๘
ฉบับที่ ๑๒๒	ถวายพระหัตถ์ ถวายบัญญัติเพิ่มเติมอีก ๔ หดัง	„ ๑๗๘
ฉบับที่ ๑๒๓	พระราชหัตถเลขา เรื่องรถขาด ๑ หดัง	„ ๑๗๙
ฉบับที่ ๑๒๔	ถวายพระหัตถ์ เรื่องรถขาด ๑ หดัง	„ ๑๘๐

ฉบับที่ ๑๒๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องเกณฑ์รถเพิ่ม	หน้า ๑๘๑
ฉบับที่ ๑๒๖ พระราชหัตถเลขา เรื่องภาพปลุกเสก	
ที่เขียนพระอุโบสถวัดบวรนิเวศและวัดบรมนิเวศ	,, ๑๘๑
ฉบับที่ ๑๒๗ ถายพระหัตถ์ ถวายจารึกรูปภาพใน	
พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ	,, ๑๘๒
ฉบับที่ ๑๒๘ พระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรม	
ราชวินิจฉัยเรื่องอายุของในวัดราชาธิวาส	,, ๑๘๓
ฉบับที่ ๑๒๙ ถายพระหัตถ์ ทูลทูลมาของภาพที่เขียน	
พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ	,, ๑๘๔
ฉบับที่ ๑๓๐ พระราชหัตถเลขา เรื่องภาพที่จะเขียน	
วัดราชาธิวาส	,, ๑๘๕
ฉบับที่ ๑๓๑ ถายพระหัตถ์ เรื่องผู้เช่าเรียรายในการ	
พระราชกุศล	,, ๑๘๗
ฉบับที่ ๑๓๒ พระราชหัตถเลขา ทรงกระหายการที่	
จะปฏิสังขรณ์เป็นลั่นวน ๆ	,, ๑๘๘
ฉบับที่ ๑๓๓ พระราชหัตถเลขา ทรงกะสร้างพระอุโบสถ	
และหาพระประธาน	,, ๑๘๒
ฉบับที่ ๑๓๔ ถายพระหัตถ์ ทูลเรื่องเขียนอศุภกรรมฐาน	,, ๑๘๖
ฉบับที่ ๑๓๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องสร้างศาลา	
การเปรียญและพิธีห่อพระประธาน	,, ๑๘๗
ฉบับที่ ๑๓๖ พระราชหัตถเลขา เรื่องขยายโบถให้พอ	
ขนาด	,, ๑๘๘

ฉบับที่ ๑๓๗ ถายพระหัตถ์ ทูลเรื่องขยายโบถ
วัดราชาธิวาส

หน้า ๒๐๑

เรื่องทิวคณรนาถ

ฉบับที่ ๑๓๘ พระราชหัตถเลขา เรื่องทรงพระราชดำริ
จะให้สร้างห้องแถวในที่วัดคณรนาถ

„ ๒๐๓

ฉบับที่ ๑๓๙ ถายพระหัตถ์ เรื่องการทำผาติกรรม
ที่วัดคณรนาถ

„ ๒๐๕

เรื่องตัดถนนผ่านวัดมกุฏกษัตริย์เเลวัดตรีทศเทพ

ฉบับที่ ๑๔๐ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาเรื่องจะตัด

ถนนทางวัดมกุฏกษัตริย์เเลวัดตรีทศเทพ

„ ๒๐๖

ฉบับที่ ๑๔๑ ถายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่อง

จะตัดถนน

„ ๒๐๗

ฉบับที่ ๑๔๒ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะเปลี่ยน

การตัดถนน

„ ๒๐๘

ฉบับที่ ๑๔๓ ถายพระหัตถ์ เรื่องที่กัลปนาอันจะถูก
ตัดถนน

„ ๒๑๐

ฉบับที่ ๑๔๔ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะตัด

ถนนให้เฉียดมูมวัดตรีทศเทพ

„ ๒๑๐

ฉบับที่ ๑๔๕ ถายพระหัตถ์ เรื่องลี้มาวัดตรีทศเทพ

„ ๒๑๑

ฉบับที่ ๑๔๖ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะตัด

ถนนให้หักกวัดเดี้ยมที่เดี้ยว

„ ๒๑๒

(๑๖)

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

ฉบับที่ ๑๔๗ ถายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนามรพทีกา

นมัสนธรรม

หน้า ๒๑๓

ฉบับที่ ๑๔๘ พระราชหัตถ์เลขา ทรงเล่าถึงพระราชอัชฌาศัย

ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสไว้

” ๒๑๓

ฉบับที่ ๑๔๙ ถายพระหัตถ์ ขอพระราชทานให้คงความ

ที่กล่าวถึงพระราชอัชฌาศัย

” ๒๑๕

ฉบับที่ ๑๕๐ ถายพระหัตถ์ ทรงแถลงจักรวตวิตรถวาย

” ๒๑๖

ข้อความในจักรวตสูตร

” ๒๑๘

ฉบับที่ ๑๕๑ พระราชหัตถ์เลขา ทรงเล่าถึงเรื่องภาษาอากร

ที่จะยกขึ้นกล่าวในเทศนา

” ๒๒๑

ฉบับที่ ๑๕๒ พระราชหัตถ์เลขา ทรงเล่าเรื่องภาษาอากร

เพิ่มเติม

” ๒๒๔

ฉบับที่ ๑๕๓ ถายพระหัตถ์ ทรงตอบรับและถวายร่าง

เทศนา

” ๒๒๕

ฉบับที่ ๑๕๔ พระราชหัตถ์เลขา ทรงแก้ร่างใหม่

” ๒๓๐

ร่างตอนที่ทรงแก้

” ๒๓๐

(๑๗)

ฉบับที่ ๑๕๕ ถายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศน์นาคนว่าด้วย
จัดการคดี หน้า ๒๓๑

ฉบับที่ ๑๕๖ ถายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศน์นาในพระราช
พิธีรัชมงคล ” ๒๓๒

ฉบับที่ ๑๕๗ พระราชหัตถ์เลขา ทรงทักท้วงในร่างเทศน์
บางแห่ง ” ๒๓๒

เรื่องเทศน์ในงานศตพรรษา

ฉบับที่ ๑๕๘ ถายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศน์ ” ๒๓๕

ฉบับที่ ๑๕๙ พระราชหัตถ์เลขา ดำรัสเกล้าเรื่องพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเทศน์ ” ๒๓๖

เรื่องเทศน์ในงานพระบรมอัฐิสมเด็จพระเทพศิรินทร

ฉบับที่ ๑๖๐ ถายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศน์ ” ๒๓๙

ฉบับที่ ๑๖๑ พระราชหัตถ์เลขา ทรงตอบชอบ ” ๒๓๙

หมวดที่ ๘

การปฏิรูป

เรื่องไต่สวน นาย ก. ส. ร. กุหลาบ

ฉบับที่ ๑๖๒ พระราชหัตถ์เลขา ตรัสสั่งให้ไต่สวน

นายกุหลาบ ” ๒๔๐

ฉบับที่ ๑๖๓ พระราชหัตถเลขา เรื่องนายกุหลาบกล่าวถึง
การรื้อนำพระศพกรมขุนนเรนทร
หน้า ๒๔๑

ฉบับที่ ๑๖๔ ถายพระหัตถ์ ถวายข้อบรรยายโทษที่
นายกุหลาบแต่งหนังสือ ,, ๒๔๒

ฉบับที่ ๑๖๕ ถายพระหัตถ์ ถวายคำวินิจฉัยของกรรมการ
พร้อมทั้งคำพยานและรายการสืบสวน ,, ๒๔๔

ฉบับที่ ๑๖๖ พระราชหัตถเลขา ทรงขอใบกรรมการ ,, ๒๔๘

เรื่องดาวหาง

ฉบับที่ ๑๖๗ พระราชหัตถเลขา ตรัสถามเรื่อง
ดาวหางว่าพบในบาตบ้างหรือไม่ ,, ๒๔๙

ฉบับที่ ๑๖๘ ถายพระหัตถ์ จะทรงค้นเรื่องดาวหางถวาย ,, ๒๔๙

พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีไปมากับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิริยญาณวโรดม

หมวดที่ ๑

การเกี่ยวกับพระราชวงศ

เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวช
(ฉบับที่ ๑)

ที่ ๑๗๖

วัน ๒๙ ค่ำ ปีมะแม ๒๔๖๖

กราบบังคมทูลมายัง กรมหมื่นวิริยญาณวโรดม

ด้วยลูกชายเล็กคน (๑) ที่ โทนจุฬแล้วแต่ยังจะ โทนต่อไปอีกนั้น เดิม
หม่อมฉันเห็นว่ายังเด็กอยู่จะเป็นเด็กตามมากไป จึงไม่คิดว่าจะบวช
จะไว้บวชพระที่เดียว แต่ข้างฝ่ายมารดาญาติพี่น้องเขาอยากจะให้บวช
ตามธรรมเนียม ด้วยถนัดกันว่าบวชเนรมิตของมารดา จะไปให้เขา
ขาดทุนเล็กก็ดูไม่ดี จึงจะผ่อนให้เขาขึ้นสมยินดีบ้าง ตัวเด็กนั้นก็ขยันขันแข็ง
ว่าจะบวชได้ แต่หม่อมฉันไม่ใคร่จะไวใจเลย เพราะเด็กนั้น การ

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ & พระองค์นั้น คือ พระองค์เจ้ากิตติยากร
วรดิษฐ์ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้า
ประวิตรวิมลโนดม พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าจิรประวิตรเดช พระองค์ ๑

บวชนั้นต้องถวายเสด็จอุปัชฌาย์^(๑) ทรงบวชให้ แต่จะไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศ
 ก็น่าจะไปชุกชนกวนพระทัยท่าน ท่านก็จะทรงเกรงใจเสีย ไม่ใคร่
 จะว่ากล่าวอันใด จะไปออกถึงเหมือนอย่างลูกพระปิ่นเกล้า ไม่เป็นที่
 ชอบใจเลย ในเวลาดูกบวชขอเชิญเสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศ^(๒) พอ
 จะได้กำกับดูแลว่ากล่าวสั่งสอน ให้เป็นประโยชน์บ้าง คงจะมีความ
 กังวลไม่อาจเว้นวายอันใดไป คิดว่าจะไม่ให้เข้าพรรษา ด้วยกำหนด
 จะให้ออกไปเมืองนอกเสียในเดือน ๘ ปีระกาศปีใดก็ จะอยู่ได้ ๗ วัน
 ๑๐ วัน ๑๕ วันอย่างไรก็ตามที่ ขอกราบทูลมาให้ทรงทราบเสียก่อน
 จะได้เตรียมพระองค์ ไม่ให้การทำงานทั้งปวงเสียไป

สยามินทร์

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์

(๒) เวลานั้นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสประทับอยู่วัดมกุฏกษัตริ์

เรื่องหนังสือสนุกนก

อธิบายมูลเหตุ

มูลเหตุแห่งพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ คือในสมัยนั้นหอพระสมุด
 วิจารณ์ยังอยู่เป็นเอกเทศต่างหาก กรรมการหอพระสมุด ฯ มีหน้าที่
 ต้องจัดการออกหนังสือพิมพ์วิจารณ์ทุกวัน เรื่องที่พิมพ์กรรมการ
 แต่งเองบ้าง ขอแรงสมาชิกหอพระสมุด ฯ ให้หาส่งไปให้บ้าง ในสมัย
 กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงเป็นกรรมการ มีหน้าที่จะต้องหาเรื่องส่ง
 ลงพิมพ์หนังสือวิจารณ์ จึงทรงแต่งเรื่องขึ้นใหม่เรื่องหนึ่ง เรียกว่า
 “เรื่องสนุกนก” แต่งให้ดูเหมือนเป็นเรื่องจริง ตามอย่างหนังสือโนเวด
 ของฝรั่ง แต่เปลี่ยนไปแต่งเป็นเรื่องพระสงฆ์สนทนากันถึงความคิดที่จะตั้ง
 หาดาพรตออกมาทำราชการ แต่มิครบครันไปถึงผู้หญิง แต่ไปเลือก
 เอาวัดบวรนิเวศเป็นที่พรรณนาในเรื่องนั้น เพราะกรมหลวงพิชิต ฯ เคย
 ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ทรงทราบถนัดกว่าวัดอื่น เมื่อ
 เรื่องสนุกนกพิมพ์ออกไปในหนังสือวิจารณ์ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
 ทรงดำริว่ากรมหลวงพิชิต ฯ แก่ถึงแต่งประจักษ์ให้ร้ายวัดบวรนิเวศ
 ก็ทรงโทมนัสน้อยพระทัยมาก ถึงปรารภจะไม่ปกครองวัดบวรนิเวศต่อไป
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกรณ
 เหตุนี้ ทรงติโทษกรมหลวงพิชิต ฯ ครั้นกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
 ทรงทราบว่ากรมหลวงพิชิต ฯ ถูกกริ้วก็กลับทรงส่งสาร จึงทรงชวน

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรทูลขอพระราชทาน โทษกรมหลวง
พิชิต ฯ จึงมีพระราชหัตถเลขาณบบนตอบ.

ค. ร.

(ฉบับที่ ๒)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

วัน ๑ ๙ ค่ำปีจอชวศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล เสด็จกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ แดกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
ด้วยประทานลายพระหัตถ์ขอ โทษกรมหลวงพิชิตปรีชากรในการที่
ลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณเรื่อง “สนุกนก” ออกชื่อวัดบวรนิเวศ ให้
เป็นที่หม่อมองนั้นได้ทราบความแล้ว

หนังสือวชิรญาณในวิกนั้น หม่อมฉันอยู่ที่บางปิ่นมีการค้างมาก
หาได้อ่านไม่จนกดับมากรุงเทพฯ ฯ ถ้าได้อ่านคงจะได้ว่ากันแต่ก่อนแล้ว
ครั้นทราบว่าเปนเหตุให้ทรงพระวิตกมากก็มีความร้อนใจนัก ด้วยทรง
พระชราแล้วจะไม่ทรงสบาย จะเปนอันตรายใหญ่แก่หม่อมฉันผู้ได้มีความ
นับถือว่าเป็นที่สักการบูชาอันยิ่งใหญ่ตั้งอยู่ในพระพุทธรักษาอย่าง ๑ เปน
ใหญ่ยังอยู่ในพระบรมราชวงษ์อย่าง ๑ จึงมีความขัดเคืองกรมหลวง
พิชิตมาก

หม่อมฉันทราบอยู่ว่ากรมหลวงพิชิตทำหนังสือนั้น ปราธนาจะทำ
อย่างหนังสือโนเวลฝรั่ง ที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง เปนเรื่องคิดผูกพัน

อ่านเล่นพอสนุก แต่เมื่อว่าตามจริงผู้ที่แต่งหนังสือเช่นนั้น มักจะต้อง
มีที่หมายเทียบกับคนในประจจุบันบ้าง แต่ไม่ได้ทำตามความที่ประพฤติกจริงๆ
ทุกอย่าง เปนแต่เก็บเค้าบ้างยกย่องเลี้ยบ้างจึงจะชวนให้คิด ก็ในการที่
กรมหลวงพิชิตแต่งหนังสือฉบับนี้ ที่ออกชื่อวัดบวรนิเวศนั้น หม่อมฉัน
เชื่อว่าไม่ได้ประสงค์จะกล่าวถ้อยความจริงที่เป็นอยู่ในบัดนี้ ถ้าการที่เป็น
ล่วงมาแล้ว แต่ถึงหม่อมฉันจะไม่ได้นึกถึงดยินร้ายวัดบวรนิเวศประการใด
เพราะได้อ่านหนังสือฉบับนี้ก็จริง แต่คนทั้งปวงเป็นอันมากที่ไม่ได้เคยอ่าน
หนังสือโนเวิลด์อังกฤษ คงจะหมายว่าหนังสือพิมพ์แล้วคงจะกล่าวถึงการ
ที่ผู้แต่งนั้นทราบมาตามความจริง ถ้าแต่งเฉพาะหาความให้คนยินร้าย
ตามคำตั่วพูด ไม่เข้าใจได้ว่าผู้แต่งรู้ตัวแต่ตั้งใจจะให้คนอื่นทราบว่า
หนังสือที่ตั่วแต่งนั้นไม่แต่งสำหรับให้คนอื่นเชื่อว่าเป็นความจริง เปนแต่
จะให้อ่านสนุกเท่านั้นดังนี้ได้ เพราะฉะนั้นหม่อมฉันจึงได้ถามกรมหลวง
พิชิตให้แก้ความเลี้ยให้สว่างทั้ง ๕ ข้อ คือข้อที่ได้กล่าวนั้นเป็นความจริง
บ้างหรือไม่ ถ้าไม่เป็นความจริงแล้วเหตุใดจึงได้ใช้ชื่อวัดบวรนิเวศดังนี้
กรมหลวงพิชิตยังไม่ได้แก้กระทู้ ไปทูลขอประทานโทษซึ่งโปรดประทาน
โทษให้เธอ แลรับสั่งขอไม่ให้มีความผิดแก่กรมหลวงพิชิตนั้น หม่อมฉัน
ก็ยอมยกโทษถวาย แต่มีความเลี้ยใจอยู่มาก ด้วยกรมหลวงพิชิตก็มีใช้
คนอื่น เปนคนบวชวัดบวรนิเวศ ได้ยกย่องเป็นถึงเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่
มาเป็นคนไม่คิดหยั่งนำหลังให้รอบคอบ ทำให้เหตุที่คนไม่ทราบความจริง
เป็นที่ยินร้ายแก่วัดดังนี้เป็นการไม่ควรเลย แต่บัดนี้เธอก็รู้โทษผิดแต่การ

ที่ผิดก็ปรากฏแก่คนทั้งปวงมากแล้ว ก็เห็นจะเป็นอันต่างมณฑลในวัด
 กัดเป็นโทษแก่ตัวผู้แต่งที่จะต้องติเตียนมากเหมือนกับได้รับบาปทันตาเห็น
 อยู่แล้ว ก็ตกลงเป็นพอความปราถนาเป็นยุติกันได้เพียงเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

ป.ด. ยี่สิบ ใต้ทราบบุค ๆ กันว่าทรงพระดำริห์จะเลิกธรรมเนียมเพราะ
 เหตุอันนี้ การจะเท็จจริงประการใดไม่ทราบ ถ้าเป็นความจริง
 ขอประทานอย่าให้เป็นดังนี้เลย จะเป็นการขาดประโยชน์แก่ชน
 เป็นอันมาก เพราะถ้อยคำอันไม่จริงนิดเดียวเท่านั้นเป็นอัน
 น่าเสียดยิ่งนัก.

จ. ป. ร.

เรื่องผูกดวงพระชั้นษาพระเจ้าลูกเธอ

(ฉบับที่ ๓)

วันที่ ๑๒ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๑๑

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยการจดหมายวันคืนแต่ก่อนมณเฑียรน้อย ผู้ต้องการจดวันคืนเป็น
เครื่องจำให้มัน จึงไปขอให้พระเถโหรที่เป็นผู้จด ผู้เช่นนั้นยอม
จดวันคืนเดือนปี แลอาทิตย์จันทร์กับทั้งพระเคราะห์อื่น ๆ ที่กำหนด
ทางดำเนินได้แนลงไว้ในตาราง ๑๒ ช่อง ซึ่งเป็นการขอให้เขียนหนังสือสั้น
เพราะเป็นวงกลมเช่นนั้นจึงเรียกว่าดวง เพราะความสังเกตว่าพระเคราะห์นั้น
อยู่ที่นั้น มักเป็นเช่นนั้นของผู้ที่ได้สังเกต ๆ มาพเ็นโดนกันหลายราย
จึงได้กลายเป็นตำราหักทายไป ดวงนั้นก็เป็ดวงชะตา ถึงว่าบิดามารดา
ถ้าผู้ใด ๆ จะจดวันคืนให้ถูกถวนได้แล้ว ก็ยังต้องไปขอให้พระให้ โหร
จดมาให้ โดยความนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นมงคล เป็นธรรมเนียม
ถือกันมาก ๆ คนมาตังน

ส่วนตัวหม่อมฉันนั้นได้เดินตามแบบทูลกระหม่อมทรงมา คือให้
เสด็จพระอุปราชมายัทรงผูกมาจนตลอดเวลาด้านพระชนม์ บัดนี้เห็นว่าพระองค์
ท่านคงจะทรงส่งเคราะห์ในการเรื่องนั้นตลอดไปได้ จะได้ต่อเนื่องกันไป
ตามลำดับ (๑) จึงได้ทูลขอโปรดให้ โปรดประทานจดหมายวันคืนโดย
ละเอียดเช่นนั้นสืบไป มิใช่ทูลขอให้ทำนายทายทักตามวิชาที่ไม่ได้ทรงสังเกต
เองแต่ไม่เชื่อถือนั้นเลย

(๑) เหตุด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระยาปวเรศวรียาตงกรณ ด้านพระชนม์

๒๕๕๕(๑) บดินทร หม่อมฉันออกในเวลาค่ำวัน ๕ ทุ่มกับ ๒๕ นาที ขอ
 ประทานดวงชะตาพอเป็นสวัสดิมงคล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด(๒)

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔)

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรบางปิ่น

วันที่ ๑๕ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒

กราบทูล กรมหมื่นวิริยธรรมาธิบดี

ด้วยวันเวลาเช้า ๒ โมงกับ ๕๗ นาที

วรวงศ์(๓) ออกที่พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ

ดูขาน้องหญิงดวง

ขอรับประทานดวงชะตา

เป็นสวัสดิมงคลตามเคย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๕)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๐ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒

กราบทูล กรมหมื่นวิริยธรรมาธิบดี ให้ทรงทราบ

ด้วยเมื่อคืนวันที่ ๙ พฤศจิกายนเวลา ๓ ยามกับ ๒๐ นาที ถ้า
 ตามสุริยคติกาลอย่างฝรั่งเป็นวัน ๖ ที่ ๑๐ แล้ว ตามจันทรคติกาลที่ใช้

(๑) พระองค์เจ้าเหมวดี

(๒) ถ้าเนายพระหัตถ์คอบมีอยู่แต่ผู้ชายเดี่ยหมดอ่านไม่ได้ความ

(๓) พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัชสมัย

มาแต่ก่อนเป็นวัน ๕ ๗ ๑๒ คำจุลศักราช ๑๒๕๕ ปีมะเส็งเบญจศก
 แม่กลาง^(๑) ออกถูกเป็นหญิง ขอรับประทานดวงชะตา เป็นสวัสดิมงคล
 ตามเคย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(๑) ส้มเด็จพระนางเจ้า สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี แต่สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกเธอพระองค์น้อยได้ ๔ วันสิ้นพระชนม์

เรื่องหนังสือธรรมจักษุ

(ฉบับที่ ๖)

พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

วันที่ ๑๘ มกราคม ร. ศก ๒๓๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยเมื่อเวลาวานนี้ประทานหนังสือลูกชายโต^(๑) มีตอบมา ด้วยส่งหนังสือธรรมจักษุไปประทานนั้น หม่อมฉันได้อ่านแล้ว มีความชื่นชมยินดีที่เห็นว่า ยังมีน้ำใจรักใคร่นั่งคงดำรงอยู่ในพระพุทธศาสนาตั้งประสงค์ ขอได้โปรดทรงตกเตือนสั่งสอนเนื่อง ๆ ควรแก่กาลสมัย ได้ส่งต้นหนังสือนั้นถวายคนมา จะได้ทรงเก็บไว้ในหนังสือโต้ตอบทั้งปวง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องถวายอติเรกสัมเด็จพระบรมราชินีนาถ

(ฉบับที่ ๗)

พระที่นั่งอมรินทรมณีน

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับจดหมายประทานมาว่า ทราบแล้ว เรื่องที่จะหาแบบอย่าง
ถ้อยคำซึ่งสำหรับใช้ในบรรดาคับที่ผู้หญิงของเรานั้น เป็นหาตัวอย่างไม่ได้
ด้วยก่อนจะอยู่ข้างผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนมาแต่เดิม ส่วนพระที่พูด
กับผู้หญิงใด ก็ไม่มีประมาณมาแต่เดิมเหมือนกัน คำว่าบพิตร
ก็ใช้ไปหมดทั่วไปถึงขุนนางซึ่งไม่มีเจาศักดิ์บพิตรเลย ถึงพระราชสมภารเจ้า
หม่อมฉันเป็นเจ้านายอยู่แต่ก่อนก็เคยได้รับ เว้นไว้แต่ท่านผู้หญิงใหญ่
ท่านจึงยังได้ ถ้าว่าตามตำแหน่งพระมเหสีอย่างเก่า ก็เต็มอวงน่า
ถ้าว่าตามฝรั่งแล้วเต็มอเจ้าแผ่นดิน การทุกวันนี้ก็เป็นอย่างใหม่แล้ว จะ
ปล่อยไปเต็มทีก็เดี๋ยวก็ควร ข้างฝ่ายคุณก็ให้ใช้คำทั้งปวงเต็มที่ ยกแต่
คำ “ บรม ” คำเดียว การที่ยกเดี๋ยวนี้ ก็เป็นอันเดินตามทาง บรม บวร
ถ้าพระจะยกด้วย ก็เห็นจะไม่เขินหู เป็นแต่แปลกหน่อยหนึ่ง ถ้า
จะเต็ม วร ลงก็ได้ ถ้าจะเอา วร ไว้ใช้มกุฎราชกุมาร ใช้ บรม ที่เดียว
ก็ไม่ขัดของอันใด เพราะเป็นผู้หญิงกับผู้ชายไม่มีวิวาทกัน

ส่วนคำ บพิตร ที่จะใช้กับผู้หญิงนั้น ถ้าจะคิดดู ก็หน้าตาอยู่ข้างจะ
เป็นผู้ชายสักหน่อยหนึ่ง แต่การที่ไม่ได้ใช้ในชื่อผู้หญิง จะว่าเป็นเพราะ
สำหรับผู้ชายนั้นไม่ได้ ด้วยแต่ก่อนมาคำ บพิตร นี้ ชื่อใคร ๆ . ไม่ว่า

เจ้านายขุนนางไม่มีเลย ใช้เฉพาะแต่ท้าวพระนามเจ้าแผ่นดินเท่านั้น การที่มีเจ้านายมีขุนนางลงท้าวชื่อว่า บพิตร เกิดขึ้นด้วยเหตุกระหม่อมท่านทรงแจกเท่านั้น เพราะท่านไม่ถือว่าเปนศักดิ์สำคัญนัก เปนอย่างอารามท่านพวกรอารามเก่า ๆ ของเราก็คงจะว่าเดอะเหมือนอย่างเมืองดาวบรรดาเจ้าเมืองไม่ว่าเมืองชนเมืองออก เด็กน้อยอย่างไร พระคงพูดด้วยวามหาราช แต่ย่นลงเปน มหาด แดตติเรกกันเบ้อยไปไม่เล็อกว่าผู้หนึ่งผู้ใด เดียวกันยังมีโดยมาก (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะ โปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือมาว่านั้น ได้ทราบแล้ว ตามซึ่งทรงกำหนดจะใช้นั้นดีแล้ว แต่คำ วร นั้น ข้างฝ่ายคฤหัสถ์เขาพากันรังเกียจไปหมด เพราะใกล้เคียงกับ บวร ก็ด้วยแรงเกลียดชังนั้นนั้นและ อีกประการหนึ่งก็เปนกาดกีนานาม ถ้าจะใช้นั้นหา ฤา อักค ก็จะได้ถึงคำ บรม จะโดนกันกับที่มีอยู่ ใช้นั้นราชินี ก็เป็นคนละอย่างกันกับนาราชเทวี ไทย ๆ เห็นจะไม่เข้าใจผิดไปได้ เพราะคงใช้

(๑) พระดำรัสตอบมุขาทไป อ่านไม่ได้ความ

ราชินีอยู่คนเดียว แต่จะให้^๒ สันนิษฐาน^๔ ที่จะฟังกล่าวแล้ว มหาราชินี
 ดันทกว่า แบบข้างอินเดียเขาก็ใช้^๒ เจ้าผู้หญิงครองเมืองเรียกว่า
 มหาหรานี้ จะมีผู้กล่าวทักท้วงก็แต่ว่า มหาหรามหารานี้ เหล่านั้น
 ย่อมใช้คำแอตเรต์ แต่เพียง ฮีธ ญาเฮอร์ไฮเนด ญาตรงกับลาว
 ที่เรียกว่า มฮาด คำนำว่าสมเด็จพระนางเจ้านั้นจะใช้ภาษามี^๒ ใช้^๒ ได้^(๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๙)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยรับสั่งถามด้วยเรื่องอดีตเรกมิใช่หน้าที่หนึ่ง ได้ทราบแล้ว พระกระแส
 ซึ่งว่าทูลกระหม่อมรับสั่งกับเสด็จพระอุบลสมายนั้น หม่อมฉันไม่เคยได้ยินได้
 ฟังใครเล่าเลย จะเป็นด้วยไม่ได้ใส่ใจฤๅไม่มีเหตุที่ผู้ใดจะมาพูดด้วยใน
 เรื่องนี้ จึงไม่ทราบที่เดียวกันว่า เป็นปัญหาอย่างไร

จะทูลได้แต่ตามที่เคยสังเกตในเวลาที่ว่าง ๆ มีหน้าที่ซึ่งต้องไปเฝ้า
 พระอยู่เสมอ ๆ เช่นนั้นเวลพระที่นั่งดุสิตสวรรค์เป็นนิตย เคยเห็น
 พระท่านอดีตเรกเสมอ เว้นแต่ไม่ใช่เสด็จพระอุบลสมาย อีกแห่งหนึ่ง
 ก็ที่หอพระบรมอัฐิ เทศน์เข้าพรรษาเคยไปบ้างปีละหลาย ๆ ยก ก็เคยเห็น

(๑) พระดำรัสตอบมุขาคไป อ่านไม่ได้ความ

อติเรกเสมอ พระที่นั่งทรงธรรมก็อติเรกอยู่ แต่หม่อมฉันไม่มีใครจะได้
เคยไปฟัง จะเป็นด้วยท่านเหล่านั้นไม่ทราบพระกระแสฤาอย่างไรก็ไม่ทราบ
ได้เคยทราบเรื่องชัดเจนแต่ถวายพระพรตา ซึ่งพระท่านมักพอใจเสดถาถวาย
ตัวบ่อย ๆ

แต่ตามความเห็นของหม่อมฉันเอง ไม่เห็นเป็นที่ขัดขวางอันใด ซึ่ง
จะอติเรกในพระราชวัง ซึ่งรู้ว่าเป็นที่เจ้าแผ่นดินประทับอยู่ เพราะ
ถ้อยคำไม่จำเป็นจะต้องว่าน่าที่หนึ่งอย่างเดียว แต่ถวายพระพรตาถ้าไม่เด็ดจ
ออกแล้วเป็นเคอะทงเรื่อง แต่ก็เคยเห็นท่านถวายพระพรตากันดับหลัง
เช่นนั้น เป็นการไม่ควรเลย เพราะถ้อยคำเป็นพูดกันตัวต่อตัวแท้ หม่อม
ฉันได้ทราบเพียงเท่านี้แต่คิดเห็นดังนี้ (๑)

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๐)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูต กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือลงวันนั้นมา ได้ทราบแล้ว การที่ทรงพระดำริห์ใน
เรื่องออกข้อเรื่องถวายพระพรแด่อติเรกนั้น จะใช้ธรรมเนียม เช่นเคยให้วงนำ
ด้วยก็ได้ แต่หน้าตาจะเป็นผู้ช่ายไปฤาไม่ ถ้าไม่เป็นที่รังเกียจอันใด

(๑) พระดำรัสตอบมุขาทไป - อ่านไม่ได้ความ

เรื่องเขียนชื่อในภาษามคธ ตามที่ทรงร่างมาดีแล้ว แต่เรื่องเขียน
ตัวขอมจะต้องดองดูก่อน (๑)

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

คำว่าธรรมิกนั้น เป็นคุณศัพท์ใช้ได้ทั่วไป แต่เพราะลงเสียงเป็นอะ
อยู่ข้างจะเป็นผู้ชาย รับพระราชทานเอาออกเสีย ต้องแก้คำอธิรอกตาม
ได้ถวายร่างมาทั้งคำอธิรอกถวายพระพรลา ทั้งแบบเขียนพระนามเป็นตัวขอม
ในที่จะต้องทรงเอง เขียนเป็นตัวหวัดได้ เพื่อจะได้ดองทรง ฯ

อยากจะได้พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องอธิรอกนั้น ถ้าในพระที่นั่งจะ
โปรดให้ถวายในพระนามเองเป็นนิตย คำอธิรอกถวายสมเด็จพระนางเจ้า
พระอรรคชายาเธอในเวดาดัดจยุโรบ จะได้ ใช้แต่เฉพาะดัดจออกนอก
พระบรมมหาราชวัง มีพระราชทานพระกรุณเป็นต้น ถ้าจะโปรดให้ถวาย
ในพระนามเอง เฉพาะแต่ดัดจอยู่ในพระบรมมหาราชวังในเวดาดัดจ

(๑) เรื่องเขียนพระนามภาษามคธ แลใช้ตัวขอม เห็นจะสำหรับ
พระราชทานพัชร์ดีมา แลพระบรมราชานุญาตอุปถัมภ์ราชการ พระ
คำวิศอบบมุขาคไปอ่านไม่ได้ความ

ยุโรป ถ้าสมเด็จพระนางเจ้าพระอรรคชายะเทวีได้เจ้ออกในการพระราชพิธี
จะได้ถวายอภิเษกแต่สมเด็จพระนางเจ้าพระอรรคชายะเทวี แต่คำถวายพระพร
ดำนั้น ไม่มีปัญหา ถวายได้ ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานมาว่าแล้ว หม่อมฉันเห็นว่า ถวาย
พระพรดำนั้น ควรจะคิดเสียให้พร้อมเป็น ๒ อย่าง เวลาที่เป็นผู้สำเร็จ
ราชการต่างประเทศ จึ่งใช้คำนั้น เวลาอื่นต่อไป ยกออกเสีย คงใช้ตาม
แบบนี้ แต่อยากจะขอประทานเติมข้อลงให้เหมือนอภิเษกว่า สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรม
ราชินีนาถ พังดุกี่ดวกดี ถ้าไม่ใช่ก่อนลอสด้วยก่อนจะอยู่ข้างพังเคอะไป

เรื่องอภิเษกนั้น หม่อมฉันรักว่า ถ้าในพระที่นั่ง ควรจะอภิเษกให้
หม่อมฉันเป็นนิตย จะอยู่ก็ตามไม่อยู่ก็ตาม ถ้าแม่ได้เจ้ออกในการพิธีใดจึ่ง
ควรอภิเษกให้ แต่การนอกพระราชวังนั้น ผู้ใดไปก็อภิเษกให้ผู้นั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕ ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาพระราชทานมาวันวานนี้ เป็นเครื่องวินิจฉัยการนี้ ได้ตลอดอย่างดี เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง คำถวายพระพรดาจะเรียงตามพระราชประสงค์ เติมพระนามเข้าด้วย เข้าเฝ้าดี ฟังก็ไม่ขัด คำสำหรับถวายในเวลาที่ไม่ได้วาระการ ก็ยกคุณบทนั้นออกเสีย แต่เห็นว่าไม่มีเวลาใช้ หรือใช้หางมาก เรื่องอดีตเรานั้น ถ้าจะคงอดีตเรกถวายในพระองค์ได้ ในเวลาที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวีเสด็จออก ถวายสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ด้วย ดองว่าอดีตเรกสำหรับพระองค์ก่อนแล้ว อดีตเรกสำหรับสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ฟังก็ไม่ขัด เป็นแต่ยาวกว่าเคยฟัง แต่คำว่าถวายพระพรคงแต่ข้างท้ายหนึ่งเดียว แต่คำมคชนั้นต้องว่าให้ลงระยะบาทคาถารับ ภาวตุ ลัพพมังคล์ คราวเดียวกัน, ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๓๔)

พระที่นั่งอมรินทรมณีน

วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือมาวันนั้น ได้ทราบแล้ว หม่อมฉันก็ได้นึกเหมือนกันว่าจะเอาเข้าดวงกันเช่นนั้นก็ได้ แต่ดูรุงรังอยู่สักหน่อยหนึ่ง แต่ไม่มี

เวลาที่ได้อติเรกเฉพาะตัวเลยในระหว่างนั้น อติเรก ๒ คนพร้อมกันเช่นนั้น ถ้าแต่ก่อนเมื่อวงน่านี่อำนาจมากฤาภิรมย์พระราชโองการทั้ง ๒ พระองค์ ถ้าท่านไม่เห็นรูปร่าง ท่านคงว่าพร้อมกันเสียแล้ว นี่หาเช่นนั้นไม่ ถ้างานวงน่านี้ วงหลวงต้องคอยวงนี้ หม่อมฉันเคยถูกวงนี้มา ๒ คราว เมื่อคราวตั้งกรมพระราชวังบวรวิไชย กรมหลวงวงษาท่านเคยมาสังเกตบอก เมื่อเวลาตั้งแล้วว่าจะได้จกดับเพราะเขาจะอติเรกให้วงน่านี้ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งโกนจุกเจ้าประจักษ์พิสมัย หม่อมฉันรู้ตัวแล้วถึงขั้นนี้เสียก่อน เห็นว่าถ้าคงแยกไว้ แบ่งเวลาเช่นที่พูดไปแต่ก่อนนั้น จะไม่เป็นที่ขัดขวางอันใด ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๕)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานมาว่านี้ กับร่างธรรมเนียมเรื่องอติเรก

ถวายพระพรตา แลถวายพระพรเทศน์มานั้นได้ทราบแล้ว

ที่ทรงร่างมานั้น ถกข้อดี แต่ก่อนวิธีเช่นเคยออกหมายกระทรวง

เมื่อพระราชบัญญัติเรียนซึ่งได้ออกเมื่อใด จะต้องให้กระทรวงออกหมาย

ไปตามไปด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องคำนำหน้าพระนามวชิราวุธ

(ฉบับที่ ๑๖)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

วันที่ ๑๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเมื่อครั้งจะทูลเกล้าไป เรื่องข้อดุกโดนนั้น ถ้าจะใช้มหา
วชิราวุธเต็ม อยู่ข้างจะยาวสำหรับสวด ถ้าจะใช้แต่ วชิราวุธ เท่านั้น
ก็ได้ คำที่ว่า มหา นั้น ตามพระบรมราชาธิบายของทูลกระหม่อม
ในเรื่องข้อหม่อมฉัน รับสั่งว่าจะใช้มหาจุฬาลงกรณ์ก็ได้ เพราะเป็นผู้
ซึ่งถูกเรียกว่า พ่อใหญ่ พระนามของท่านเองซึ่งที่แท้แต่ มงกุฏ ที่เดิม
มหาลงไป เพื่อจะให้ ได้ใหญ่ไว้ในนั้นด้วย ดายเช่นพระราชหัตถเลขาจึง
เป็นแต่ตัว ๆ ด ๆ เขียนเต็มแต่มงกุฏ รับสั่งว่าหม่อมฉันจะใช้ตัว ๆ ด ๆ
เช่นนั้นบ้างก็ควร ด้วยเหตุนี้ ใหญ่ แด่โต จึงมี มหา แต่เขาเรียก
คิดเลี้ยวที่เดียวไม่ได้ ๆ ด ๆ เมื่อจะสวดจะตัดออกเลี้ยวก็ไม่ชัดขวางอันใด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องบำเหน็จหมอบ

(ฉบับที่ ๑๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพอาพาธคราวนี้ หมอบัวซ์เป็นผู้รักษา เขาเอื้อเฟื้อมาก ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ถึงวันที่ ๒๔ กันยายน มาทุกวัน ขาดแต่วันที่ ๑๙ ซึ่งเขาบอกว่า เข้าไปประชุมด้วยพระอาการพระองค์ชายอรุพงศ์ ตอนนั้นก็ยังมี อิกราย ๆ แดการรักษาก็ดีด้วย ชอบใจเขาอยู่ ไม่ได้เรียกค่ารักษา จนปานนี้ เข้าใจว่าจะไม่เรียกโดยฐานเป็นพระ อาตมภาพทูลขอเพื่อ พระราชทานอย่างใดอย่างหนึ่งแก่หมอบัวซ์เป็นบำเหน็จ เช่นเห็นว่า จะรับแด่จะเป็นที่พอใจของเขาด้วย.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

(ฉบับที่ ๑๘)

ส่วนคุณ

วันที่ ๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งทรงรักถึงความอุปการะของหมอบัวซ์ จะให้ให้รางวัลนั้น เป็น การสมควร จะได้จัดของที่ควรแก่รางวัลให้ แล้วเมื่อใดจึงจะกราบทูล ให้ทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

หมวดที่ ๒

การในพระองค์

น้อง ขจร สุขพานิช

เรื่องทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
อุทิศพระราชทานเจ้าจอมมารดาแพรัชกาลที่ ๔
(ฉบับที่ ๑๙)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๘/๔๘

วัน ๕ ฯ ๕ ค่ำปีจอชวศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙)
๑๑

กราบทูล { กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (๑)
พระองค์เจ้ายิ่งเยาวดกษณ

แจ้งความแด่ { พระองค์เจ้าภักตร์พิมลพรรณ
กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์
พระองค์เจ้าบุญจบเบญจมา

ด้วยในการพระกุศลที่ทรงบำเพ็ญเวทานั้นเป็นล้นอนุทิศให้แก่แม่แพ
ซึ่งเป็นมารดาเลี้ยงของหม่อมฉันแท้ เพราะได้มีคุณอุปการบำรุงมาเหมือน
บุตร หม่อมฉันยังรักได้เป็นนิรันดร์ ถึงเวลาที่ห่อหุ้มของไปบ่อนให้รับ
ประทานในที่ต่าง ๆ ทุกข์ด้วยในเวลาหม่อมฉันมีความผิด ยินดีด้วย

(๑) พระราชหัตถเลขาณมีถึงเจ้านายในเจ้าจอมมารดาแพด้วยกัน
ทุกพระองค์

84734

ในเวลาดี แดรงกถึงเวลาที่หม่อมฉันคนชนม้นาตาอาบหน้าเมื่อได้ทราบ
ข่าวว่าตาย ความจำได้อันนี้ปรากฏอยู่ในใจไม่ขาด แต่มีรูที่จะทดแทน
คุณเฉพาะตัวได้ เพราะล่วงดับไปแล้วช้านานมาแล้ว

บัดนี้เป็นโอกาสอันสมควรที่จะได้แทนคุณตามที่ทำได้ในเวลาเช่นนั้น
หม่อมฉันจึงมีความยินดีอนุโมทนาในการพระกุศลที่ทรงทำทรงนี้ จัดได้
ผ้าไตรเครื่องสังเคตพร้อมดำรับ ๑ ผ้าไตรเปล่า ๑๐ ไตร ผ้าขาวพับ
๒๐ พับถวาย ขอได้ทรงทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่แพผู้มีคุณแก่หม่อม
ฉันนั้นด้วย แลจัดได้ผ้าไตรเปล่า ๕ ไตร ผ้าขาว ๑๐ พับช่วยในการศพ
ท้าวทรงกันดาน^(๑) ผ้าไตรเปล่า ๔ ไตร ผ้าขาว ๑๐ พับช่วยในการศพ
ลูกกรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ ขอได้ทรงรับไว้ทำบุญตามควรเถิด^(๒)

สยามินทร์

(๑) ท้าวทรงกันดาน (ดี) เป็นขรัวยาย

(๒) ดำเนาพระราชหัตถเลขา^๕ เป็นลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้าทรงคิดไว้เอง แต่หาปรากฏดำเนาที่ทรงตอบพระราชหัตถ
เลขาฉบับนี้ประการใดไม่

เรื่องเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก

(ฉบับที่ ๒๐)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๓๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานตอบมานั้น หม่อมฉันลงเนื้อเห็นด้วยตามที่รับสั่งทุกอย่าง เรื่องนี้คงจะมีเลื่อยดต่อไปอีก จะต้องคอยฟังไป การที่ได้เห็นแผนที่หมายตำบล คงจะทำให้ความคิดในท้องเรื่องแจ่มแจ้งขึ้นมาก อยากจะทูลแนะนำว่าพุทธประวัติ ถ้าจะพิมพ์เป็นเล่มหนึ่งต่างหากแล้ว น่าจะมีแผนที่ติดไว้ในนั้นด้วย ถึงจะไม่ยืนยันว่าเป็นแน่แท้ พุดตามคำเขาบอกเล่าก็ควร แต่คงจะต้องตรงกันข้ามกับแผนที่ซึ่งเขาเล่าว่า พระธรรมเจดีย์ ได้กะไว้ว่าพระพุทธเจ้าเกิดเมืองไทย

อนึ่งหม่อมฉันมีความประสงค์ ที่จะใคร่ได้ ใจความในมหาวงษ์โดยย่อ ความมุ่งหมายนั้นต้องการข้อตำบลเหตุการอันเนื่องด้วยตำบล ยกเรื่องราวปาฏิหาริย์อัศจรรย์ต่าง ๆ เลี้ยว ให้เป็นเหมือนพงษาวดาร ขอให้โปรดเรียบเรียงประทานด้วย ตัดเอาจากที่เขาแปลไว้แล้วก็ได้ ไม่ใช่สำหรับจะไปตีพิมพ์ฤๅส่งให้ผู้อื่นดู สำหรับแต่ความจำแนกง่ายเท่านั้น (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(๑) พระดำรัสตอบมุขาทไป อ่านไม่ได้ความ

(ฉบับที่ ๒๑)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงทราบ

ด้วยประทานหนังสือวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ดังตัวอย่างหนังสือที่แต่ง
เรื่องมหาวงษ์ประทานมาให้ดูนั้น ได้ทราบแล้ว หม่อมฉันได้อ่านตลอด
เห็นว่าต้องตามความประสงค์แล้ว

ความต้องการเรื่องมหาวงษ์นั้น ด้วยคิดจะไปยุโรปจำจะต้องแวะที่
ลังกา อยากจะให้จำเค้าเรื่องราวได้ ครั้นจะอ่านฉบับไทยที่แปลไว้
ก็ยาว หาเวลาอ่านไม่ใคร่จะได้ การที่จะพลิกจะค้นในเวลาต้องการ
ก็ยาก ครั้นไม่เอาใจใส่ไว้บ้าง ไปพบพระเจ้าเงาะว่าตน แต่อันที่จริง
ได้อ่านถึง ๓ เทียบแล้ว คืออ่านเมื่อเด็ก ๆ กำลังเรียนหนังสือขึ้นเทียบ ๑
เมื่อแรกเป็นเจ้าแผ่นดินเทียบ ๑ ด้วยเหตุที่เล็ดจอบุชฌาย์ท่านทรงแต่ง
หนังสือเทวคานีคณกถา แก่เรื่องหมอดูว่าจะอยู่ในราชสมบัติเพียง ๓ ปี
อ่านเมื่อเจ็บครั้งนอกครั้งหนึ่ง แต่ให้คนอื่นเขาอ่านให้ ฟัง ขาด ๆ วิน ๆ
ไปด้วยนอนหลับเสีย อ่านเก่าก็จำไม่ได้เลยด แต่อย่างไร ๆ ก็ดี
แต่งทำนองเก่าจำยากพอออกเบือเรื่องเมื่อ ๆ ก็วางเสียบ่อย ๆ แต่ที่ทรง
เรียบเรียงเช่นนี้จำได้ดังก ซอให้ทรงไปตามแบบให้ตลอดเกิด แดถ้า
มือนเด็กนับข้อที่ควรจำไว้ในข้างต้นๆข้างท้ายด้วยได้ก็จะดี กำหนดเขตร
ที่จะต้องการนั้น ในต้นเดือนเมษายนก่อนสงกรานต์ แดหนังสือนี้แต่ง

แล้วจะทรงลงพิมพ์ได้
บวการ

เพราะแต่งให้คน ๆ เดียวอ่านนั้นอยู่ข้างจะ

เรื่องแผนที่สำหรับหนังสือพุทธประวัตินั้น ถ้าเขียนหนังสือไทย
แต่กะขนาดเล็กใหญ่แล้ว จะรับไปจ้างเขาทำมาถวายได้ อยากจะ
ทราบด้วยว่าจะต้องพระประสงค์มากน้อยเท่าใด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๒)

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยทรงจดหมายประทานเรื่องมหาวงษ์ที่ทรงเรียบเรียงใหม่ กับสมุด
ที่ปวงษมาด้วยนั้น มีความยินดีชอบพระทัยมาก ถ้ามีเวลาถามผู้จะบอก
ได้ จะถามให้บอกว่าเมืองใดเคยวนเรียกอย่างไร มาทูลให้ทราบด้วย.

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๓)

เรือพระที่นั่งมหาจักรี ในทเลมดติก

วันที่ ๒๑ เดือนกรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณให้ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้รับหนังสือที่ประทานตอบมาที่ ๓๖ ลงวันที่ ๒๓
พฤษภาคม แต่พื่อนที่ได้รับเป็นเวลาอยู่ในระยะที่เขารับรองชุดมุนถึง

กับไม่มีเวลาจะอ่าน โดยข้อความที่รับสั่งมานั้นเป็นที่พอใจแล้ว แผน
ที่อินเดียครั้งพุทธกาลซึ่งทรงมอบให้กรมหมื่นสัณฺฑิมมานัน เมื่อไปถึง
เมืองอังกฤษจะได้เรียกมาเทียบทานดู ถ้าพอจะหาช่องให้นักปราชญ์ผู้
ช่วยเทียบทานได้ก็จะจัดไป แต่จะทูลสัญญาไม่ได้ เพราะเช็ดเรื่อง
หาเวลาว่างไม่มีเดียนักแล้ว

อนึ่งในท้ายหนังสือรับสั่งมอบน้ำที่ให้ให้ โอวาทดุกในเรื่องพุทธคำสอน
นั้น มีการยากอยู่ในน้ำที่ ๒ ประการ คือหาเวลาของตัวเองไม่ได้
อย่างหนึ่ง ล่อนเด็กที่ยังไม่มีความคิดถึงคำสอนให้เข้าใจได้ โดยเร็วเป็น
การยากอย่างหนึ่ง แต่หม่อมฉันอาจรับประกันได้ ว่าในบรรดาเด็ก
ซึ่งไม่มีความพุงด้าน เช่นดุก โตดุกชายเด็กเดชาชายบริพัตรเป็นต้นดังนี้
มีทุนรอนที่ใคร่ได้ฟังมาแต่ก่อนบ้างประกอบด้วย ที่ใจคอจะผันแปร
ไปนั้นไม่มี ถึงว่าจะไม่รู้ตัวได้ประพฤติตามโอวาทของพระพุทธเจ้า ก็คง
จะได้ประพฤติดำเนินไปในทางธรรม อันไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธคำสอน
แต่ยังเป็นสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งจะพึงสังเกตได้ ว่าเด็กเหล่านั้นไม่ได้
พยายามเพื่อที่จะละทิ้งชาติเดิมของตน ยังรักที่จะเป็นไทยอยู่เป็นนิตย์
แต่ได้นำคำรับสั่งบอกให้ทราบแก่ดุก โตเดชาชายบริพัตรแล้ว คนอื่น ๆ
เมื่อได้พบจะได้บอกต่อไป

การที่หม่อมฉันมาครั้งน	ก็นับว่ามีความสุขทุกประการทุกแห่ง
ความปรารถนาอันใดที่มุ่งหมายในใจ	ก็นับว่าเป็นอันสำเร็จแล้วบ้างแต่
ร่วมเข้าไปในทางข้างสำเร็จบ้าง	ข่าวที่ทูลขอให้ทรงถือว่าเป็นข่าวดี
แต่อย่าให้จิตใจมากเกินไปนี้ ๆ ไว้ก่อน	เพราะเวลาข้างหน้าน่าจะมีที่จะต้องทำ

จะต้องทุลฉารภาพอย่างหนึ่งถึงเรื่องไปจับมือโป๊ป ขอให้ทรงเข้า
พระทัยว่าตั้งใจว่าจับมือคนแก่เท่านั้น เพราะเจ้าฝรั่งเขาจับตื้นกัน เจ้า
ฝรั่งที่ถือค่านาฬาทิอื่นซึ่งนับว่าเป็นปฏิบัตินักวิชาทกัน เช่นเอมเปอเรอ
ออฟเยอรมนีเป็นต้น เขาอยากไปดูโป๊ปเขาก็ต้องยอมจับมือ เราไม่
ได้วิชาทบาททเถาะอันใดกัน จะไปจองห้องคำอยู่คนเดียวมันก็น่าเกลียด
แฉะขอชุดทุลถูกระหม่อมด้วย ว่าให้ทอดพระเนตรดำเนินาพระราชดำเนิน
ที่เขาตีพิมพ์ตัดทำระยะทางทูตไปเมืองฝรั่งแล้ว ก็จะทรงทราบได้ว่าท่าน
เคารพกันไว้เพียงใด หม่อมฉันก็ต้องเดินไปตามรอยนั้น แต่ว่าตาม
จริงโป๊ปเป็นคนแก่ควรบูชา แฉะความประพฤติก็นั่งอยู่ในสุจริต ประกอบ
ไปด้วยมัทยัคแฉะอันใดรู้ ดีกว่าพระดังกาบางพวกเป็นอันมาก ในการ
ที่ไปดูวัดดูวังก็ยอมให้ดูทุกสิ่งทุกอย่าง ที่สุดจนมองดูซึ่งเจ้าแผ่นดินบาง
องค์ ไม่ได้เห็นเลย หม่อมฉันขอตกยอมให้จับดูบคดำได้ พระธาตุ
ต่าง ๆ ของเขาที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็ยอมให้จับต้องพิจารณาดูถ้วนถี่ ไม่
ห้ามหวงเหมือนพระทันตธาตุ

อีกครั้งหนึ่งไปอยู่ในวังควารันต์กับพระราชวงษกรุงอิตาดีเขาไปไหว้
พระกันวันอาทิตย์ เวลากลับมาจากดูทหารเขาชวนก็ต้องเข้าไปกับเขา
ด้วย ที่เขาชวนนั้น โดยเขาเข้าใจว่าเราถือว่ามีผู้ใหญ่เป็นประธานใน
โลกยอันเดียวกัน จะบอกว่าเราไม่ไปยังไรได้ ได้เข้าไปแต่ได้ฟังเทศน์
แต่ก็ไปนั่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร อีกครั้งหนึ่งไปที่ศัพทาสตกรุดอดฟ ราชโอรส
เจ้ากรุงอดส์เตรียม เขาตั้งพระแท่นทรงกราบอย่างฝรั่งไว้ คือเป็นราว
สำหรับคุกเข่า สำหรับสวดอันวอนให้แก้ศพ เวลานี้มีแต่พวกเขา

ได้คุกเข่าให้แต่ไม่ได้วาระไร อีกครั้งหนึ่งที่พระศัพพะพระเจ้าอเดกซันดรา
ที่ ๓ พระราชบิดาของเอมเปอเรอออกฟรีซเซีย ก็ได้ทำเช่นนั้นเหมือนกัน
ทราบแล้วว่าไม่ทรงเคลือบแคลง แต่ก็เป็นเรื่องชอบกตจิ๊งทุลให้ทราบ

ได้จัดหาของเครื่องที่จะไปบูชาพระชินศรีได้แล้ว เมื่อกลับไปถึงจะ
ไปนมัสการถวายเครื่องบูชาในเวลาหนึ่ง เวลานั้นให้มีแต่ถึงใคร
ต่อใครในบางกอกเรื่อยไป ขอประทานโทษที่ได้ทุลใช้ให้สืบข่าวคราวใน
บางกอก^(๑) แลขอพระทัยที่ได้ทรงบอก โทรมเดมาให้ทราบในเรื่องไฟไหม้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

(ฉบับที่ ๒๔)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

วันที่ ๓๐ มกราคม ร, ค.ก. ๑๓๖

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

ด้วยมีของที่ตั้งใจจะขอมาถวายอีกอย่างหนึ่ง คือผ้ากัมพวด ที่เขา
เรียกว่าเคสเมียชอด เปนของทำในประเทศยุโรป เดียนอย่างผ้าล้าน

(๑) ครึ่งนั้นเมื่อปลายเดือนพฤษภาคม ไม่ได้ทรงทราบข่าวจาก
กรุงเทพ ฯ อยู่หลายวัน ทรงสงสัยว่าจะเกิดเหตุร้ายอย่างไร แต่ผู้
รักษาพระนครหากปิดบังเสีย จึงมีพระราชโอรสเดมายังกรมหมื่นวชิร
ญาณวโรรส ดำรัสถามว่ามีเหตุร้ายอย่างไรเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ โดย
ทรงเห็นว่าเป็นสมควรไม่ควรไม่อำพราง

แคชเมียร์ในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นที่นับถือของไทยเราแต่โบราณ แด
 ฝรั่งกำลังค้นกันมาก เป็นเหตุที่เน่อนุ่ม ได้พบมีดีชาว เดิมคิดว่า
 จะขอมาตัดจักรถวายพระอื่น ๆ ด้วย แต่ราคาแพงรอไม่คิด จึงได้ขอ
 มาแต่ฉันเดียว จะฉีกตัดจักรก็เลยตายอยู่ เห็นว่าจะใช้ไปเป็นผ้าห่ม
 หนาวได้ แต่มาไม่ทันกำหนดเมื่อไปที่วัด ด้วยมาแล้วยังต้องยอม
 ก้อยู่ข้างจะเป็นการใหญ่ ต้องใช้กัดกรรกกด้วยกะยอตเพื่อจะให้ได้ ทั้ง
 ไรจนฤทธสุราไปหมดเป็นน้ำได้เปล่า ๆ แล้วจึงโดยยอม เพราะถ้าจะยอม
 นายอมที่ชนทำให้ชนแข่งไป บัดนี้เป็นอันสำเร็จได้ดังปรารถนา แต่เมื่อ
 กระด้างไปกว่าเดิมสักนิดหนึ่ง ขอลงมาถวายเพื่อทรงทันฤดูหนาว แต่
 ชายครุยนั่นไม่ทราบว่าจะห้ามปรามอะไรกันฤาไม่ ถ้างเกียจอยู่ก็ตัดออก
 เด็ดเลยก็ได้

ควรมีควรแล้วแต่จะ โปรด

สยามินทร์

เรื่องโปรดเข้าใหม่

(ฉบับที่ ๒๕)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๓๐/๔๔๗

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

ด้วยได้รับหนังสือประทานมาเรื่องเข้าใหม่ มีความยินดีเป็นอันมากที่ทราบว่าเสวยได้ เพราะบางคนกินไม่ได้ว่าหมิ่นจนเข้าเห็นยวแต่ไม่อร่อยอย่างไรซึ่งหม่อมฉันไม่เห็น ส่วนตัวหม่อมฉันเองเห็นว่าเป็นการมีคุณอย่างยิ่ง ดังเรื่องที่จะเล่าต่อไป

เดิมกินเข้าไม่ได้ โกรธว่ากับเข้าไม่อร่อยบ่อย ๆ จนครั้งหนึ่งวานให้กรมหมื่นปราบซื้อเข้าแกงมาให้กิน พอเข้าไปถูกเข้าอย่างนั้นเข้ากินได้จิตใจ จึงได้วานให้กรมปราบจัดซื้อแต่ชกชวนให้ลูกเมียกินก็พากันชอบ เว้นไว้แต่แม่กลาง (๑) กินไม่ได้จนทุกวันนี้ ว่าเลี่ยนคลื่นได้ แต่นั้นมากินเข้าได้อวชนน เป็นเชื่อใจว่าอวชนนเพราะเขา แต่นั้นมานับว่าเป็นโทษเกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็ได้ คือกินเข้าอื่นไม่ได้ ให้รู้ดีว่าแข็งอียบไม่มีรสอร่อยในนั้นเหมือนกินเข้าตอก ต่อเมื่อใดหิว ๆ แดไปแปลกถิ่นจึงต้องกิน แต่อย่างไร ๆ รู้ดีก็ไม่อิมเลย การที่คิดเข้าพรรษาไม่ใช่คิดแต่ตัวหม่อมฉัน เป็นคิดทั้งครัว จึงต้องให้เงินกรมหมื่นปราบปีละ ๓๐ ชั่ง สำหรับซื้อเข้าพรรษานี้ส่งทั่วไปในบรรดา

(๑) ส้มเด็จพระบรมราชเทวี (ส้มเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอมาตย์เจ้า)

ผู้ที่ดี การที่โปรดด้วยมีใจเชื่ออยู่ว่า บางที่จะทำให้วนได้ การ
ที่จะคิดนั้นไม่ต้องกลัว จะขอส่งถวายให้ด้วยพอดยอดปี แต่การ
หุงนั้นอยู่ข้างเป็นการใหญ่ ถ้าหุงอย่างเข้ากรรมดา เบี่ยงแฉะไป ต้อง
มีวิธีผูกมัด หม่อมฉันเคยหุงเองดีกว่าคนห้องเครื่อง แต่ต้องเอาเม็
กรมปราบมาหุงอยู่เป็นนาน เคยวนห้องเครื่องหุงได้ แต่กินมา
ประมาณ ๑๗ } ปีแล้ว ในชั้นต้นจะให้ห้องเครื่องหุงส่งไปถวายก่อน
๑๘ }

แล้วจะได้ทูลหาฤากรรมหลวงวรเดรัจฉานจะจัดการอย่างไรให้ผูกมัดหุงได้
จะได้เรียกหาให้สดวก เพราะจะให้ห้องเครื่องหุงส่งตลอดไปจะต้องมี
เจ้าพนักงานไปส่ง ถ้าเจ้าพนักงานเขาไปเห็ด ๗ โหล ๗ เลี้ย จะทรง
ฟ้องร้องก็ไม่ได้ เปนอันบ่วยการไม่สำเร็จประโยชน์อันใดได้

อนึ่ง เรื่องสุภาดิศ ที่จะเลือกบัญชาธิกะ ข้าไปหน่อยหนึ่ง
แต่ท่านธรรมเจดีย์เห็นจะเห็นว่าใจคอเด็ดเดี่ยวดี แต่ตัวท่านเองถ่อมตัว
แล้ว ยังปรารถนาวิริยาธิกะ

วันนี้ได้ถามสมเด็จพระวันรัตน์^(๑) ท่านว่าสันตุลิตะ เปนเทวราช
แต่พระโพธิสัตว์เองมักจะเป็นสันตุลิตะ ดีที่ถามท่านว่า จะเอาอะไร
เป็นที่หมายแห่งชั้นนั้นได้บ้าง ท่านว่าต้องพระ โพธิสัตว์แดถวายพระพร
ดังนี้ ไม่ได้เล่าเรื่องที่คิดจะใช้พระ โพธิสัตว์ให้ท่านทราบก่อนเลย

ควรมิควรแล้วแต่จะ โปรด.

สยามินทร์

(๑) สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) วัดสุทัศน์

ป. ต. เขาที่หุงส่งถวายมาวณน เปนเขาปะปนกันหลายพรรณ เพราะ
 พรรณที่ส่งถวายมาแต่ก่อน ได้หุงคักบาตรเลี้ยงวณนหมด ต่อ
 มรินนจึงจะได้เกี่ยวต่อไปอีกตามลำดับ ในครั้งนั้นขอให้ทรงดอง
 พรรณอนดู แต่เข้าใจว่ากระด้างไปบ้าง.

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

(ที่ ๑๙๔)

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

เขาที่พระราชทานมาวณน มีเคยนไม่เหมือนเขาทองรยา แต่ยังมี
 อร่อย ได้แบ่งให้พระประวิตร^(๑) ผู้คนเขาไมใครได้ดองฉันดุกก็ชอบ ทรง
 อุปมาเขาคือไม่อร่อยว่าเหมือนเขาคอกเหมาะแท้ นักหาคัพทเรียกอยู่นาน
 แล้ว ตั้งแต่ได้นยาของหมอเควณ อาหารเจริญมาจะเข้าหาเดือนแล้ว
 ซึ่งเปนการแปลก ตั้งแต่จำความได้ ยังไม่เคยมีเคย แต่ยังไม่วางใจ
 ด้วยต้องหากับที่สำหรับทำเขาคักให้นุ่มแตกลบรสสักด้วยเล่มอ ถ้า
 ได้รับพระราชทานเขานี้คนนี้จะดีขึ้นอีก การจะหุงนั้นหัดคนที่ค้ำหนักเสด็จ
 บา^(๒) ก็ได้ เพราะท่านเคยทำของส่งอยู่ทุกวัน ส่วนการส่งอาหารน

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวฒโนดม (กรมหลวง
 ปราจิณกิตติบดี)

(๒) กรมหลวงวรเสถียรสุตา

สมเด็จพระบรมราชเทวี พระราชทานทุนให้เจ้าพระยาอรรค์นราชนานิตจัดทำ
แด่แก่เพิ่มเติมขึ้นด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องงานเลื่อนกรมและขึ้นตำแหน่งจันทร

(ฉบับที่ ๒๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาว่านนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระเดชพระคุณ
เป็นอย่างยิ่ง กำหนดการที่ทรงมานั้นดีแล้ว เป็นอันตกลงตามนั้น
ส่วนมนต์ฉลองยุค^(๑) นั้น ที่กำหนดให้เด็ดเป็นดี ที่โบสถ์จะได้เตรียมการ
เลื่อนกรม^(๒) ได้สะดวก วันขึ้นตำแหน่งจะได้สดุดีที่ตำแหน่งจันทร ในการ
ฉลองยุคมีเทศน์ากันหนึ่ง เวลาดังพระदैวก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

(ฉบับที่ ๒๗)

วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

เรื่องขึ้นตำแหน่งที่โปรดแล้วนั้น ได้ส่งกรมหลวงนริศแล้ว เพราะใน
การตั้งกรม ใช้พระไชยรัชกาลปัจจุบันด้วย ครั้นเมื่อจะสดุดีขึ้น
ตำแหน่ง ก็ย้ายจากพระอุโบสถ ขึ้นไปบนตำแหน่งที่ด้วยทั้งด้ารับ

(๑) งานฉลองยุคเป็นงานของพระสังฆธรรมยุติกา สัมเด็จพระม-
พระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงทำเป็นแบบมาแต่ก่อน

(๒) เลื่อนเป็นกรมหลวง

ในการขึ้นตำแหน่งครั้งนั้น คิดไว้ว่าจะไม่ถวายบริหารให้ต้องไปครองผ้า
 แดงกลับมาอย่างชนกฤๅ ดั่งใดควรมีจะจัดไว้ในตำแหน่งให้พร้อมทุก
 อย่าง ครั้นเวลาค่ำจะได้ให้น้ำถวายในพระหัตถ์ ซึ่งเข้านได้ทั้งวัด
 ทั้งบ้าน เช่นพระยาบุรุษย์ ชายเสวรวงศ์ ชนบ้านก็ไม่ได้มีรดน้ำ ไซ้ให้น้ำ
 เปนตัวอย่างมาแล้ว ถ้าเวลาพระสวดมนต์อยู่เคยชยันโตก็มีเช่นบ้านกรม
 หมื่นพิศาล เห็นจะเป็นการเรียบร้อยงดงามดีกว่าที่ชนกันพรุงพรังอย่างชน
 กฤๅ ของแจกจะได้ลงคำจากฤๅเช่นที่ร่างไว้แล้ว.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

สุภาษิต^(๑) นั้นรวบรวมแล้ว เมื่อกำลังเสด็จพระราชดำเนินบางปิ่น
 อาคมภาพได้สั่งให้หลวงดำรงธรรมสาร ลงมือพิมพ์ไปพดาง บัดนี้
 เรียงแต่แก้เสร็จ สั่มควรจะพิมพ์ได้ ขอพระราชทานถวายแบบอย่าง
 ปรุฟบีคมาในค่านำได้กาไว้เพื่ออ้างถึงกระแสพระราชดำริห์ด้วย ฯ

(๑) หนังสือประชุมสุภาษิตพิมพ์แจกในงานเดือนกรม

ได้สั่งให้พิมพ์ ๒๐๐๐ ฉบับ เย็บปกแข็งงามแลด้ามัญห่าจำนวนของ
มัตตคักระดาศ^(๑) ตามชนิด นอกนั้นเป็นปกอ่อน ๆ

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

ป.ด. ข้อสุภาษิตเลือกได้สองร้อยห้าสิบเศษ ไม่พอกับจำนวนมัต ข้อที่
จารลงในมัตต้องซ้ำกันบ้าง ในฉานทองเหลืองเดิมใช้ทองเหลือง

ขอถวายพระพร

ว.ว.

(ฉบับที่ ๓๐)

ถ้วนดุสิต

วันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ทูต กรมวชิรญาณ

ใบปรุฟที่ส่งมาได้ตรวจแล้วเห็นว่าเป็นที่เรียบร้อยใช้ได้ คิดจะร่าง
ปรารภถวายแต่คนนั้น ก็มันมัวไม่สบาย จึงต้องยึดไว้เขียนต่อเวลาคนนอน
มันได้ส่งถวายมาในซองนี้

หม่อมฉันเจ็บไม่เข้าที่เลย เป็นไขอย่างอ่อน ๆ เหนียง ๆ แดมีอาการ
ต่าง ๆ ซึ่งหมอเยอรมันตรวจ ว่าสาเหตุเกิดขึ้นด้วยเป็นไขมาเรื่อยมาแต่
ก่อนหายไม่หมดเชื้อ ครั้นนานเข้ามามีค้อย ๆ โตขึ้น จึงให้มีอาการ

(๑) มัตสำหรับคักระดาษ ของแจกในงานเดือนกรมหมื่นอนัน

ต่าง ๆ รวมทั้งอาการที่เป็นเหมือนหัดนั้นด้วย แต่โรคเช่นนี้มักจะมึ
 แก่ผู้ซึ่งมีอายุปานกลางอย่างฝรั่ง คือ ๔๕ ไปหา ๕๕ ที่เขาประมาณว่า
 เป็นมาดัก ๘ ปีแล้วก็ถูก คติซึ่งจะถึงอัจุบันของโรคนี้คงมี ๒ ทาง คือ
 แคนเซอร์ในกระเพาะอาหารฤด่าได้อย่างหนึ่ง กิดน้อยอย่างหนึ่ง มีทางที่จะ
 เยียวยาให้ยืดยาวไปได้ แต่ถ้าจะให้หายเด็ดขาดหายไม่ได้ในไตรพิคต
 ไคดเมต การมันใหญ่ถึงเพียงนี้ เห็นว่าเวดามันจับไขเดม่อนกำลังมา
 ทำทางจะตั้งแอกติฟชันจึงได้คิดเยียวยาอย่างแข็งแรงอยู่

มิดที่ทำความทอของเหลือง เขาส่งมาให้ดูงามดีไม่เดวเลยไม่ใช่ดักกันต์
 คดาก ใช้เพ็ดคคดากก็ใช้ได้ แต่ขอเตือนให้ทรงระวังตัวหนึ่งคือ หน้อยจะ
 เห็นเปนดักกันต์จะไม่ตรวจเดอียด เดมที่ตุ๊ก (๑) ส่งมาให้ดูหนึ่งดักก็ผิด
 ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

ลุ่มดสุภาษิตลงเย็บเข้าเล่ม ถวายเปนตัวอย่าง ตามความ
 ในพระราชปรารภ ได้เวียนริมบนไว้ให้ดูจะอ่านคตด้วยมิดที่เป็นของสำหรับ

(๑) กรมขุนสรวรรพสาทรศุภกิจ

กัน แต่ที่เกินจำนวนมีด หดวงตำรงธรรมสารขอเดิริมเดิรจ เดมนั้นเป็น
ชั้นเอกสำหรับกับมีดเกาะทงเดม ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๓๒)

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูต กรมวชิรญาณ

ประทานสมุดพุทธศาสนสุภาษิตตัวอย่างมานั้นณเดิมมีดที่ตุ๊กมาให้ดู
ตัวอย่างเหลืออยู่เดมหนึ่ง ได้ลองคัดแดงคั่นดูเป็นที่เรียบร้อยดีมาก
สมุดขนาดก็ไม่สู้แบนนักพอดูได้ ขอประทานเดมนั้นไว้ดูในเวลาว่างไปพลาง
ในเวลายานนั้นคงจะพยายามไปช่วยทุกคนให้ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓)

วันที่ ๒๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูต กรมวชิรญาณ

หม่อนฉนั้นได้กะการที่จะให้เจ้านายข้างในไป แต่วันสวดมนต์ตั้ง
กรมเวลาเย็นเวลาหนึ่ง วันตั้งกรมเวลาเช้าเวลาหนึ่งเท่านั้นเห็นว่าพอ

สมควรแล้ว ,หาไม่จะประดักประเดิดมากไป แต่วันขึ้นตำหนักจันทร์จะมี
เจ้าชายแดงที่เปนน้องของหญิงจันทร์ทนนับว่าเป็นเจ้าของทุนไปด้วย เพื่อ
จะได้อนุโมทนาในการถวายตำหนักนั้น ทูลมาเดี่ยให้ทราบจะได้สั่งเรื่อง
เลี้ยงดูอย่าให้เปลืองเปล่า^(๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๔)

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้สั่งมิดเดิ่นมาถวายเพื่อจะฟ้องตุ๊กว่าเต็มตัวอย่างที่ให้ตุ๊กกว่าส่งไป
ที่วัด เพราะเดี่ยคายหางน้ำทอง เต็มนี้ถวายสำหรับจะได้แจกด้วย^(๒)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(๑) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบในสมุดบันทึก

(๒) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบในสมุดบันทึก

เรื่องเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่

(ฉบับที่ ๓๕)

เมืองฮอมเบิร์ก ประเทศเยอรมนี

วันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๖

กราบทูล กรมหลวงชินวราณ

หม่อมฉันได้พยายามที่จะเขียนหนังสือถวาย ด้วยกระดาษรูปใบ
 ดานนี้ ตั้งแต่เมืองบาเดินบาเดิน ครึ่งหนึ่งเขียนไปได้เป็นสักด้ามดาน
 แล้วหาเวลาเขียนไม่ได้ จะส่งถวายก็ไม่สำเร็จ เคยต้องเก็บนั่งไว้อึ่งมา
 หาช่องได้เวลานี้ ซึ่งเป็นเวลาได้รับหนังสือที่ประทานมา ลงวันที่ ๒๖
 มิถุนายน ได้ทราบความแล้ว การที่มายุโรปคราวนี้ เป็นการผิด
 กับคราวก่อน คือมาอย่างไพรเวต ความมุ่งหมายว่าจะไม่ต้องแต่ง
 ยูนีฟอมในที่ใด แต่ก็ไม่ได้สำเร็จตลอด การไม่ได้สำเร็จตลอดนั้น เพื่อ
 ความดีโดยอธยาไศรยของผู้ต้อนรับ ถ้าจะนับเวลาที่มาอยู่ในประเทศยุโรป
 นอกนอกเป็น ๕ ส่วน จะเป็นเวลาเที่ยวป่าเที่ยวดงบ้านนอกชอกนาเลี้ยล็ก
 ๔ ส่วน อยู่ในเมืองแต่สักส่วนเดียวเท่านั้น ในที่เจียบดังตังปวงที่เป็น
 เวลายืดยาว ก็ที่เมืองบาเดินบาเดิน ประเทศนอร์เวย์ แลเมืองฮอมเบิร์ก
 ส่องคำบลดั้นแลเปลายเป็นอันหยุดนิ่ง ๆ มาก ในประเทศนอร์เวย์เป็นอัน
 เทียวไม่มีเวลาหยุด การรับรองของผู้มีบันดาศักดิ์ ตังต้นแต่ดุ๊กออกฟ
 เยนวที่เมืองตุริน เปรดีเตนต์เมืองฝรั่งเศสสองคราว คราวแรกที่ปารีส
 คราวที่สองที่รังบูเย Rambouillet ลักษณะเดชุบศรของเมืองปารีส
 เจ้าแผ่นดินอังกฤษรับที่วังวินด์เซอร์ เจ้าแผ่นดินเดนมาร์กแลนอร์เวย์รับใน

พระราชวัง โคเปนเฮเกน แดคริด์เคียเนีย เยอรมันเอนเปอเรอรับที่
 วิตเลียมเซอ เมืองคาสเซด ดูกโยฮันอัลเปอริเยนต์เมืองบรันสวิก รับที่
 เมืองบรันสวิก ส่วนเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ ที่ได้จัดการตกลงไว้บ้าง ที่ยัง
 ไม่ได้จัดการเพราะไม่มีเวลาบ้าง ก็จะไม่ยากอันใดในการที่จะพบ แต่
 มักจะเกิดความไม่สะดวกข้างฝ่ายเขาฤาฝ่ายเรา คือเขาก็มีกำหนดล่วงหน้า
 ไว้แล้วว่าเมื่อนั้นจะต้องทำดังนั้นไปเท่านั้น ข้างเราก็มีกำหนดล่วงหน้า ตั้งแต่
 จะไปถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๑๗ เป็นต้น ถ้าหากว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้อง
 พบกันให้ได้ เราเลื่อนเวลาหาช่องว่างของเขา ฤาเขาเลื่อนเวลาหาช่องว่าง
 ของเรา ถ้าสบเหมาะกันเข้า ก็เป็นอันดีแล้ว แต่การที่จะเลื่อนเวลาหากัน
 เช่นนี้ ย่อมต้องเห็นประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงจะตกลงเลื่อนกันได้
 อย่างเช่นอังกฤษฝรั่งเศสเยอรมัน เป็นเมืองที่มีราชการพัวพัน เขาก็อยาก
 พบเรา เราก็อยากพบเขา จึงได้ต่างคนต่างบอกเวลาว่างกัน เช่น
 เจ้าแผ่นดินอังกฤษเดเยอรมัน ตั้งใจเบียดเบียนไปแถมของเขาเข้าหาเรา
 ที่ฝรั่งเศสไม่ได้เบียดเบียน แต่กลับไปจัดการรับในที่ซึ่งไม่เคยรับเจ้าต่างประเทศ
 ให้เป็นการพิเศษ ส่วนเมืองเดนมาร์กเดนมอร์เวย์นั้น เจ้าแผ่นดินรออยู่คอยรับ
 ดันทุระเดอก็ออกจากเมืองเกออบจะพร้อมกัน เว้นไว้แต่บรันสวิกฝ่ายเรา
 เลื่อนเวลาตามเขา ประเทศอื่น ๆ ความต้องการมันต่างคนต่างน้อยเหตุด้วย
 ไม่สู้มีการเกี่ยวข้ออะไรกันนัก จึงได้นัดเวลายากันไม่เหมาะ ฤาเลื่อนเวลา
 มาให้เสียข้างฝ่ายที่ต้องการ ๑ ในการรับรองครั้งนี้ อย่างเป็นมิตรไมตรีฉันท์
 กว่าแต่ก่อน เหมือนอย่างว่าเป็นคนชอบกันในฐานะเฉพาะตัว ไม่ใช่ออก

แหกเมือง ส่วนที่นับว่าได้อยู่ในพระนครจริง ๆ เช่นที่ไปครั้งก่อน แต่ใคร ๆ
 เขามาเที่ยวเมืองฝรั่งกันนั้น มีลอนดอน ๓ วัน ปารีส ๗ วัน เบอลิน ๕ วัน
 เท่านั้น นับว่าเป็นเที่ยวอย่างที่ไม่มียุโรปใครเที่ยว โดยลักษณะเช่นนั้นเลย
 แต่นับว่าได้ไปเที่ยวอย่างกว้างขวางที่สุด ซึ่งคนไทยฟังได้เคยเที่ยว ถึงผู้ที่
 มาอยู่เดมาเดาเรียนในประเทศยุโรปก็หาได้เที่ยวเหมือนไม่ จนเจ้านายแต่
 ผู้มีบันดาศักดิ์ข้างฝรั่งยอมรับว่าเป็นนักเลงเที่ยวจริง ในเรื่องรักษาตัว
 ชนแรกที่บาเดนบาเดน ไม่ได้รักษาทั่วถึง ไม่เป็นที่ตั้งว่าจะมีความสุข
 ยืนยาวไปถึงว่าร่างกายได้เจริญขึ้น เข้าใจว่าเป็นผลแห่งความเปลี่ยนแปลง
 ประเทศเดอากาศ ถ้าคนไปสู่ประเทศเดอากาศเดิม น่าจะกลับลงรอยเดิม
 จึงไม่เป็นที่พอใจ ได้ประชุมหมอดตรวจอาการใหม่ อันเป็นผลให้ต้อง
 มาอยู่ในที่นี้ คงจะอยากทรงทราบว่าการเป็นอย่างไร ที่แท้จริงคือ
 สาเหตุอันเป็นด้วยร่างกายอันเกิดมา มีดังจุมกเอียงอยู่ข้างหนึ่งซึ่งน่าจะเป็น
 พิษพิษ เพราะชายบริพัตรมีจุมกอย่างเดียวกัน ไม่ได้คิดเคียดเคืองแต่
 แต่มักจะเป็นหวัดเหมือนอย่างเช่นหม่อมฉันเป็นมาแต่ก่อนซึ่งหมอได้สั่งได้ย
 ว่า บางทีทุดกระหม่อมจะได้เป็นเช่นมาชั้นหนึ่งแล้ว ความกังามจะจริง
 เพราะท่านเป็นเจ้าของเสมหะมาก่อน ด้วยอาไศรยเหตุจุมกพิการเช่นนั้น
 ทำให้โลหิตเดินขึ้นมาที่จุมกไม่สะดวก มาซึ่งอยู่ที่ดังจุมก ทำให้เนื้อที่
 ตรงนั้นหนาขึ้น ผิวหนังนั้นไม่เกลี้ยง เมื่อนามุกขึ้นมาถึงที่ตรงนั้น
 ก็มาเกาะกรังทำให้ผิวหนังไป แล้วเป็นเหตุให้เกิดเสมหะมากขึ้น ยังมี
 เสมหะผ่านทางนั้นมากขึ้นผิวก็ยิ่งหนาขึ้น ทำให้จุมกแคบไปเสียข้างหนึ่ง
 ตมหายใจแรงข้างหนึ่งเบาข้างหนึ่ง ข้างที่น้อยได้ออกซิเจนเข้าไปน้อย

จึงทำให้ โดहितอ่อนไปแถบหนึ่ง ๑ ข้อที่สองนั้นผลแห่งจุมุกแคบข้างหนึ่ง
 ปอดข้างซ้ายที่ต้องทำงานเกี่ยวกับช่องแคบนั้น ต้องทำงานแรงกว่าข้างขวา
 จึงเป็นเหตุให้ปอดข้างซ้ายขยายกว้างกว่าข้างขวาไปหน่อยหนึ่ง ซึ่งหมอ
 ตรวจว่าไม่มีโรคภัยอะไรในปอดนั้นเป็นความจริงแต่ไม่ได้กล่าวถึงว่าปอด
 กว้างกว่าข้างขวา จะเป็นด้วยเขาจะเห็นว่ารักษาไม่หายๆอย่างไร จึงได้
 มากล่าวต่อหมอชั้นหลังนี้ แต่ถึงหมอชั้นหลังนี้ก็ไม่ได้ คัดพยายามจะให้
 ปอดแคบเข้าไปอีกได้เพราะเหตุว่ามันหย่อนอยู่แล้ว เหน้เขาก็จะปล่อยให้
 หย่อนไปคิดรักษาทางอื่น ๑ ข้อสามด้วยความลำบากในเรื่องหายใจอ่อน
 ตามเหตุที่ ๑ ที่ ๒ นานเข้า เพราะโดहितน้อยลง จึงทำให้กล้าเนือรอบหัวใจซึ่ง
 สำหรับฉีดโดहितน้อยลงด้วย ข้อนี้เป็นข้อซึ่งหมอตกอกตกใจ เร่งรัดที่
 จะให้รับรักษาโดยเร็ว เพราะเป็นเหตุที่จะให้ถึงชีวิตได้ โดยเฉพาะ แต่
 รอดตัวที่เป็นของรักษาให้หายสนิทได้จริง โดยบำรุงกล้าเนือนั้นให้แรงขึ้น
 พร้อมกันกับแก้ต้นเหตุคือช่องจุมุก ๑ ข้อสี่ด้วยหัวใจแดโดहितพิการไป
 เช่นนี้ ประกอบทั้งอายุมากขึ้น เริ่มตั้งต้นที่จะทำให้ไตพิการ ด้วยมี
 ไขขาวในบัสลภาวะ คนที่อายุมากโดहितอ่อนลง ย่อมมีไขขาวในบัสลภาวะ
 บ้างแทบทุกคน แต่นี่มีเหตุอื่นช่วยแรงด้วย จึงชักให้เป็นเร็วขึ้นกว่าที่ควร
 จะเป็น แต่เป็นโรครักษาไม่หาย ด้วยอายุเป็นที่ตั้งของโรค แต่จะบำบัด
 โรคซึ่งช่วยแรงให้รับ ให้เป็นไปแต่ตามปกติอายุ เป็นอันว่าช้าลงไว้ได้
 รวมโรคที่เป็นมีสี่ประการ เนื่องแก่กันดังเช่นที่พูดมานี้ การรักษาถ้าหากว่า
 หนุมจะเอาเหล็กแดงเผาเนื้อที่หนูนุ่นมานั้นให้ไหม้แฟบไปเสีย เช่นที่เคย

ทำบริพัตรเมื่อยังไม่ได้เข้าไปกรุงเทพ ฯ แด่กำลังเยาว์อยู่ในบ้านนี้ แต่อายุ
 มากเสียแล้วเขาไม่ทำ ใช้ชำระด้วยด้ามดีดปากคืบเข้าไปเช็ดล้าง แล้ว
 มียาเข้าไปทาให้หนังตรงนั้นบางดังที่ละน้อย มียาเข้าไปชำระช่องข้อจุมก
 ด้วยคิมงอ ต้องทำซ้ำวันกว่าที่เผลอด้วยเหล็กแดง แด่จะไม่หายสนิทเหมือน
 เผลอด้วยเหล็กแดง คงจะต้องทำต่อไปอีกสองครั้ง จนตลอดถึงใน
 กรุงเทพ ฯ มีดื่มน้ำด่างอีกอย่างหนึ่ง คล้าย ๆ ดื่มน้ำหอม ส่วนการ
 ที่จะทำให้อาการรอบหัวใจแรงนั้น ให้กินยาอย่างแรงที่เรียกว่าคิลยีสตาดี
 ยานานนั้นว่าจะส่งไปถึงประเทศตะวันออกไม่ได้ มีธาตุที่สำหรับเลื่อม เมื่อ
 ธาตุนี้เลื่อมเสียแล้ว ยานี้ก็กลายเป็นให้ผลอย่างอื่น แต่ในประเทศยุโรป
 ยังต้องประสมไว้ได้เพียงสองวันสามวันเท่านั้น ยานานนี้กรรมวิธีได้
 กินในบางกอก มีความเสียใจเป็นอย่างมาก ที่เห็นจะถูกการเปลี่ยนแปลง
 ไปเสียแล้ว การวางยานี้ไม่ใช่ง่าย อย่าว่าแต่หมอในกรุงเทพ ฯ แต่หมอ
 ที่ยุโรปนี้ยังไม่อาจวาง ต้องไปเชิญโปรเฟสเซอร์ที่เป็นผู้รู้ลึกมาก มา
 ประสม จะให้กินครั้งไรต้องตรวจชีพจรก่อนทุกครั้ง กินแล้วต้องให้ออน
 สองชั่วโมงสามชั่วโมงกั้วโลหิตจะพุ่งพลั่ง อีกอย่างหนึ่งนั้นให้อาบน้ำ
 คาโบลิกแอซิด ซึ่งต้มจนเกิดเคซให้มีฟอง อีกลักษณะหนึ่งให้พอกดิน
 ที่บดละเอียดต้มร้อน ให้กินยาแก้กินน้ำคาโบลิกแอซิดแก่ผู้กักต การ
 รักษา กำหนดต้องการเวลา ๔ วิกขึ้นไปหา ๖ วิกจึงจะพอ บังคับให้
 มีเวลานอน เวลากลางเที่ยง ไม่ให้กินเผือกกินเคม ต้องกินเนยวันละ
 ๓๐ แกรม กินลูกไม้ ให้มาก ให้ลุ่มบู่หรือแต่นวันละ ๔ มวน หม่อมฉันได้รับ

ประพาศตามันหมต เว้นไว้แต่เนย บางวันก็หมต บางวันก็ไม่หมต
 บุกหรือบางวันเกินอัตราไปบ้าง แต่ไม่มากเหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ ดังเกตุ
 ๒๒ เห็นจะมีคุณอยู่ การที่จะหายขาดนั้นหายไม่ได้ ดังได้พูดมาข้างต้น
 แล้ว แต่เวลาถัดไปคงจะทรงเห็นแปลกชันมาก มีความรุกถึงอยู่
 เนื่อง ๆ ขอถวายความเคารพมาเทบพระบาท.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

หมวดที่ ๓
การคณะสงฆ์

เรื่องพระสงฆ์มาขอขอแปลงเป็นธรรมยุติ

(ฉบับที่ ๓๖)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

ที่ ๓๓/๔๘

วัน ๗ ๕ ๖ ค่ำ ปีมะโรงชวดกิ คักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับจดหมายที่ประทานมา เรื่องพระศรีวิสุตมณ (๑) มาพูดจะขอรับถือปฏิบัติอย่างพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แต่ว่า พระสุ่มังคดาจารย์ (๒) ก็จะไม่ประพาศด้วยนั้น หม่อมฉันมีความยินดีมาก ในเวลานี้ เมืองซึ่งถือพุทธศาสนาซึ่งยังใช้ภาษาบาลีก็มีเหลือเป็นเอกราช อยู่แต่เมืองไทยเมืองเดียว ควรที่จะช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้คำ ดั่งสอนอันแท้จริงแพร่หลายไปถึงประเทศทั้งปวง ซึ่งยังมีผู้นับถือพระพุทธ ศาสนาแต่ไม่มีผู้ที่จะทำนุบำรุงยกย่อง ให้ได้ประโยชน์อันเป็นแก่นสาร ทั่วไปแก่ชนทั้งปวงตามความปรารถนา ซึ่งพวกดังกล่าวจะมาขอรับถือ ธรรมยุติกนิกายไปประพาศให้เป็นการแพร่หลายออกไปดังนี้ เห็นว่าเป็นการ มีคุณแก่ชนทั้งปวง ไม่ควรที่จะเป็นที่ยกย่องอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเธอ รับไปไม่ประพาศได้จริง ก็เป็นการเสียอยู่แก่ตัวเธอเองทั้งทางโลกย์ ทางธรรม เห็นว่าควรที่จะทรงเป็นธุระช่วยเธอคิดอ่านให้สัมประสงค์ เมื่อ

(๑) พระศรีวิสุตมณเป็นพระเถรดังกา ฝ่ายมรณิกาย เข้ามากรุงเทพฯ

(๒) พระสุ่มังคดเป็นพระเถรดังกา ฝ่ายอุบาลีนิกาย ไม่ได้เข้ามา

เป็นการที่สมควรหม่อมฉันจะช่วยอุดหนุนประการใด ก็จะช่วยอุดหนุนไป
ตามควร.

จ.ป.ร. สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๗)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๔๘

วัน ๓ ๖ ค่ำ ปีจออัฐศก คักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ที่ประทานมาในเวลาวินนทราบความ
แล้ว ชื่อนี้ท่านศิริสุมนะหม่อมฉันได้เห็นจากอักษรอังกฤษทราบชัดใน
เนื้อความ ได้เขียนตอบว่าศิริสุมนะมาแต่เดิมแล้ว แต่ตัวดี^(๑)จะไม่
ทราบเขียนเป็นสมณไปๆอย่างไรหาได้สังเกตไม่ ที่ทรงมาหม่อมฉันก็ได้
นึกสงสัย แต่ไม่ได้ทูลตอบว่า

การข่งเฝ้าเจอบุชฌาย์ทรงมีพระหฤทัยยินดีอนุเคราะห์ แก่พระศิริ
สุมนะอย่างนี้ หม่อมฉันมีความยินดีเป็นอันมาก ด้วยคำสนวนวงศ์อันได้
ชำระความบริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว จะแพร่หลายออกไปในทิศานุทิศ เป็น
ประโยชน์แก่มนุษย์ที่ปรากฏาธรรมอันดี นับว่าเป็นกองกุศลอันยิ่งใหญ่
อย่างหนึ่ง ขอให้การทรงเป็นไปตลอด แต่เป็นการแพร่หลายถาวรสืบไป
ภายหน้าเถิด

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวดี (กรมพระ
สุมมตอมรพันธุ์) ราชเลขาธิการ

ซึ่งพระศิริสุ่มะนะจะมาหาเพื่อจะยื่นหนังสือขอให้อุปถัมภ์ในการ
 คำนวณนั้น เมื่อจะมาเมื่อใดรับสั่งบอกมาที่ใดก็ได้ เมื่อควรจะอุดหนุน
 ได้ประการใด ก็จะช่วยอุดหนุนตามสมควร ฯ

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๘)

พระที่นั่งบรมนาคมณเฑียร

ที่ ๕๘

วัน ๓ ๑๓ ๗ ค่ำ ปีจออัฐศก คักราช ๑๒๕๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับพระทานลายพระหัตถ์ที่ทรงมา เรื่องพระดังกาที่จะเข้ามา
 แปลงเป็นธรรมยุติกาท่อไปในภายหน้า ขอให้หนังสือท่านพวกเก่า
 นำเข้ามา พระธรรมยุติกานี้จึงจะรับแปลงให้ เพราะกลัวจะไปแตกเป็น
 หลายพวกหลายเหล่านั่น หม่อมฉันเห็นชอบด้วยกระแสพระดำริที่ทรง
 ทุกประการ ได้ส่งพระยาภาสกรวงษ์ ผู้ซึ่งเป็นพนักงานรับส่งพระดังกา
 ให้จัดการตามนั้นแล้ว ขอได้โปรดรับสั่งแก่พระศิริสุ่มน พระบัญชาเดช
 ให้เธอทราบด้วย

แต่ผู้ซึ่งจะเป็นศัตรูของพระศิริสุ่มนที่เห็นตัวอยู่นั้น คือท่านปวร
 เนรุตติกาจารย์มหาวิภาวดีภูตน์แห่งหนึ่งแน่แล้ว ครึ่งนักหนังสือมาถึง
 โฉน (๑) ตัวนั้นตัวเดียวจะขอให้บอกข่าวว่าพระศิริสุ่มนเข้ามาทำอย่างไรอย่าง
 ไรบ้าง หม่อมฉันกลัวว่าข่าวคราวเข้าน่าที่จะเข้ามาเองบ้าง ท่านองค์นี้

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสพิทยาดิถี (กรมขุน
 พิทยดาปทุมวิภาดา) ราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ

อยู่ข้างจะกว้างขวางเคยคบค้ากับเจ้าแผ่นดินพม่ามาก่อน เมืองพม่าเดีย
 ครองอยู่ข้างจะทุกขรอนมาก คราวนั้นคงจะเห็นเข้าเกาะเราแน่นกว่าแต่ก่อน
 จะเป็นเธอคิดเองญาพวกพ้องเธอคิด ไปชวนให้เจ้าแผ่นดินพม่าสร้างวัด
 ที่เมืองลังกาเหมือนกัน จนถึงส่งอำมาตย์ออกไปซื้อที่แล้ว ว่าไปเกิดยุ่งเ
 ียนขึ้นอย่างไรจึงได้เลิกไป น้ากัวหลานองค์นี้จะเข้ามาเอาจอย่างท่านศิริสุมน
 บ้าง ญาจะเป็นเกลียดชังกันเสีย จะไม่เอาแบบเอาอย่างกันก็จะเป็นอัน
 รู้แล้วไป หม่อมฉันกลัวแต่ท่านคนนี้จะเข้ามาทวงให้ต้องเกรงอกเกรงใจ
 ญาไปเกิดเป็นศัตรูกันแรงหนักขึ้น จะไปยุ่งแย่งชิงค่าให้เข้าใจการผิด ๆ
 ไปต่าง ๆ ก็จะเป็นไปได้ ขอให้ทรงหยั่งพระศิริสุมนดู จะเกลียดชังกัน
 ดังเพียงใด เมื่อเวลาพระศิริสุมนจะมานทพมพหนึ่งลือตาแจกพวกพ้อง
 ทั่วไป ก็ได้ส่งถึงท่านสุฤติด้วยฉบับหนึ่ง ท่านสุฤติเอาไฟส่องมาที่โถง
 เหมือนจะอยากจับเท็จจริงในหนังสือนั้น เพราะหนังสือนั้นได้กล่าวถึงที่
 ทูลกระหม่อม (๑) รับผิดชอบให้เข้ามาแต่ก่อนนั้นเป็นต้น เป็นความย่อ ๆ
 คงได้ความว่าท่านศิริสุมนรู้จักกันกับท่านสุฤติ แต่เห็นจะไม่ชอบกันนัก
 อนึ่ง การที่ท่านศิริสุมนกับท่านบุญญาเดชะจะล้มคมาอยู่วัดที่จะสร้าง
 ใหม่ก็น่าเป็นดีแล้ว หม่อมฉันวิตกแต่ข้อปฏิบัติตามแบบอย่างธรรมเนียม
 ของเรา เธอได้ศึกษาน้อยนัก เวลาที่ออกไปในความประพฤติอันใดซึ่งจะ
 เป็นพยานให้เห็นว่าได้ประพฤติตามแบบธรรมเนียมก็มีคุณวิเศษตชน ซึ่งจะ
 เป็นที่ชวนความเลื่อมใสของผู้อื่นต่อไปอีกนั้น เธอจะไม่ใคร่ทราบ ขอให้
 ทรงเพาะปลูกแนะนำไปให้มาก ๆ เมื่อเวลากลับไปแล้วก็ขอให้ทรงพระอดุหา

(๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดั่งชาวคราวตกเดือนข้อปฏิบัติต่าง ๆ อย่างละเดยเดี่ยจะไปดงแบบเก่า
ไม่ประหลาดอันใด เมื่อใดคงรากงำมั่นคงแล้ว จึงจะเป็นที่ไว้ใจได้

อนึ่งในพุทธรัตนสถานเป็นที่ควรให้เรามาดูแห่งหนึ่ง หม่อมฉันดื่มไป
ถ้าเวลายังมีพอให้พามาดูเสียก็เห็นจะดี พระพุทธบรมชนกก็เป็นพระดำคัญ
แต่เดิมท่านก็เป็นดีมาธรรมยุติกาทะตวย แต่จะรกรงเวลายังบาง หม่อมฉัน
ได้ ให้สวัสดิศุทธกรรมชุนเจริญให้มาจัดแล้ว จะมาวันใดก็ให้ทรงนัดวันเถิด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๙)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๕๖

วัน ๔ ๑๕ ๗ ค่ำ ปีมะจิดุศก คักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสให้ทรงทราบ

ด้วยลายพระหัตถ์ที่ประทานมาเวลายังนี้ไดทราบความแล้ว เมื่อได้
ทรงทอดพระเนตรหนังสือที่หม่อมฉันเขียนตัว J นั้นแล้วก็เป็นอันทรงทราบ
เรื่องราวตลอด ท่านศิริสุนไว้อากการกิริยาดีกว่าท่านสุภิตไม่ออกหน้านัก
ถึงในเวลาที่จะเคาะเข้ามาที่พระยาภัสร์ก็พูดเป็นการเดิมยศ คำซึ่งศิษย์พระ
สุภิตมาพูดอวดอ้างว่ายังมีพระที่เป็นคนโตมากกว่าท่านศิริสุนนั้น ก็เป็น
ความจริงอยู่ อาจารย์เขาเป็นคนมีชื่อเสียงโด่งดังกว่าท่านศิริสุน ได้ของ
รางวัลปริญศออกเฟเวดส์^(๑) ด้วย ที่รางวัลนั้นรางวัลด้วยความรู้ เห็นจะเป็น
ผู้รู้มากกว่าท่านศิริสุน แต่การปฏิบัติในทางสมณนั้น ที่ไหนเขาจะมา

(๑) คือพระเจ้าเอเดเวดที่ ๗ ประเทศอังกฤษ

เป็นพระปะบั้งว่าใครดีใครชั่ว หม่อมฉันให้สงสัยได้แต่ว่าท่านสุภะจะเป็นคน
เห็นแก่เงินแก่ทองมาก ดูอันวรรณมากนั้ แต่ถึงจะเป็นคนกว้างขวาง
อย่างไร ก็จะทำให้แก่เราไม่ได้ฤๅไม่ทำที่เดียว เป็นแต่จะคิดขัดขวางตามผล
ที่ท่านศิริสุนจะได้นั้นดูกำลังเท่านั้น ที่จะทำลายท่านศิริสุนด้วยอย่างใด
ก็ทำไม่ได้ เพราะจะฟ้องปราชัยเป็นต้น เขาคงไม่ชำระเหมือนเมืองเรา

การซึ่งจะหน่วงท่านบุญญาเสขไว้ ในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันก็ไม่แน
ใจ ในการเล่าเรียนของท่านบุญญาเสขเองตลอดฤดูฝนหนึ่งคงจะเป็นผู้รู้
ได้มาก แต่ท่านศิริสุนที่จะออกไปคนเดียวจะเป็นการขัดขวางกับใจ
ของเขายู้อย่างไรดอกกระมัง จึงไม่ยากทั้งกันเลย ถ้าเป็นการขัดขวาง
ปล่อยให้ออกไปเสียคราวหนึ่ง เมื่อมีโอกาศอันดีภายหลังจึงให้กลับเข้ามา
ก็เห็นจะได้ ขอให้ทรงหาฤๅกันดูตามควรเถิด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔๐)

พระที่นั่งบรมนาคมณเฑียร

วัน ๑๕ ๓๐ ค่ำ ปีมะอัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานคำแนะนำให้พระศิริสุนมงคลเถรมานั้นได้ทราบความแล้ว
หนังสือตอบมาตามทางเหมือนที่คาดที่ความจะเป็นอย่างนั้น พระใน
มวังซึ่งที่เธอสงสัยว่าจะเป็นผู้เขียนหนังสือเหมือนจะเป็นพระสุภะนั้น

เอง เห็นว่าความเรียงนั้นจะไม่ใช่สิ่งที่สำคัญอันใด เป็นแต่ความคิดอย่าง
อีกมากกว่าไปเหมือนหนังสือทั้ง ไม่ควรจะถือเอาเป็นอารมณ์.

ควรมีควรแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องชาวอินเตียมาขอบวช

(ฉบับที่ ๔๑)

พระที่นั่งบรรณาคมดรณ์ย์

วัน ๕๖ ค่ำปีกุนพศก ๒๐ ศักราช ๑๒๔๙

กราบทูลมายัง กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยทรงจดหมายมาเรื่องบาบจันทรทาสชาวอินเตีย มีหนังสือนำคนอินเตียชื่อธรรมทาส โพรวะมาจะขอบัพพชาในธรรมวินัยฝ่ายพระพุทธศาสดานานได้ทราบแล้ว

หม่อมฉันเห็นว่าที่ธรรมทาสโพรวะจะมาบวชนั้น เห็นจะเป็นด้วยมีความประสงค์จะมาเรียนพระไตรปิฎกเพื่อประโยชน์วิชาการต่อไป จะมี ความเชื่อถือเท่าไรไม่ประมาณไม่ถูก แต่เห็นว่าโดยจะยอมให้บวชใน การที่จะทำเหตุผลอันใดให้เป็นการเกี่ยวข้องในบ้านเมืองนั้นไม่มี แต่ที่เมื่อ อยู่ครบกำหนดแล้วดึกไปจะไปสรวลเริงร่ากตัตยนั้น ต้องอาไศรยลังเกต กิริยาของคน ๆ นั้นแล้วทายเดาอย่างเดี๋ยว การเช่นนั้นหม่อมฉันจะประมาณ ไม่ได้ด้วยเอง จึงต้องกราบทูลได้แต่ว่าไม่ขัดข้องอันใดในราชการ ถ้าทรง เห็นอริยาไศรยเป็นคนมั่นคงอยู่แล้วให้บวชก็ได้ การกตัตยสรวลเริงร่า ภายหลังนี้ ถึงคนไทยที่บวชก็เป็นอยู่เหมือนกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

หมวดที่ ๕

การศาสนา

เรื่องบำรุงพระศาสนาตามหัวเมือง

(ฉบับที่ ๕๒)

ปากน้ำเมืองจันทบุรี

วัน ๑๕ ๑๓ ค่ำ ปี ฤกษ์นพศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันมาเที่ยวครั้งนี้ ได้มาทำบุญพระบรมอัฐิธาตุกระหม่อม
ที่เมืองจันทบุรี ได้ฟังเทศนาที่พระครูสังฆปาโมกข์มาเทศน์ มีเนื้อความเป็น
นิทานมากขอปฏิบัติแต่เล็กน้อยไม่เป็นที่เลื่อมใส เห็นว่าการศาสนาใน
หัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเลื่อมทราวมมาก เพราะไม่มีหนังสือแต่งข้อ
ปฏิบัติที่จริงแท้สำหรับเล่าเรียน มีแต่หนังสือที่เหลว ๆ ไหล ๆ ฤ็หนังสือ
ที่ลึกเกินไปอ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง จึงเห็นว่าถ้าแต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจ
ง่าย ๆ เหมือนหนังสือสมเด็จพระวันรัตน์ (๑) แต่งให้เป็นคำไทย ๆ ย่าให้คิด
ศัพท์มากฤ็ฤ็คิดศัพท์ต้องแปลทุกคำศัพท์พิมพ์ส่งออกมาให้พระสงฆ์ตามหัวเมือง
เทศน์สั่งสอนสั่งปฐัก เห็นว่าการศาสนาที่จริงแท้จะแพร่หลายเป็นประโยชน์
มาก คิดว่าจะพิมพ์แต่ ๑๒ กัณฑ์ก่อน ส่งออกไปตามหัวเมืองบังคับให้
พระสงฆ์ทุก ๆ วัดเทศน์สอนสั่งปฐักในวันพระกลางเดือนเดือนละครึ่ง เพราะ
ถ้ามากกว่านั้นไปจะเป็นที่เหนื่อยหน่ายกันเสีย เมื่อถึงปีที่สองจึงแต่งเดิมออก
มาอีกปีละ ๑๒ กัณฑ์ครบแปดปี ๘๖ กัณฑ์ พอจะได้เทศน์วันพระเข้าบาย

(๑) สมเด็จพระวันรัตน์ (พุทธลีลิต) วัดโสมนัสวิหาร

เดือนละ ๔ ครั้งแต่ให้เทศน์ตามบ้านด้วย เห็นว่าเป็นการสะดวกทั้งการที่จะ
แต่งแต่การที่จะเทศน์ด้วย

การที่จะแต่งเทศน์นั้น หม่อมฉันขออาราธนาให้ทรงเป็นพระธุระในการ
ที่จะเรียบเรียง ในชั้นต้นนั้นจะขอแรงพระราชคณะแต่งเรียบเรียงบางรูป ๑๒ รูป
ตามแต่ที่จะทรงเห็นสมควรให้เรียบเรียง ขอให้ทรงชี้แจงให้เรียบเรียงให้
ถูกต้องตามประสงค์ที่ทูลมาแล้วข้างต้น แล้วทรงตรวจตราแก้ไขแล้วจะให้
ผู้แต่งมาเทศน์ที่หอธรรมดั่งเวช^(๑) ดังแต่ฉลองไตรแล้วไป เมื่อครบ ๑๒
กัณฑ์แล้ว จะได้พิมพ์แลส่งไปตามหัวเมือง

เทศน์ในชั้นต้น ๑๒ กัณฑ์นั้น ควรจะแต่งความที่ง่าย ๆ มีทานกัณฑ์
คือกัณฑ์แลศัมปทา ๔ สังคาโลวาทสูตรเป็นต้น กัณฑ์หนึ่งอย่าให้ยาวนัก
จะควรแต่งเรื่องใดบ้างให้ครบ ๑๒ กัณฑ์แล้วแต่จะทรงเห็นสมควร

อนึ่ง การที่จะจัดพระราชคณะออกไปหัวเมืองที่คิดไว้แต่ก่อนนั้น
ดูน่าจะจัดจริง ๆ.

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔๓)

พระที่นั่งอุมตบวรทิศ
ทอดทิเกาะกุด

วัน ๗^{๑๑} ค่ำ ปีกุญนพศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือลงวัน ๔^{๑๑} ค่ำ

ปีกุญนพศก ได้ทราบแล้ว

(๑) ในสมัยนั้นแต่จ้อออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่หน้าพระศพ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์

ซึ่งรับสั่งมาเรื่องพระราชกณะออกหัวเมืองนั้น หม่อมฉันเห็นจริงตาม
รับสั่งแล้ว จะต้องคิดจัดการต่อไป

หม่อมฉันไปทอดกระถินวัดเกาะเจ้าหลวงวัดหนึ่ง วัดตาโตวัดหนึ่ง
ยิ่งร้ายไปกว่าที่จันทบุรีหลายเท่า สวดญัตติตามจบเป็นนิจฐกรรมกระถินแล้ว
เจ้าอธิการคาตคตดีไปโคกกลงมารับพวกผู้หญิงที่อยากจะเห็น ดูที่จริง
ฟังตามความคิดเห็นเป็นผู้ที่จะตั้งใจปฏิบัติจริงๆ เว้นแต่ไม่มีทางที่จะรู้ได้
อย่างใดเท่านั้น ทูลมาสำหรับให้ทรงสังเวช จะได้ตั้งพระทัยอุสาหาให้
พระพุทโธวาทอันจริงแท้แพร่หลายไปเป็นคุณแก่ผู้ปฏิบัติตามทั่วไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พบณะเมืองกบิลพัสดุ์

(ฉบับที่ ๔๔)

พระที่นั่งบรรณาคมดรณ์

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเป็นการพลาดพลั้งของหม่อมฉันซึ่งได้ลืมเรื่องนเดี้ย เกือบเดือน
หนึ่ง เพราะเหตุที่อ่านยังไม่ทันหมด ดั้นเวลาเขาก็เก็บหนังสือนเดี้ย
เลยลืมไม่ได้นึก ฟังจะมานึกได้ หนังสือที่ตั้งถวายมาด้วยน ทศอังกฤษ
เขามาแต่วันที่ ๑๗ สิงหาคม อยู่ที่กรมหลวง^(๑) เดี้ยเดือนหนึ่ง จึงได้ส่ง
มาเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน หม่อมฉันก็มาทงเดี้ยอีก จึงเป็นเรื่องเคราะห์ร้าย

เรื่องราวประการใดคงทรงทราบตามคำแนะนำแล้ว ได้คำแนะนำหนังสือ
พระชินวรวงษ์^(๒) ถวายมาด้วยฉบับ ๑ แต่ฉบับแรกนั้นมีคำแนะนำในนี้แล้วไม่
ต้องค้น ขอค้นแต่คำแนะนำชินวรวงษ์

ในเรื่องพระธาตุเมื่อหม่อมฉันไปอินเดียครั้งก่อน เขายกได้กับ
มาแต่ถวายเล็ดจอบุณชยา^(๓) ท่านต้องการเต็มที แต่พระธาตุนี้เขาส่งไป
ไว้บริตติชิมิวเซียม เมื่อกรมเนเรศวร์จะออกไปยุโรป ท่านสั่งให้ไปสืบ
ก็ไปเหลวเลยกลับเขามาถูกต่อว่า คราวนี้หม่อมฉันออกไป ได้ตั้งใจ

(๑) กรมหลวงเทเวศร์วโรปการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

(๒) นามฉายาของพระวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เมื่อไป
ทรงผนวชอยู่ในลังกาทวีป

(๓) ลืมแต่กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

จะไปดูได้ไหมตามแต่ได้เห็น ไปเจอมันหลายตัวน ชูตได้ทีหนึ่งบ้างทีหนึ่งบ้าง
แต่จำไม่ได้เลย ว่าเรื่องคราวก่อนชูตได้แห่งใด จะไปขอรับรองว่ากล่าวก็ดูจะ
ยุ่งยากเขาจะให้หรือไม่ให้ก็ไม่รู้ ได้มาแล้วเรากันเองจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ไม่รู้
ดูจะเป็นเรื่องแปลกประหลาดอยู่ในการที่ออกไปจึงได้รีบไว้อย่างนี้ ครั้น
เขามาบอกให้เอง เค้าเงื่อนก็ชอบกลอยู่ แต่จำได้ว่ามีใครจะเป็นสมเด็จพระ
พระสังฆราชฤาษณ์สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ) เคยเห็น^(๑) ได้ดีว่าพระธาตุที่
เทียบบรรจุอยู่ในที่ ๘ ตำบลนั้น พระเจ้าอโศกฤาษณ์ใครได้เก็บมารวมด้วยครั้ง
หนึ่งแล้ว ทำไมจึงจะยังมีอยู่ในที่ตำบลซึ่งกล่าวมานั้นเล่า จำไม่ได้แน่
เลยแล้ว อยากทราบว่าจะทรงเห็นอย่างไร ถ้าเห็นควรจะหาหรือดูมาก ๆ
ก็ให้หาหรือดู ฟังความคิดว่าจะคิดอ่านอย่างไรกัน แต่ขออย่าให้เขา
พระทัยว่าไม่เชื่อ เพราะไม่เพิกถอนกรวดธาตุดีสถานเชื่อเกินไปจะถือเอา
“ว่าสองจิตสองใจ” ก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๕๐

วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร. ศ. ๑๓๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานอ่านเรื่องชูตพระธาตุใต้ที่บึงประเวศตลอด
แล้ว เห็นว่า

(๑) หี เป็นคำแผลง หมายถึงเป็นกิริยาไม่เห็นชอบเห็นด้วย

๑ อักษรที่จารึกบนหลังหีบคือนั้น มีความชัดเจนได้ โดยทาง
สัมผัสพากย์เป็นประโยค ตามที่จดถวามาด้วยแล้ว

๒ พวกฝรั่งแลถึงกาพากันเชื่อตามความที่น้อมใจไปแล้ว แต่พวก
ไทยจะไม่ค่อยเชื่อ เหตุด้วยถือกันว่าประเทศไทยเป็นที่เกิดพระพุทธศาสนา
อย่าง ๑ พระธาตุของไทยมิใช่อิฐหรืออิฐที่หลอมตามแบบเตนท์ของกรม
หมื่นวิจิตรวราณปรีชาแล้วอย่าง ๑ พระธาตุของไทยมิได้ขุดได้จากพื้นดิน
ย่อมได้โดยทางอากาศอย่าง ๑

๓ ถ้าเป็นพระธาตุจริงแล้วไม่ต้องเกรง แต่ข้อที่ว่าพระเจ้าอโศก
ได้เก็บรวมเสียคราวหนึ่งแล้ว เพราะมีแต่หนึ่งเดียว เมื่อพระเจ้าเทวานัน
ปิยติศสร้างพระสถูปที่มหาเมฆวันณะลังกา พระมหินทใช้ผู้มนต์มนเณร
ให้เหาะมาทูลขอพระธาตุ แต่พระเจ้าอโศกไปเท่านั้น

๔ แต่หนึ่งเดียวจารึกนั้น อย่างหนึ่งคือครั้งพระเจ้าอโศก ถ้าหนึ่งเดียว
นั้นได้ใช้กันมาก่อนแล้ว ก็หาเหตุชัดขวางในข้อนี้ไม่ได้

๕ ถ้าจะรับมาทีเดียว ก็ไม่เป็นที่สรรเสริญของพวกต่างประเทศ
แลจะเป็นที่ติเตียนของพวกไทยเก๋กว่าด่วนเชื่อ จะปรึกษาเสียก่อนก็เห็น
ว่าจะไม่มีใครปลงใจให้รับมา เมื่อเป็นเช่นนั้น ฝรั่งจะติเตียนได้ว่าไม่เชื่อ
ต่อศาสนา ควรทูลปรึกษาแต่สมเด็จพระสังฆราช

๖ การที่จะแก้คำครหาในการที่จะรับมาก็ดี มีรับมาก็ดีเห็นต้อง
ส่งนักปราชญ์ออกไปตรวจ ถ้าเห็นว่าไม่ใช่พระธาตุก็จะได้อ้างเหตุเรื่อง
จะไม่รับให้พอ ถ้าเห็นว่าพระธาตุก็ให้รับมาทีเดียว ถึงจะไม่พ้นคำ

คติเตียนของคนเก่าเช่นพระธรรมเจดีย์^(๑) ว่าหลงเชื่อฝรั่ง ก็จะถูกต้อนดัง
ไม่ได้ เพราะได้ออกไปตรวจแล้ว เชื่อแน่โดยหลักฐานแล้วจึงนำมา

๗ ความเห็นของอาตมภาพเองก็ยังไม่แน่นง เพราะอักษรโบราณ
ในฉบับของชินวรวงศ์ เขียนพลาดมาก ทั้งรัฐบาลอินเดียก็หาได้จำลอง
ถวายมาไม่ ต่อเมื่อได้เห็นอักษรนั้นเองหรือแบบจำลองอันถูกต้องจึงจะลง
ต้นนิษฐานได้

ได้ถวายจดหมายชินวรวงศ์ซึ่งมีมานานแล้วเห็นความคลอนได้ จึงหา
เดี่ยมด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๔๖)

พระที่นั่งบรรณาคมดรณ์

วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๕๐ ลงวันนี้ ซึ่งประทานมานั้นแล้ว หม่อมฉัน
ได้ให้กรมหมื่นดมมตไปทูลปฤกษาดมเด็จพระสังฆราชในเวลาดำวันนั้นก่อน
ได้รับหนังสือแล้ว ซึ่งทรงเห็นว่าควรจะแต่งคนไปตรวจนั้น ก็เป็น
ความเห็นที่ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหมดเหมือนกัน แต่ผู้ที่ออกไปนั้น

(๑) พระธรรมเจดีย์ (ปาน) วัดพระเชตุพน ต่อมาได้เป็นพระอุบาลี
คุณูปมาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะรองอรัญวาสี

มีหน้าที่รับผิดชอบหนักอึ้งน้อยหนึ่ เพราะจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ
ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ถ้าได้หนึ่หนึ่เป็นแน่แท้ อีกประการหนึ่หนึ่ ผู้ที่
จะออกไปต้องเป็นผู้ที่รู้ภาษาอังกฤษ และได้เคยอ่านรายงานทางความ
รู้สำหรับอ่านรายงานของการเปิดเผยกันควาที่เรียกว่า อาชีโอโรยี่ ซึ่งควร
จะเทียบเป็นแบบอย่างให้รู้ค่าเงื่อนบ้าง และได้เคยอ่านรายงานกันควา
ในเรื่องการคำนวณของอินดุตาน ซึ่งตีพิมพ์ในที่ต่าง ๆ มีโยกราฟ
เกอดไฟไซเอต์เป็นต้นจึงจะไม่ยุ่งงำ แต่ถาเป็นผู้มีชื่อโด่งดังในการที่
สามารถจะเอาวิชาใหม่ผสมเก่าแล้วใช้อย่าง หม่อมฉันก็ออกจะติดใจ
จะทรงเห็นผู้ใดควรที่จะวางใจในเรื่องนี้ไต่บ้าง

แต่ความคิดเห็นของพระธรรมเจดีย์ หม่อมฉันได้ยินมานานแล้ว
ดมุดกัมแล้ว แต่พ้งมีความพอใจที่จะอ่านขึ้นมาในคราวนี้ ได้จำจนตลอด
เรื่อง ลงความด้นนิฐานได้ว่า แต่งโดยหุ่นตัวด้น ความจริงโดย
เอกเทศมีอยู่ในนั้นบ้าง ไม่ใช่เหลวที่เดียว เป็นแต่ถือเอาความจริง
โดยเข้าใจผิดไป คำอธิบายวาจาที่กล่าวแล้วนั้นคือว่าประเทศซึ่งเราทั้งหลาย
อยู่นี้ อยู่ในระหว่างอินเดียและเมืองจีน เมื่อรับพระพุทธศาสนามาถือ
ก็รับชื่อของตำบลซึ่งเป็นถิ่นบถมาตั้งชื่อบ้านเมืองและถิ่นถานต่าง ๆ ถาจะ
เปรียบให้ โกลดก็เหมือนเมืองอยู่ในเขตต์เขตอเมริกา เพราะคนเป็น
ชาติอังกฤษไปตั้งในที่นั้น เมื่อรฤกถึงโดยความรักบ้านเมืองของตัว ถา
ด้วยหวังใจจะให้เป็นเกียรติยศแก่เมืองเก่าถาเมืองใหม่ จึงได้ให้ชื่อ
เหมือนเมืองเก่าโดยมาก เติมแต่คำว่าใหม่นำหน้า เช่น นิวอิงแลนด์
นิวยอกเป็นต้น แต่ของเราไม่เติมใหม่นำหน้า จึงพาให้ผู้ที่คาด้นหุ่นด้นเช่น

พินเพื่อนไป เข้าใจว่าไม่ใช่มีน้อย แต่พระธรรมเจดีย์ เป็นคนชอกพุด
ออกม้าง ๆ แต่คนจำพวกนี้ ถ้าหากว่ารับพระธาตุใหม่มา จะไม่ให้พูด
ว่าอะไรเลยนั้นไม่ได้ จนเกือบจะไม่ควรคิดแก่

ส่วนหม่อมฉันเอง มีเรื่องที่ติดตลวงใจนอกจากเรื่องที่จะคิดว่า
พระธาตุแท้อามีใช่ อยู่แต่ในเรื่องอาการที่รับรอง ถ้าจะต้องท่องน้ำลงไป
เพียงพระศอกยกขนทูนเหนือเศียรเกล้า^(๑) อะโรหรรหาเช่นนั้น อยู่ข้างเดิมที่
ถ้าพวกลังกาแดงพวกพม่ามอญได้ไป น้ำที่เขาจะทำการสักการใหญ่เป็น
การโกธาทตามแบบของเขา ถ้าเราทำน้อยไปกว่าถ้าไม่สู้สักก็จะถูก
นิินทายับ ถ้าทำมากไปพวกมิจนาก็จะนิินทาวาคลังคำสนา ถ้าต้องทำ
อะไรเรื่อย ๆ ว่าง ๆ ก็จะต้องรู้ลึกในใจว่าแกดังทำ เป็นการดวงตัวเองแด
ดวงผู้อื่น แต่การทงนก็เปนปลายเหตุเล็กน้อย พอจะแก้ไขถ้าตนเอาได้
ดำคณ้อยแต่ต้นเหตุ คือ ผู้ที่ไปตรวจนั้น จะควรเชื่อผู้ใดได้ และจะรู้จัก
ผอนผันให้ถูกนิินทาน้อยได้ ที่สุดเท่านั้น.

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๕๑

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ขอถวายพระพร

ผู้ควรจะออกไปตรวจนั้น ตั้งแต่แรกถวายโปรโปส เห็นตนเองต้อง
ด้วยลักษณะผู้หนึ่ง กับกรมหมื่นดมมตอมรพันธุ์ แต่ถ้าจะออกไปเอง

(๑) เรื่องท่องน้ำลงไปรับพระ เช่นทรงยกเป็นตัวอย่างตรงนั้นปรากฏ
อยู่ในเรื่องมหาวงศ์

ก็แสดงให้เห็นชัดว่าในกรุงไม่มีคนอื่น ถึงกับต้องออกไปเอง แลในเวลานี้
ก็กำลังเริ่มคิดการศึกษาในหัวเมือง ซึ่งเป็นประโยชน์อันใหญ่ ฝ่าย
กรมหมื่นสุมมตอมรพันธุ์ ก็มานำที่รับราชการประจำอยู่ นอกจากนั้นก็ยังไม่
ไม่เห็นใคร เว้นเจ้าฟ้ากรมขุนนิสรานุวัตรวงศ์ เฉพาะการอาชีโว
โดยที่เธอเคยชอบอยู่

เรื่องการเล็ดลอดนั้น ทำปัจจุบันขณะนั้น ในประเทศเราไม่เคยทำ
หรือเลิกมาก่อนแล้ว ในชินกาลมาดิณีหรือในตำนานพระดีหิงค์ฉบับ
มคธ ก็ไม่ได้กล่าวว่ามีคนเคยพระร่วงเจ้าแต่เจ้านครศรีธรรมราช เล็ด
ลอดทำปัจจุบันขณะนการ ในชั้นหลัง เมื่อรับพระแก้วมรกต
พระพุทธบุศย์รัตน์ ก็ไม่ได้ทำ ไม่ใช่คิดจะเลิกครั้งนี้เป็นครั้งแรก แต่เห็น
ไปว่า ถ้าหากว่ารับมา น่าจะเป็นอย่างรับพระพุทธบุศย์รัตน์หรือรับช้างเผือก
เพียงเท่านั้นก็โกธาลดพอ ชาวลังกาแลพม่าเชื่อว่าคงทิ้งมากกว่า แต่
เพราะไม่มีรอยแฉกค้ำจึงจะทำให้เขารับเยี่ยงไปกว่าเดิมไม่ได้

ขอทูลสรรเสริญพระราชมติปวารณานี้ดีที่พระบรมเจดีย์แต่ แต่
ก่อนยังไม่เคยคิด แม้เห็นชื่อเมืองในประเทศอเมริกาแต่เข้าใจผิดชื่อ
ของเขาแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๔๘)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ทูล กรมหมื่นวิริยธรรมาธิบดี ทรงทราบ

ด้วยหนังสือที่ประทานมาที่ ๕๑ ได้รับทราบแล้ว การที่กะพระองค์
 เองนั้นเปนเหมาะยิ่งกว่าผู้อื่น จะได้ประโยชน์อย่างอื่นมากกว่าที่ได้พระธาตุ
 แต่ที่จะลำบากบ้าง ไม่ได้สะดวกแก่ทางวินัยซึ่งจะได้รับความสุขพอสมควร
 แก่คนเดินทางจะได้รับ มีหาที่อยู่ยากเปนต้น ที่ว่านั้นล้วนอินเดียว แต่ล้วน
 ดังกาแลพม่านั้น ต่างกันไปคนละเพลง ถ้าดีดดีทีเดียว ถ้ากระไรก็จะได้
 รับความรำคาญ เพราะฉะนั้นจึงจะต้องตรึกตรองดูอีก

ประการหนึ่งกรมหลวงเทเวศร์มากับความเห็นไปในวันนี้ ในเรื่อง
 ที่จะตอบว่าจะขอไปตรวจดูก่อนนั้นเห็นไม่ควรตอบ รับผิดชอบทีเดียว เมื่อ
 ไม่รับกับบอกเลิก เพราะฉะนั้นจึงยังไม่เปนข้อวินิจฉัยตกลงกัน

ความเห็นสมเด็จพระสังฆราช ก็เห็นว่าภาษาที่จารึกนั้นอ่อนไป
 คำว่าอ่อนนั้นตรงกับคำที่รับสั่งว่าคลอน แต่ท่านก็เห็นควรรับมา เก่านั้น
 อยู่ข้างเดียวไม่ได้กับ อยากรู้เห็นก็อยากรู้เห็น แต่ไปอยากเทียบกับพระธาตุ
 ในพระสัมพุทธพจน์ซึ่งท่านเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เกือบจะเรียกว่าไม่เป็นที่
 หวังว่าจะเป็นที่พอใจ

หม่อมฉันขอออกอย่างใหม่ในเวลาที่ยังไม่ตกลงกันนั้นดีอย่างหนึ่งว่า
 เห็นว่า ภาษาพูดก็ดีเขียนก็ดี ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ เช่น
 ภาษาไทยกับภาษาดาวเปนภาษาเดียวกัน แต่คำที่กล่าวทำให้เข้าใจกันได้

โดยเราเปลี่ยนภาษาเร็วกว่าลาว เช่นคำว่า ขอให้แพ้ศัตรู จะแปลตามเอกสเปรชชันของไทยต้องว่า ขอให้ศัตรูแพ้ เช่นนี้เป็นต้น อาจารย์ก็เล่าศิลาเมืองโคกโชไทย เราอ่านก็ไม่ได้เป็นเรื่องด้วยเหตุดังนี้ ภาษาบาฬีที่เราใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เป็นชั้นอายุพระพุทธโฆษา แต่ก็สังเกตได้ว่าเป็นภาษาเก่าภาษาใหม่มาโดยลำดับ เมื่อคิดถอยหลังขึ้นไปถึงครั้งพระเจ้าศรีธรรมโศกตัวเพี้ยนชนกก็ผิดกันกับหนังสือที่ใช้อยู่ในอินเดีย น่าที่จะสอบให้เห็นว่าคำจารึกนั้น เป็นภาษาที่ใช้เหมือนกับบาฬีซึ่งมีอยู่เดี๋ยวนี้หรือไม่ ถ้าหากว่าภาษานั้นเหมือนกับบาฬี หนังสือที่จารึกในฉอบนั้นเป็นที่น่าสงสัยมาก ถ้าหากว่าแปลกกัน น่าจะเทียบดูห่างกันฤาใกล้กัน ในระหว่างภาษาคำจารึกพระเจ้าศรีธรรมโศก แด่บาทกับคำจารึกพระเจ้าศรีธรรมโศกกับที่จารึกฉอบศิลา เพราะมีระยะห่างกันใน ๓๐๐ ปี ก็น่าที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ เหมือนอย่างภาษาไทยเก่าใหม่ แด่ภาษามคธกับบังกัถกรรมหลวงเทววงษ์รับไว้ว่าจะไปสืบหาคำจารึกนั้นไปถวาย

อนึ่งเรื่องตำราพระธาตุ มาจากอะไรมีเหตุอย่างไรจึงได้นักแต่งหนังสือนี้ได้ ว่ารูปอย่างนั้นดีอย่างนั้น ถ้าไม่มีมูลเดยนักชนได้แปลว่า ก็เป็นน่าพิศวงหนักหนา ขอได้ โปรดให้ทราบสักหน่อย เรื่องนี้ไม่ได้ศึกษาเลย เพราะชั้นต้นก็ไม่เชื่อจนไม่คิดศึกษาเลยทีเดียว

ฟัง ๆ ดูความเห็นในเรื่องพระธาตุใหม่นี้ ดูจะเป็นแบ่ง ๓ จำพวก คือ พวก ๑ พระธรรมเจดีย์ ชนเชื่อว่าพระธาตุที่เป็นเม็ดกรวดแดงเชื่อหมด อีกพวก ๑ คือท่านกลาง (๑) แด่กรรมศิริวัช พระธาตุเม็ดกรวดก็ไม่เชื่อไปหมด

(๑) ส้มเฒ่าพระเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์

พระธาตุฝรังไม่เชื่อเลยเป็นอันขาด แต่เชื่อองค์ที่มาสว่างไว้ในหอสวดมนต์
วัดราชาธิวาส เค้าที่เชื่อนั้น มาจากที่ว่าทุลกระหม่อมท่านเชื่อ อีกพวก ๓
นั้นอยากจะใคร่เชื่อเพราะฝรังเขาชุดได้ แต่ไปติดตชวงใจอยู่ด้วย
เรื่องคำจารึก ในจำพวกนั้นจะว่าหม่อมฉันด้วยคนหนึ่ง ก็ไม่ปฏิเสธขาด
แต่มีข้อที่สงสัยซึ่งยังไม่ได้ขยายอีกอย่างหนึ่ง นอกจากคำจารึก คือการที่
ฝรังตนหรือหรรษาคร่งน กัดจะไม่เกิดขึ้นจากเขาเองก่อน จะเกิดขึ้น
จากชินวรวงษ์ของเรา ดังเกิดตามหนังสือที่เกาเตว่าฝรังเขาเห็นแต่เงิน
ทองที่มีราคา ส่วนกระดูกที่ได้นั้น เขากรอกชวดปนกันไว้กับผงต่าง ๆ
ทั้งอยู่ในห้องทำงานของเขา ต่อเกไปอะอะชนจึงได้จัดการเก็บรักษา
ดังนี้ บางทีฝรังจะพลอยตื่นมากไปด้วยเชื่อชินวรวงษ์ว่าเป็นผู้รู้มากนั่นเอง
การอ่านหนังสือของท่านสุภคินั้น ไม่ต้องสงสัยว่าเป็นดีสถาน กัดแต่ท่าน
นักปราชญ์ฝรังจะพลอยเป็นดีสถานไปด้วยบ้างดอกกระมัง ชอนแดอยาก
จะให้ปรุพนัก ว่าคำจารึกนั้นน่าเชื่อถือฤาไม่น่าเชื่อ

ถ้าจะเด็ดจอินเดยจริงแล้ว จะทุลพรรณนาป่าถวายได้เหมือนพระมัทรี
ถ้าไปเห็นเขาแถวเชื่อวาร์นรมย์ นิกไทพของพระพุทธรเจ้าได้แจ่มแจ้ง
เหมือนเราเดินตามรอยคันอยู่ก็เหมือนกัน แต่ต้องเข้าใจว่าดู่ป่า มิใช่
ดู่เมือง ถ้าดู่เมืองก็เมืองเก่า ๆ เมืองใหม่เป็นฝรังทงนนั้น
ควรมีควมแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๔๕)

พระที่นั่งบรรณาคมส์รณีย์

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๗

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้อ่านในสมุดรอกแยก, อาเขียตัก โซไซค์ ซึ่งส่งมาถึง ๓ เดือน
 เป็นการแสดงความปราถนาพอใจยิ่งนัก ชอบพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ดูก็นึก
 เป็นอัศจรรย์ในคำที่รับสั่ง ช่างตรงกับที่นักปราชญ์ฝรั่งเขากล่าว ว่าในคำ
 จารึกนั้นเชื่อได้ว่าผู้ทูลงเขาเชื่อแน่ว่าเป็นอสูรของพระพุทธเจ้า แต่เกินกว่า
 นั้นไปไม่มีอะไรจะเป็นพยาน แด่เขาบ่นเหมือนหม่อมฉันบ่น ในข้อที่
 มีสเตอร์เปปไม่ได้แยกทำบาญชีของในภาชนะไว้เสียแต่แรก เดียวกันยังมี
 ความประสงค์อีกอย่างหนึ่ง อยากให้เขาพบศิลาจารึกในที่ซึ่งเขาคณะว่า
 น่าจะมี จะได้ความแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นอีกมาก

หนังสือเยอรเนตั้น เข้าใจว่าจะทรงรับต่อไปเสมอ จึงจะขอให้
 ช่วยสักอย่างหนึ่ง ว่าถ้าพบเรื่องอะไรที่ชอบกล ขอให้ส่งมาให้ฉันบ้าง
 ที่ทูลเช่นนั้นเพราะถึงว่าจะส่งมาเองบ้าง ก็คงไม่มีเวลาอ่าน หนังสือ ๓ เดือน
 นั้นได้ส่งไปให้กรมหลวงเทววงษ์อ่าน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องพระพุทธรูปของแกรนด์ ดยุก เฮล์

อธิบายมูลเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปคราวแรก ได้ทรงคุ้นเคยกับแกรนด์ ดยุก ผู้ครองประเทศเฮล์ จนเป็นที่ชอบพระราชอัชฌาศัย เมื่อเสด็จกลับแล้วต่อมาได้ทรงทราบว่า แกรนด์ ดยุก เฮล์ สร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์ ๑ ตามความคิดเห็นว่าพระพุทธรูปเจ้าจะเป็นอย่างไร ด้วยชอบธรรมในพระพุทธรูปคำสอน เวदानันพระเจ้าอุกยาเชอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ (คือกรมขุนรัชนาทนต์เรนทร) ทรงศึกษาวิชาการอยู่ในประเทศเยอรมนี และคุ้นเคยชอบพอกับแกรนด์ ดยุก เฮล์ จึงมีพระราชดำรัสสั่งไปยังพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ให้ทรงคิดอ่านขออนุญาตจำลองพระพุทธรูปนั้นมาด้วยใครจะทอดพระเนตร ครั้นความทราบถึงแกรนด์ ดยุก เฮล์ ก็ยินดีให้จำลองส่งมาเป็นของถวาย จึงทรงพระราชดำริว่าจะส่งพระพุทธรูปตามแบบไทย พระราชทานตอบแทนแกรนด์ ดยุก เฮล์ ดังองค์ ๑

ท. ร.

(ฉบับที่ ๕๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

หนังสือของพระองค์วังสิดทิมมาทูลเกล้าถวายนั้น ได้รับพระราชทานแล้ว ฯ แกรนด์ดยุกเฮล์ สร้างพระพุทธรูปนั้น ด้วยอุทิศหะใหญ่มาก แด

คงทำได้ด้วยยากกว่าทำในนี้หลายส่วน เกินกว่าจะทำเล่น นับว่าทำด้วย
 อำนาจความพอใจแท้ แลช่างนึกให้อย่างออกน้าเอ็นดู ฯ ข้อที่มีผ้าโพก
 กันโศคนั้น จะเป็นอย่างพระพม่ามีผ้าคลุมหรืออุให้ ฯ แต่ถาแกรนดัก
 ทราบว่า พระอยู่ปากดุมสัจะไ้จะพอพระทัยเป็นแน่ ฯ แต่ถาเป็นคน
 รู้จักคุ้นเคยกัน แทบจะต้องขอโทษเพราะเหตุฉุกเฉิน ฯ ตามความ
 ด้นทนากับพระองค์จึงสัเห็นแกรนที่ถูกเป็นคนตรง ฯ แปลกที่เป็นฝรั่ง
 เติ้นิยมธรรมของคนฝ่ายตัวนอก ไม่มีคำอะไรจะกล่าวให้สมกับว่า
 เมื่อชาติหลังเคยเป็นคนชาวตัวนอก ฯ หนังสือที่แกรนดักโปรดเด
 ประทานพระองค์นั้น ได้เคยอ่านของเจ้าหมื่นศรี ชักนำให้เข้าใจ
 ความเปนไปของพวกพม่าดี นึกจะถวายนั่งแล้วแต่เห็นไม่แปลก
 กับของเรานัก จึงหาได้ถวายนั้ ฯ ผู้แต่งข้อพิสดัง เป็นข้าราชการ
 อังกฤษ ในชั้นแรกดเกี่ยวกับกองทหาร แต่ในชั้นหลังเป็นผู้พิพากษา
 หรือนายอำเภอ ผู้แต่งปรากฏว่ามีอชยาศัยดุกเกี่ยวกับแกรนดัก แต่
 เป็นคนชั้นเลวลงมากกว่า ฯ หนังสือนั้นขอพระราชทานถวายนของเจ้า
 หมื่นศรีมาพร้อมกับจดหมายนี้ เพื่อจะทอดพระเนตรบ้าง พระพุทธรูป
 ของแกรนดักนั้นที่น่าจะดูอยู่ ได้มาแต่รูปชักก่อนก็ยังเป็นดี ฯ ขอ
 พระราชทานถวายนหนังสือของพระองค์จึงสัมาด้วย ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส.

๗๐

(ฉบับที่ ๕๓)

ถวญตุลิต

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมหมั่นวชิรญาณ

หนังสือ ไซดออฟเอบี โปด (Soul of a People) นเเมเยอร์ ฟิดดิ้ง (Major Fielding) ผู้แต่งได้ส่งตรงมาถึงหม่อมฉันแต่แรกออก ได้อ่านตลอดแล้ว

อนึ่งพระพุทธรูปที่จะส่งไปให้นั้นได้หาฤกษ์กัน กรมหลวงดำรงเห็นว่า จะถ่ายพระนิรันตรายไปก็จะงามดี ขอทูลหาฤกษ์ว่าจะทรงเห็นอย่างไร ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

หมวดที่ ๕

การศึกษา

เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน

(ฉบับที่ ๕๒)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวิสิริญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเมื่อหม่อมฉันไปประเทศยุโรปครั้ง ได้ ไปไต่ถามถึงการ
 เฒ่าเรียน ซึ่งเห็นว่าคนไทยส่งไปไม่มีใครจะได้ดี แล้วได้ให้ราชทูต
 ปกษากันกะคว่าควรที่จะจัดการเฒ่าเรียนอย่างไร

บัดนี้ได้รับหนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ออกความเห็นในการเฒ่าเรียน
 ตั้งแต่การศึกษาในกรุงเทพ ฯ ตลอดจนถึงไปเรียนในประเทศยุโรป มีความ
 เห็นที่ไตร่ตรองรอบคอบดี แลมีแบบแผนการเฒ่าเรียนในประเทศยุโรป
 มาเดี่ยยด้วย

รูกได้ว่าเคยรับสั่งถามที่หนึ่ง ถึงเรื่องกำหนดอายุเฒ่าเรียน ก็ไม่มี
 เวลาที่จะทูลได้เดี่ยย ถ้าได้ทรงหนังสือนี้ คงจะได้ทราบตลอดถึง
 พระประสงค์ แลจะเป็นเครื่องเทียบเคียงในวิธีจัดการเฒ่าเรียนของเราได้
 ได้สั่งให้เจ้าพระยาภาสกรพิมพ์แปล แต่ที่จะบอกไม่ได้ว่าจะแล้วเมื่อใด
 เพราะหนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์บอกเข้มายังกระทรวงแล้วมาเป็นช้านานก็หาได้

บอกให้หม่อมฉันทราบไหม จันได้รับคำแนะนำทั้งหลายนี้ ต่อว่าก็ออก ๆ แอด ๆ ว่าเป็นหนังสือที่ยืดยาว ฤๅจะรอเวลาทำสักก็มประชันกัน เพราะฉันนั้นจึงไม่มีความหวังใจว่าฉบับที่พิมพ์จะเสร็จเร็ว จึงได้ตั้งต้นฉบับที่คัดสำเนานั้นถวายมา จะเอาไว้อ่านเท่าใดก็ได้ เมื่อทรงตลอดแล้ว จึงค่อยส่งคืน

เรื่องการศึกษาขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าคัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงเทพมหานครเมือง จะต้องให้มีชน ให้มีความวิพากษ์ได้ว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเคยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้อะไรก็มีความรู้มาก ต่อไปภายหน้าถ้าเป็นคนที่ไม่ได้เรียน คงจะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้บ่อยก็โกงไม่ใคร่ต้องถูกโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงต้องจนแต่โกงพิศดารมากขึ้น การที่หัดให้อ่านออกขรวรรณ ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแต่คนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีสำหรับจะเรียนความดีความชั่วใดก็ดองจน จึงเห็นว่าถ้าหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียน ที่บังคับให้ โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เป็นอย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ แต่เป็นความประพฤติของกุลธิด์ชั้นต่ำ ๆ ชนได้จะเป็นคุณเป็นประโยชน์มาก หนังสือเช่นนั้นเต็มอธิบายธรรมจักษุก็ยังสูงอยู่ ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านให้มาก ๆ ชน แดรวังอย่า

ให้มีใช้ แต่ถ้ามักสำหรับครูสอบถามเช่นคดี ๕ ถามว่าอะไรเป็นองค์
ที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจในคำสั่งเป็นหัวข้อเช่นนั้นได้จะ
เป็นการดี

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๕๓)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

วันที่ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยเรื่องที่ได้ ทูลไว้ว่าจะพบปรึกษากันด้วยการเล่าเรียนในเมืองไทย
เห็นว่าวันที่ ๒๖ พอมีเวลาที่จะปรึกษากันได้ เชิญเสด็จมาเวลาย่ำค่ำ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องหนังสือทวนโกวิท

(ฉบับที่ ๕๔)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๓/๒๖๘

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวิริยธาดาธรรมาทรราช

ด้วยทวนโกวิทที่ประทานมา วันแรกได้อ่านหมดเพียงวันเดียว แล้ว
ไม่มีเวลาอ่านอีกจนวันหนึ่ง เมื่อออกพิชิตทั้งปวงเขาหยุดงานมาได้ ๒ วัน
หนังสือในนี้จึงหมด

เห็นว่าตามทางที่เรียบเรียงไว้เดี๋ยวนี้ ย่อมก็จริงแต่เป็นหัวข้อสำหรับ
ที่จะจำแลอาจารย์จะสอนได้แม่นยำดี จะเป็นของให้ประโยชน์แก่พระบวช
ใหม่ แต่เป็นเครื่องตกเตือนใจแลเดิมค่นางของผู้ที่เคยฟังมาแล้ว สังเกต
ดูในเวลาที่อ่านเมื่อถึงหมวดใด ๆ ความรูกก็เด่นได้ตลอดทุกครั้ง เป็น
เครื่องช่วยความจำ แต่ว่าส่วนตัวหม่อมฉันเอง รู้ดีกว่าขาดยกคัมภีร์
จำยากกว่ายกคัมภีร์ มิใช่จะให้ยกคัมภีร์เลอะทั่วไป คือยกอย่างเช่นอักษรรู
เป็นต้น แต่ที่เปนนกรู้ดีกว่าเห็นจะเป็นด้วยตัวไปเรียนบุ๋กบามาเสียก่อน
เมื่อออกทุ่งไม่แลเห็นต้นไม้มันดูเปล่าเปลี่ยวไป ถ้าเริ่มเรียนเดินทุ่งทีเดียว
จำในภาษาไทยเห็นจะง่ายกว่าดอกกระมัง ดังลักษณะถ้าจะท่องจำอันใด
ตัวขอมจำง่ายกว่าตัวหนังสือไทยเป็นอย่างเนนโรจน์เก่าเสียแล้ว แต่ขอม
ว่าวัดอื่น ๆ ในมหานิกายที่อยากจะให้สอนได้ด้วยนั้น จะไม่เป็นการง่าย
ผู้รู้แต่จะสอนได้คงจะมี แต่มักจะอยู่ในจำพวกเกียจคร้าน ในพวกที่
ถ้าหากว่าจะขยัน ก็น่ากลัวจะเหมือนออกทุ่ง เห็นแต่ฟ้าครอบแผ่นดิน
ไปไหนไม่มีใครรอด

ขอทูลสรรเสริญ ว่าการที่แต่งหนังสือเช่นนั้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง
 แลทางที่จัดให้พระบวชใหม่ได้เรียน ซึ่งได้จัดแล้วเป็นการมีคุณแก่คนที่ไป
 บวชยิ่งนัก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๕๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๐๗

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทาน พระราชหัตถเลขา เรื่องหนังสือนวนโกวาท
 แล้ว การที่แต่งย่อนั้นเป็นเพราะตั้งใจจะให้รู้ความรู้ออกแก่เวลาบวชอยู่ของ
 กุลบุตร แต่เรื่องชื่อเป็นภาษาไทยนั้นเกิดขึ้นในเวลานิยมเลี้ยงไทย เช่น
 ชื่อว่า “แบบเรียนเร็ว” ภายหลังเห็นว่าบัณฑิตาคำที่เป็นเทคนิคเทคนิค
 (Technical terms) ควรจะคงอยู่เพราะทำให้คำพูดนั้นแลจำได้ง่าย
 หวังให้ผู้เรียนได้เข้าใจพากย์สูง ๆ ด้วย แต่ยังหาเวลาที่จะแก้ไข คำพูดที่
 ใช้อยู่ในบัดนี้ เทียบอย่างข้างจีนซึ่งแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาของตัวดู
 เข้าใจยากจริง ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๕๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๒๘

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ เติมข้อความภาษา
 แห่งธรรมประเภทที่มีชื่อจะพึงเรียกได้ ตามพระบรมราชประสงค์ในฉบับ
 นี้แล้ว เว้นไว้แต่ไม่มีคำขึ้นเรียก หรือเรียกในภาษาไทยสละสลวยกว่า
 ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๕๗)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๓/๑๐๓

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๒๘ ส่งหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ได้อ่าน
 ตลอดแล้ว บอกข้อความสมควรได้เช่นนี้คืออย่างง่าย ๆ หนังสืออันนี้
 อ่านตลอดทั้งเล่มได้พบผิดแห่งเดี๋ยวน้ำ ๕๗ อบายमुखข้อ ๓ เถื่อนการพนัน
 เปนเถื่อนการพนันเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องจะพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก

(ฉบับที่ ๕๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ สิงหาคม ร.ศ. ๓๒๒

ขอถวายพระพร

โปรเฟสเซอร์ไรต์เควิต มีจดหมายแจ้งถึงความรหายถึงอรรถกถาต่อไป
 เพราะเหตุที่ได้พิมพ์พระบาฬีมาครั้งหนึ่งนั้น ความแจ้งในต้นจดหมายที่
 ถวายมาน

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ด. ขอถวายเบญจศีลแดเบญจธรรมที่แก้แล้วมาด้วย

ว.ว.

(ฉบับที่ ๕๙)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรณีย์

วันที่ ๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๓๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานจดหมายลงวันที่ ๘ ส่งหนังสือโปรเฟสเซอร์ไรต์เควิต
 ว่าด้วยเรื่องพิมพ์อรรถกถาพานั้น ได้ทราบแล้ว

เรื่องนั้นหม่อมฉันมีความลอบใจเขาอยู่ ด้วยได้รับไว้ตอบปากว่าจะ
 พิมพ์ต่อไป

ครั้นเวลาประชุมวานนี้ ได้หารือกรมขุนลุ่มมต กรมหลวงดำรง
พระยาวิสุทธิการบดี ในการที่คิดจะพิมพ์ต่อไป เห็นพร้อมกันว่าในเรื่องจะ
พิมพ์นั้นไม่ยาก สำคัญอยู่ที่การตรวจสอบ ถ้าหากว่าไม่ตรวจสอบแต่
เทียบหนังสือเช่นครั้งก่อน พิมพ์ไปโดยฉก ๆ จะกลับเป็นการเสียไม่เป็น
การมีคุณอะไร

เพราะฉะนั้น ในการที่จะตรวจหนังสืออื่นไม่มีผู้อื่น นอกจากที่จะทรง
เป็นแม่กองตรวจตราทั่วไป ส่วนพระราชกณผู้ชำระนั้น ครั้งก่อนตกมา
ชั้นหลังก็น้อยตัวที่ได้อา มาจนบัดนี้ดวงไปเสียก็มี ควรจะเลือกสรรเพิ่ม
เติมขึ้นอีก

ความประสงค์ที่จะใคร่ให้หนังสือได้ออกปี ๑ ประมาณ ๔ เล่มทั้ง
อรรถกถาและบาฬี ซึ่งเว้นไว้ครั้งก่อนนั้น

ส่วนทุนที่จะใช้นั้น เงินที่จำหน่ายหนังสือครั้งก่อนมีอยู่ถึง ๗๐๐ ซึ่ง
กรมดำรงมีความเห็นว่า ถ้าจะทำเป็นหนังสือในล้นหอพุทธศาสนาตั้งคห
ก็จะได้เพราะไม่ขาดทุน ทั้งจะได้พิมพ์เป็นเที่ยวที่ ๒ ซึ่งเหลืออยู่ ๔ ๖
เท่านั้น ยังมีผู้ต้องการอีกมาก

หม่อมฉันเห็นว่า พระราชกณที่จะรับทำต่อไปคราวนี้ ควรจะเลือก
จำกัดตัวแต่เฉพาะที่สามารถแต่ที่จะทำการจริง ๆ แล้วควรจะได้รับเกอหนุน
อย่างใดอย่างหนึ่ง พอให้มีกำลังกว้างขวางกว่าผู้ที่นั่งอยู่ไม่ทำ ได้สั่งให้
ผู้ทอออกชื่อมาข้างต้นทั้ง ๓ นั้นไปทูลปรึกษาการ จะควรทำอย่างไรให้
สำเร็จตลอดการ

อนึ่ง ที่ประทานหนังสือเบญจศีลเบญจธรรมมานั้น ได้ตรวจดู
ซึ่งทรงแก้ไขใหม่เป็นที่เรียบร้อยตลอดแล้ว หนังสือนี้ได้ทราบข่าวว่าเป็นที่
นิยมกันมาก ขอขอบพระทัยที่ได้นำเรื่องหนังสือนี้ให้เป็นประโยชน์
แก่พุทธศาสนิกชน แด่บุตรหลานอันจะเกิดมาในภายหน้า ทั้งนี้ได้ทรง
ไตร่ตรองประทาน ซึ่งหม่อมฉันถือว่าเป็นเกียรติยศแก่ตัวหม่อมฉันมากอีก
ได้หนึ่งด้วย

ได้ถวายต้นหนังสือ โปรเพชเชอไรต์เควิตคัมมาด้วยแล้ว

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๖๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๑ เดือนนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ในการจะ
พิมพ์พระบาฬีแด่บรรพชิตต่อไป กับพิมพ์พระบาฬีเป็นครั้งที่สองอีกนั้น
อาตมาพร้อมด้วยพระเดชพระคุณ ตามพระราชประสงค์ เมื่อพบท่าน
ทั้งสาม จะได้รับพระราชทานปรึกษาหารือกันให้ตกลงว่าจะควรอย่างไร แด
พร้อมกันนำความทูลพระกรุณา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องแปลนิบาตชาตก

(ฉบับที่ ๖๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๒๓๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาว่านนั้น ได้รับพระราชทานแล้ว เรื่องของ
 โปรเฟสเซอร์ไรต์เควิตคืออยู่ แต่แกเป็นฝรั่ง อยู่ข้างจะชอบกล จะตรึกแก
 เป็นคนนอกพระพุทธศาสนา เอาความเห็นเรื่องอื่นของแกมาเชิดชู คน
 เก่า ๆ ที่เห็นฝรั่งเป็นแผนกหนึ่ง จะเห็นขวาง จะตรึกแกเป็นเหมือน
 คนอยู่ในพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่ความที่เป็นจริง แดจะพาให้พวกเขกตั้งกา
 กวนหนักเข้า เห็นทางอยู่ว่า ความคิดนั้น ไม่ใช่เป็นของโปรเฟสเซอร์
 ไรต์เควิตผู้เดียว ถึงข้างนักเคยกันควาอยู่เหมือนกัน แต่ยังไม่ได้ลงในสมุด
 จะว่าทรงเป็นเจ้าของก็ได้ ดิถีเดียว ถ้าเดินตามทางนั้น คือทรงเลือก
 เป็นเรื่อง ๆ โปรดให้ผู้มีความรู้แต่งตามพระราชประสงค์เป็นเรื่อง ๆ ใช้
 หนังสือของโปรเฟสเซอร์ไรต์เควิตเป็นที่ปรึกษา ในสมุดพิมพ์มีคำนำ แลดัง
 พระราชดำริห์แดพระราชประสงค์ ในการให้รวบรวมสมุดนั้นขึ้น ดูเหมือน
 จะไปสันนิทการแจกหนังสือในงานหลวง ย่อมจะแพร่หลายไปแก่คนทุกชั้น
 ถ้าจะเป็นของโปรเฟสเซอร์ไรต์เควิต น่าจะเป็นของผู้อื่นถวาย แดดังคำนำ
 เต็มว่ามีประโยชน์เกื้อกูลแก่ความรู้ ในทางหนึ่งจึงโปรดให้แจกในทาง แต่
 จะเป็นเหตุให้ ใครเอาเรื่องเลอะเทอะต่าง ๆ ถวายบ้าง นอกจากนั้น ก็เห็น
 อีกทางหนึ่ง แปลชาตกนิบาต รวบรวมพิมพ์เป็นวรรค ๆ ตามแต่จะพอดี

เพียงไหน บาเรียนก็แปลได้ แต่ต้องตรวจ แต่เรื่องสั้น ๆ ไม่เหมือน
ทศชาติ แต่คงจะได้ข่าวคราวต่าง ๆ ในนั้นมาก เรื่องหลังมีทางสำรวจ
ได้เร็วกว่า จะโปรดอย่างไร จะรับฉลองพระเดชพระคุณ ถึงเรื่องก่อนก็ได้
แต่ต้องกลั่นตัวผู้แต่งเข้า หนังสือของโปรเฟสเซอร์ไรต์เควิต มีอยู่แล้ว
ขอพระราชทานถวายคืนเล่มที่พระราชทานมาให้ อ่าน เพื่อจะได้ทรงกระเรื่อง
ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ด.

จะโปรดให้อ่านหนังสือนำพระศพ^(๑) ก็ได้ มีความเต็มใจอยู่
ส่งสารเขอยู่มาก เมื่อคราวพระองค์ประไพพรรณพิลาศก็เคยนำ

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๒)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์กับสมุดที่คืนมาวันนั้นแล้ว ตกใจว่าเป็นอันไช้
นิบาตชาฎก ซึ่งเป็นที่สำหรับจะสอบค้นหลักฐานอะไรในนั้นได้บ้าง แต่ต้อง
ขอให้ทรงเป็นพระธุระกะหน้าที่ จะได้ขอแรงกันเป็นการเฉพาะตัว

(๑) พระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี

นึกได้ว่าจะทำค่านำเป็นล้านวนคฤหัสถ์ แต่จะดำริ่เฉาไม่ดำริ่เฉา
ไม่ทราบ ถ้าหากว่าดำริ่เฉาจะส่งไปถวาย คงจะมีผิดในนั้นมาก ขอได้ โปรด
แก้ ด้วย

ซึ่งทรงรับจะนำศัพทหภูมิศัพท์วิไลโดยนั้น มีความยินดีเป็นอันมาก
ที่ไม่ได้ เสนอแต่แรก เพราะคิดเห็นว่าที่เคยทรงอ่านแต่ก่อนยังเป็นผู้
รองแต่เฉา ครั้นเป็นทีแต่เฉาจะเกินไป แต่ว่าตามอย่างเก่า ๆ ดมแต่เฉา
พระสังฆราชก็หาได้ แลออกศัพทซึ่งจะอ่านหนังสืออื่นก็ไม่ ครั้นจะเป็นกระบวนการ
เรือ อยู่ข้างจะแปลกอยู่ พระอ่านหนังสือคิดว่าจะใช้ เรือเอกไชยด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๖๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนั้นได้ รับพระราชทานแล้ว การจะเป็นธุระด้วย
เรื่องเรียงนิบาตชาดกนั้น รับฉลองพระเดชพระคุณได้ มีอยู่ ๒ วิธี เฉพาะ
เป็นเรื่องอ่านชั่วคราวหรือไม่ใช้เป็นหลักฐาน แลออกเรื่องลงตามแต่จะยุติ
ว่าเท่าไร อีกอย่างหนึ่ง ลงไปโดยลำดับ อย่างหลังบางเรื่องก็จะจัด
แต่เป็นการบำรุงวิชาหนังสือแท้ แลมีทางจะขยายประโยชน์ได้อีก เป็น
อันหัดแลตรวจความรู้เปรียบเทียบสำหรับทรงเลือกในการชำนาน แลหนังสืออื่น

ถึงจะพิมพ์แต่เอกเทศ ก็คิดจะทำให้แล้วเป็นคัมภีร์ สำหรับเป็นเครื่องระลึก
 แดเป็นเกียรติยศในพระนามของเรอผู้สิ้นพระชนม์ เมื่อตกอยู่เป็นสมบัติ
 ของหอพุทธศาสนลังคหะ ก็คงจะมีใคร ๆ ช่วยกันพิมพ์ต่อไป จึงเห็นว่า
 วิธีหลังดีกว่า คำนานัน ขอพระราชทานให้ดำริ้เจเกิด ในนั้นจะได้เนะวิธี
 อ่านหนังสือแล้วเดจะถือเอาความอย่างไร ยิ่งทรงรจนาเองจะดีขึ้นอีก ได้
 ดังเกตเห็นานหนุ่ม ๆ ยังอ่านหนังสือเข้าใจเมื่อนัก ผู้จะเรียงชาดกนี้ คิด
 จะเปิดทัวไปทั้งพระแต่ฤหัสถ์ ของใครก็ลงชื่อไว้ อย่างพระมงคลที่ปนี
 แปลของพระนั่งเกล้า พอกฐินวตน์แล้วจะเริ่ม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๔)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฎฐ์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หนังสือที่ประทานมาฉนั้นได้รับแล้ว ซึ่งทรงกะทางที่จะทำเป็น ๒ อย่าง
 แดทรงเลือกเอาอย่างหลังนั้นชอบแล้ว ขอให้ทรงวินิจฉัยอีกอย่างหนึ่ง ใน
 คำที่เรียบเรียงนั้น ถ้าหากว่าแต่งภาษาไทยตามภาษามคธฤาแต่งภาษามคธ
 ลงในภาษาไทย เช่นนายนาคบาเรียนแต่งลงในธรรมจักขุฉนั้น เป็นอันปอปลุดา
 ด้วยกล่าวกันว่าเอาเป็นภาษาไทยก็ไม่ได้ เอาเป็นภาษามคธก็ไม่ได้ ผู้
 อ่านเหนื่อยหน่ายใจ ถ้าจะดีในทางวิธีแปลภาษาเป็นดิศตรั้เตรนดัดเดขึ้น

สำหรับเป็นแบบอย่าง ก็เป็นหนังสือสำหรับเฉพาะแต่พวกนักเรียน เป็น
หนังสือสำหรับตรวจตราทางเรียนภาษาแต่ทางแปล ไม่ใช่เป็นหนังสือที่จะ
ให้รู้เรื่องแต่จำความได้ง่าย สำหรับจะยกขึ้นเทียบเป็นความรู้ในทาง
ยึดคอรืไม่

ความประสงค์ของหม่อมฉัน อยากจะให้แปลลงเป็นภาษาไทย ให้
คนไทยอ่านเข้าใจง่ายก็มีเป็น ๒ อย่าง ใช้ โวหารเก่าอย่างหนึ่ง คืออย่าง
เช่นด้านวนมงคลที่ป็นแปล ถ้าเป็นด้านวนใหม่ก็ต้องเป็นภาษาอย่างใหม่
ควรจะใช้ คำไทยในที่ทั้งปวง ถ้าไม่จำเป็นจะต้องใช้ภาษามคธ ใน ๒ ทางนี้
นึกคิดว่าพวกบาเรียนทั้งพระทั้งคฤหัสถ์รุ่นหลังนี้ จะแต่งไม่ไหวด้วยกัน
โดยมาก จะมีหนักแรงที่ต้องทรงแก้เหมือนแต่งใหม่ๆ เรื่องนี้ได้ทรง
พระดำริไว้อย่างไร ขอให้คิดเสียให้แน่นอน

ใจหม่อมฉันรักฟรีเตรนดเลขัน แลย่อให้สั้น ไม่ใช่ คำซ้ำ เช่น
ภาษามคธ แต่คำที่เรียงลงนั้น จะต้องบรรจุคำให้เต็มให้เรียบในภาษาไทย
ได้ คิดหาตัวอย่างซึ่ง จะยก ถวายยังนึกไม่ใคร่ออก ในเวลานึกได้แต่
ประกาศของฝนซึ่งราชบัณฑิตยอ่าน แปลคาถาเทวดา แลคาถาพุทธศาสนิต
ดูเหมือนจะจุ่มากแต่เข้าใจง่าย ส่วนประกาศพิชมงคลซึ่งกรมสมเด็จพระ
พระเจ้าทรงแต่งเป็นร้อยแก้ว แปลคาถาพระเณรมีย่นนมวนมาก ผู้ที่ไม่
เคยอ่านเรื่องเณรมียชาฎกยากที่จะเข้าใจ เวลานึกได้เท่านั้นจึงพูดมาพอเป็น
ตัวอย่าง ด้วยเคยฟังมาแต่เด็กแต่เข้าใจมาแต่เด็กจึงจำได้ ชนใจ ท่อง
ปากเปล่าได้ทั้งภาษามคธแต่คำแปล ถ้าคำแปลนั้นให้เข้าใจง่ายเห็นปานนั้น
น่าจะเป็นที่พอใจผู้ที่ต้องการรู้ทางใจความไม่ใช่ทางภาษา

เรื่องคำนำนั้น หม่อมฉันอยู่ข้างครั้นคร้าม ก็กลัวจะถูกผู้เป็น
นักปราชญ์ทั้งหลายติเตียน ด้วยตัวไม่ได้เป็นนักเรียนซึ่งจะหยิบยกตัวอย่าง
มาชี้ให้เห็นได้ได้ ทั้งเวลาและผู้เขียนก็เต็มที่ ด้วยจะต้องหนีไปหากรรม
ลัมมต ถ้าหากรรมลัมมตมานั่งเป็นเล่มมันเดี่ย ชูระอื่น ๆ เหม้มมาก
ก็จะเลี้ยงงานไป จนเวลานี้ฉันก็คิดถึงศรีเสาวภาวงศ์^(๑) แต่จะลองไตร่ตรอง
วางรูปดในใจก่อน หนังสือเช่นนี้จะแต่งได้ ก็ต้องเป็นเวลาเจ็บ แต่
เจ็บทุกวันนี้ก็ทำทางที่จะเป็นหืด ซึ่งพูดไม่ดีดวกเลยด้วย.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาฉันได้ รับพระราชทานแล้ว คิดว่าจะถือเอาแต่
ข้อความเรียงด้านวนใหม่ ไม่ใช่ตามแนวประโยคในมคธภาษา ให้เป็น
หนังสือที่น่าอ่าน จึงใช้เรียกว่าเรียงเรื่อง ไม่ให้ผู้จะแต่งหลงแปด โดย
ความก็ฟรีเตรนส์เดชั่น โวหารที่จะใช้ตามพระราชประสงค์นั้น แปลว่า
โวหารของผู้ กอบด้วยองค์สมบัติของจินตกวี จะต้องเลือกหาคนเช่นนั้น

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์ เดิมเป็น
ราชเลขานุการอยู่พระองค์ ๑ แคล้นพระชนม์เสียแล้ว

ผ่อนลงมากเพียงคนทูลถึงภาษาของตน ให้เป็นผู้แต่ง ไม่ต้องเลือกว่า
 อยู่ในชั้นอย่างไร อีกพวกหนึ่งบาเรียนเอก ที่เป็นพระราชาคณะไปแล้ว
 เช่นพระศรีวิสุทธิวงศ์^(๑) หรือยังไม่ได้เป็นราชาคณะที่มีตัวอยู่ในบดินทิด
 น่าจะต้องให้แต่งบ้าง ถึงจะต้องแก้ไขมากอย่างไรก็เป็นอันทำได้ สำหรับ
 การข้างนำ ของใครต้องแก้มาก ก็ให้ทำแต่น้อยเรื่อง คฤห์สัณห์เช่น
 นายเนตรเปรียญ หลวงศรีวรโวหาร^(๒) หลวงญาณวิจิตร^(๓) ฟื้นฟู
 เรื่องชาดกก็เป็นเรื่องไม่พูดซ้ำ ๆ เหมือนพระสูตร ทั้งเดือกผู้เรียงเข้าด้วย
 ก็คงจะดีได้ คนเรียนโดยมาก ไม่รู้ถึงภาษาของตัว แปลภาษามคธก็ดี
 ภาษาอังกฤษก็ดี ก็แปลต่างประเทศไปสิ้น ถึงรู้ภาษาดีถ้าแปลพระสูตร
 ก็เหลือแก้ วิธจะใช้โวหารอย่างไร ให้ต้องตามพระราชประสงค์ เห็นควร
 เรียงเป็นปามเฟดต มีตัวอย่างเช่นประกาศพระราชพิธีพืชมงคลเด
 เรื่องชาดกตนเองที่โปรดแล้ว พิมพ์แจกแก่ผู้จะรับแต่ง คงจะเป็นทางให้
 ดำเนินตาม จับแรกน่าจะต้องตั้งต้นแต่เอกนิบาต เป็นหนังสือมาก ๑๘ ผูก
 แบ่งเป็น ๑๕ วรรค ๆ ละ ๓๐ เรื่อง หรือทั้งหมด ๑๕๐ เรื่อง แต่เห็นว่า
 แลวทนพิมพ์พบนตามแต่จะบันตอน ขนาดทศชาติเรื่องเต็มยะคนเคยเพียง
 วรรคเดียวให้มากกว่านั้น แต่พอเป็นของแจกสัก ๓ วรรคก็จะพอ จะได้
 บันหนังสือเป็น ๕ ตอน ตอนต้นที่จะแจกในครั้งน พอจะเลือกหาผู้แต่ง

(๑) พระศรีวิสุทธิวงศ์ (เหรียญ) วัดสุทัศน์ ถึงมรณภาพแล้ว

(๒) หลวงศรีวรโวหาร (ศรี ภูมิภักดีกร)

(๓) หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โถจนานนท์)

ดี ๆ ได้ ประกาศพิธีฝนน้ำได้ พระเมธาธิบดี (เดียดจักษ์) เคยอ่านแต่
ประกาศพิชมงคล ไม่เคยหมายใจจะหาฉบับมาก่อน เพื่อจะให้รู้ทั้ง
ข้างใช้ได้ แต่ใช้ไม่ได้

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ด.

โวหารแต่นั้น จะใช้ของเก่า ก็ต้องเรียกว่าเวียนแต่ไป ๆ ก็คง
พลาด เรียกว่าบันดุกตาไม่เหมือนคน อันโวหารจะเป็นของเก่าได้ก็
ก็ต้องเมื่อล่วงยุคไปแล้ว จึงเห็นว่าควรใช้โวหารของคนในยุคนี้ แต่เป็น
โวหารไทยหรือไทยเคยใช้ ยกคำสดแต่งแลภาษาพูดเล่น เมื่อล่วงยุคก็คง
กลายเป็นโวหารเก่าอย่างพระมณฑลที่ป็นได้เหมือนกัน มีข้อที่จะขอพูดหรือ
จะควรมียกศัพท์ เช่นอดีตเต พารานดิย์ เป็นต้นหรือไม่

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาว่านนี้ได้รับพระราชทานแล้ว หนังสือเรียงแล้ว
พิมพ์ไปพาดังดีแล้ว เพราะเป็นเรื่อง ๆ ดังได้เป็นตอน ๆ ตามลำดับ เรียง
แลตรวจแล้วจะถวายก่อน โปรดแล้วจึงส่งไปพิมพ์ ตรวจพิมพ์นั้น

ต้องเลือกผู้ตรวจที่เคย คนไม่เคยตรวจพิมพ์แต่ไม่ค่อยเห็นตัวผิด ครัง
ตรวจนิทราชาคริธ อักษรก็โต ทั้งเวลานั้นผู้ตรวจก็ชุกยิ่งดี ทั้งหลายคน
แต่ดั่งนั้นยังผ่านจักษุของผู้ตรวจเป็นหลายคนไปได้หลายแห่ง เห็นต้องตั้ง
เจ้าหน้าที่อีกแผนกหนึ่ง เหมาะที่สุดกรมขุนลัมมต ถ้าเธอจะมีราชการทำไม่
ไหว ก็หม่อมเจ้าพระสัณหา^(๑) แต่ต้องเนะเรื่องตรวจนิทราชาคริธอย่างไร
ให้เธอเข้าใจ และเลือกหาผู้ช่วยหลายคน ในหมู่ขุนนางเปรี๊ญก็ใช้ได้
ไม่ต้องใช้คนมีความรู้เพียงไรนัก เป็นแต่ตาไว ๆ มีหัวนาคอยตัดสิน
ตามฉบับอยู่แล้ว วิธียกศัพท์ที่ทรงพระราชวินิจฉัยมานั้นชอบด้วยหลักที่ใช้
อยู่แล้ว จะดองแต่งปามเฟดต เสร็จแล้วจะถวายทอดพระเนตร เพื่อจะ
ทรงแก้ไขเพิ่มเติม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายตัวอย่างเรื่องเอกนิบาตชาดก ฉบับ
ฉกวรรคที่ ๑, ๔ เรื่อง เพื่อรับพระกระแส ในหนังสือเขียนแต่ครั้งนำ

(๑) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า

อีกครั้งหนึ่งเว้นว่างไว้จุดฟุตโนดบ้าง อธิบายบ้าง เพื่อรับพระกระแสเฉพาะ
ข้อบ้าง การแต่งในภาษาไทยจะให้คมชำเหมือนในภาษาฝรั่งเป็นอันยาก
เทียบภาษาต่อภาษา ของเขาไกลกว่า เขาแปลเทียบได้ง่ายกว่า ฉัพพนาม
แต่คำพูดอื่นของเขาไม่มีคำสูงคำต่ำ ในภาษาไทยจะใช้ให้เหมาะตามชนแท้
ก็จะกลายเป็นลำนวนเรื่อง โนเวดไป จะใช้ภาษาเทศนาหรือแปลหนังสือ
เรื่องก็จัดชุดไปหมด เป็นอันยากที่จะให้ผู้อ่านเกิดอีโมชันไปต่าง ๆ ตามวิธี
หนังสือที่ว่าแต่งดี ต้องผ่อนปนกลางแต่พอควร โวหารที่ใช้ ไม่ได้เฉียน
เก่า ไม่ปล่อยไปตามคำพูดใหม่ ๆ ที่เดียว เรียกให้สั้นกว่าอย่างของ
จีนตกัว แต่งเรียงเป็นความร้อยแก้ว มีประโยชน์จะเก็บคำในชั่วอายุ
กับชั่วอายุหลังไว้ เพื่อเป็นเครื่องมือของผู้จะเรียงดิกชันนารีไทยในภายหน้า
เมื่อถึงเวลาเขา พระนามพระพุทธเจ้าใช้เปลี่ยนตามพระกระแส ในตอน
หลัง ๆ เกิดความคิดขึ้น ได้เลือกใช้ให้เหมาะแก่ข้อความ เช่นเมื่อตรัส
ชาตก หรืออ้างเหตุว่าทรงทราบเหตุการณ์ดับหลัง ดังนี้ ใช้ว่าสมเด็จ
พระฉัพพัญญูบ้าง สรรพเชษฐบ้าง อนาวรญาณบ้าง แต่ในตอนต้น ๆ
ยังหาเป็นทั่วไปไม่ จะทำลำดับศัพท์ให้ทันในคราวพระเมรุ หนังสือก็ยัง
ไม่ได้จำกัดลง แลจะทำได้ออเมื่อเรียงเสร็จ เห็นไม่ใช่เวลา จึงมีฟุตโนด
อธิบายศัพท์ที่เห็นว่าน่าจะอินเตอเรสต์ หรือน่าไม่เข้าใจแต่อยากรู้ว่าอะไร
หนังสือที่ถวายเป็น ๕ , ๕ ๕ ที่ด้ามของหนังสือมหาชนกของกรมหลวง
ดำรงแล้ว แลเอาตมภาพยังจะเรียงถวายเป็นไปถึงเรื่องที่สิบ ถ้าอย่างไร

หนังสือที่จะพิมพ์ในารคราวนี้ , ไม่ต้องใช้ผู้เรียงมาก อาจเลือกตัวได้
 อยากจะรับพระราชทานทราบว่าขนาดของหนังสืออย่างน้อยที่สุดกับมากที่สุด
 ดังเพียงกันั้น จะได้กำหนดคณดง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๘)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๓ มกราคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หม่อมฉันได้อ่านคำแปลนิบาตชาฎกที่ประทานมานั้นตลอดดงวัน
 ซึ่งทรงต้นนิษฐานวิธีแปล ซึ่งจะแปลอย่างฝรั่งไม่ได้ จึงผ่อนผันดงเป็น
 จำนวนเช่นที่เรียงมานี้ พึงได้ไพเราะดีแล้ว ถึงคนที่ไม่รู้ภาษาเพียงพอก
 อาจจะอ่านเข้าใจ ที่ใช้พระนามพระพุทธเจ้าให้เหมาะกับเรื่องที่กล่าวถึงนั้น
 พุดโนตคงจะมีประโยชน์มาก ขนาดเล่มสมุดได้กราบทูลที่วังสราญรมย์
 แล้ว ขอได้โปรดทรงจัดการเรื่องนี้ให้เป็นอันสำเร็จตามแบบที่ทํามานี้เถิด
 ได้ส่งต้นฉบับคืนถวายมา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

หนังสือขาดกตอนต้น ๓๐ เรื่องที่จะพิมพ์ ในจารพระคัมภีร์พระเจ้าดุกเชอ
กรมขุนสุพรรณภาควดีนั้น ได้กะผู้เรียง วรรคต้น ๑๐ เรื่อง อาตมภาพ
วรรคที่ ๒ ตอนต้น ๕ เรื่อง พระพิมพ์ธรรม (๑) วรรคต้นตอนปลาย ๕
เรื่อง พระธรรมวโรดม (๒) วรรคที่ ๓ ตอนต้น ๕ เรื่อง หม่อมเจ้าพระ
ธำพร วรรคต้นตอนปลาย ๕ เรื่อง กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ การที่จะ
กรมขุนสมมตด้วยนั้น ด้วยประสงค์จะจงให้พวกคฤหัสถ์ที่รู้อยู่แล้วไม่
ทั้งภาษามคธเสีย จะได้จับเด่นตาม ได้พูดแก้เธอ ๆ ก็รับไว้แล้ว พองาม
เรียงคนละวรรค แต่เห็นวันจวนจึงแบ่งแต่เพียงเท่านี้

จะรอกำนำจึงพิมพ์ เห็นว่าจะช้าการ ควรจะพิมพ์ไปได้พลาง เมื่อ
คำนำแล้วก็พิมพ์เพิ่มนำเข้า ใช้เลขประจำนำให้ต่างกันเสีย เช่นของฝรั่ง
แม้เป็นอินโตรดักชัน เขาใช้อักษรเลขก็มี ถ้ามีเจ้านาที่จัดการให้พิมพ์แต่
ลอบทานไปพิมพ์ด้วยเป็นแผนกออกไปเห็นว่าการจะลุดวงขึ้น จะฉลอง
พระเดชพระคุณให้ตลอดไป ก็ไม่แน่ใจแก่ว่าจะตลอด เกรงจะหายผก
หายผ่ายนัก ด้วยจะต้องตรวจแก้ไขต้นฉบับ แลบางคราวยังจะต้องตั้ง

(๑) พระพิมพ์ธรรม (ยัง) วัดโสมนัสวิหาร เดียวกันเป็นเล่มเด็จ
พระมหาวิริวงศ์

(๒) พระธรรมวโรดม (จ่าย) วัดเบญจมบพิตร ได้เป็นเล่มเด็จ
พระวันรัตน์แล้วถึงแก่มรณภาพ

กองคดี เพื่อช่วยผู้แต่งด้วยกรรมัง เห็นกรมหลวงดำรงอาจนดองพระเดช
พระคุณในน้ำที่นั่นได้ (ยกกรรมชุนดัมมตไว้ในพวกผู้แต่งแล้ว) ด้วยเขามี
บาเรียนในกระทรวงมหาดไทยเดชะกรรมการที่จะเรียกมาคุมเข้าให้เป็นผู้ตรวจ
ทานได้ เป็นแต่อาศัยความดูแลตรวจตราดูแลแนะนำของเชอภพอ เชอภกับ
จะนดองพระเดชพระคุณ ถ้าได้เช่นนั้นจะดี

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๗๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายร่างชาดกของพระพิมลธรรม ในท้องเรื่องใดแก้ไข
ให้ไฟเราะขึ้นบ้าง ในตอนที่ท่านไม่เข้าใจได้เรียงแทรกลงบ้าง ส่วน
พุทธโนดเป็นของอาตมภาพเอง ตามท้องเรื่องที่เรียงมาก็เห็นว่าดีพอใช้
มีที่พลาดน้อย แต่เข้าใจเรียงให้ผู้อ่านมีอโมชัน เป็นแต่ไม่ค้นหัดในข้อ
ความที่พูดถึงทางโลกแต่ลึก กับหัวข้อแห่งพงศาวดาร

อนึ่งหลวงดำรงธรรมสาร (๑) จะขอนำใบปกเพื่อพิมพ์ไปพดาง ได้
ร่างถวายทอดพระเนตรก่อน ดัถนทำการพระศพะจะลงอย่างไร ได้เว้น
ช่องไว้รับพระกระแส

(๑) หลวงดำรงธรรมสาร (มี ธรรมาชีวะ) เจ้าของโรงพิมพ์บำรุง
นุกุลกิจ

อนึ่งขอพระราชทานคำแนะนำประกาศกระแสพระบรมราชโองการในเรื่อง
พิมพ์ชาดกนั้น ส่วนคำแนะนำของผู้แต่งยังเรียงค้าง ให้วิตกว่าจะไม่สำเร็จ
ด้วยต้องตรวจของผู้อื่น ไม่มีเวลาพอ แดเกรงว่าจะเจ็บเสียด้วย ในเวลา
นี้ อยู่ข้างเมื่อยตามาก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๗๑)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม ๑๒๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์สั่งร่างชาดกที่พระพิมพ์ธรรมร่าง กับที่จะบอกเรื่อง
มานานแล้ว

ต้นร่างยังไม่ได้อ่าน ได้เขียนคำบดลงในหน้าเรื่องส่งถวายมาแล้ว

คำแนะนำจะหาช่องเรียง แต่เห็นจะต้องสั้น เวลานี้บอกจะไม่ได้ดีบาย
ถ้าไม่มีคำแนะนำที่ทรงแต่ง น่าจะบกพร่องอยู่มาก แต่ถ้าเป็นการจำเป็นก็
ต้องงด อย่าให้ประชวรดีกว่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๗๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศ.ภ. ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

หม่อมฉันได้ร่างโครงค่านำขึ้นเป็นแต่ระระตงรูปด ไม่ได้ตรึงตรองทำ
ให้เรียบร้อย ตั้งใจจะดิเฟนดขาดกแต่เป็นเอาเบิดขึ้นแท้ ไม่รู้ว่าจะด่มดง
ที่แห่งไรจึงส่งมาถวาย ขอให้ชดคอแต่ให้เนะทาง แล้วจึงจะได้แต่งให้
เรียบร้อย ถ้าจะแต่งให้เรียบร้อยทีเดียวยังผิดแถบกร่องมาก จะเสีย
เวลา เวลาก็หายากจึงถวายเดี่ยก่อน

อนึ่ง หนังสือที่พระพิมพ์แต่งได้อ่านแล้ว เป็นที่ชอบใจแต่งดี ได้
ส่งถวายคืนมาด้วย

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๗๓)

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เมื่อคนได้ร่างค่านำแล้วดำเร้วแต่เริ่มต้นค่างไปด้วยด็กนก พังมา
ดำเร้วลงวนนี้ ได้ให้คิดส่งมาถวายมีขอซึ่งจะทูลหาฤา คือ

๑ คำจำนำหนังสือ ในร่างซึ่งทรงชนไว้จะไม่เช่นนั้น ว่าปรารมภ์
จะทรงมุ่งหมายว่าเป็นปริเฟศฤาอินไตรดักชั้น ที่เข้าใจนั้นว่าทรงหมาย

ความว่าอินโตรดักชั่น หม่อมฉันได้เขียนลงจ่านำตอนที่ว่าด้วยชาติกวัว่า
 คำนำ เห็นว่าเป็นภาษาไทยแปลตรงกับคำว่าอินโตรดักชั่น จะควรหรือไม่
 ตอนต้นซึ่งยังไม่อาจลงว่าอะไร ถ้าเป็นภาษาอังกฤษควรจะเรียกว่าปริเฟส
 ได้หาจากกับกรมสมมตหาคำไทยก็ไม่ลงกันได้ มีที่ใกล้เคียงกว่าจ่านำ แต่ไม่
 เพราะ ถ้าจะใช้ปรารภปรารมภ์ ก็ไม่ทราบว่าจะตรงหมายความว่าอย่างไร
 จึงทูลขอหาฤา

๒ ในตอนต้นได้เว้นไว้สำหรับที่จะแซกบาญชีหนังสือนิบาตชาติกวั ซึ่ง
 หม่อมฉันได้เห็นในหนังสือเล่ม ๑ ซึ่งได้ถวายไป The story of the
 Nations เล่ม Buddhist India แต่ไม่แน่ใจ เพราะไม่มีความรู้พอที่จะ
 สอบสวน จึงถวายมาขอได้ทรงแซกกลงในตอนนั้น ความมุ่งหมายนั้นจะ
 ให้เห็นว่าหนังสือมากถึงเพียงนั้น ถ้าหากว่าจะเรียกว่าได้แปลสำเร็จจะต้อง
 มากถึงเพียงนั้น พอเป็นเงาความคิดให้เห็นว่าเป็นความคิดใหญ่ที่จะให้
 บรรณานุกรมในหอสมุดหนังสือไทย

๓ ในคำนำ ได้เก็บคำที่ทรงตกเตือนลงในนั้นตามที่เห็นเหมาะจะลง
 ได้ ขอที่ทรงตรวจตกเตือน ในความคิดที่จะเขียนไปบ้าง ถ้าผิดพลาด
 แด่เพิ่มเติมในข้อซึ่งควรจะให้บรรณานุกรมขึ้นอีก

ในท้ายคำนำนี้ได้เปิดไว้ตรง ดูเหมือนเป็นการผูกพันที่จะต้องให้ทรง
 แต่งเรื่องราวของประเทศแลพุทธประวัติอีกตอนหนึ่ง จะทรงเห็นแรงไป
 หรือไม่ จะแก้ไขประการใดก็แล้วแต่จะทรง

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๗๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๕ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว คำว่า Preface, Introduction, Contents, ที่จะใช้ในภาษาไทยนั้น อาตมภาพ ยังลังเลอยู่ ที่ใช้มาแล้วก็ยังแกว่งอยู่ เว้นแต่เรื่องน้อย ใช้แต่คำนำ เปรณลงที่ ตรงกับ Preface, คำว่าจำนำพญชนก็ดี ความก็ดี ตรงกับ Preface แต่มาใช้เรียกอักษรนำเรื่องเสียแล้ว จึงต้องยกเป็นคำนำ คือนำนำเรื่อง คำว่าบานแพนท น่าจะตรงกับ Contents แปลว่า ใบหรือนำกระดาดที่บอกแพนทของเรื่อง แต่ที่ใช้เป็นประกาศหรือปรารภ อะไรไปแล้ว ตำราญก็ไม่ได้ความ ยังไม่เป็นที่พอใจ บางที่เคยใช้ ว่าบอกเรื่อง ในเบญจจิตแดเบญจธรรม ดองใช้ว่าบาญชีเรื่อง Introduction นั้นเข้าใจว่าไม่ใช่คำนำเฉย ๆ คำแนะนำให้เข้าใจเรื่อง ครั้นจะเรียกอธิบาย ก็เหมือนอธิบายในท้องเรื่องหรืออะไรอีก จึงเห็น คำปรารภคิดข้างไทย ๆ น่าจะแปลว่ารำพึง หรือ คำนั่ง แปลข้างมคธก็ แปลว่าปรารภหรือเริ่ม แปลออกมาเป็นภาษาอังกฤษว่า Commencement ก็น่าฟัง ได้ความทั้งด้ามอย่าง ตรงกับคำว่า เริ่มต้นของเรื่อง จะอะไร แล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร หนังสือฉบับพิมพ์จะลง Preface ไว้ว่าจำนำพดาง พอให้เขาเรียงพิมพ์ไปพดาง กว่าจะถึงเวลาดังพิมพ์ ก็พอจะรับพระกระแสดำเนินการ

บาณชีชาดกในหนังสือฝรั่งบอกจำนวนไม่ตลอด มีเพียงจุดกนิบาท
 ๒๘๒๒ ๒ นีบาทข้างท้าย บาณชีช้อาตมภาพทำไว้เมื่อครั้งเดินหนังสือ
 มีมากกว่าของฝรั่งแต่ก็เพียงทศกนิบาท ตอนนั้นก็วิ่งมาเต็มอ ๆ ไม่มีเวลา
 จะตรวจทำให้ตลอดไป จะจารในบาณชีเอกนิบาทเป็นเรื่อง ๆ ไป ก็
 เรียกว่าทำไม่ไหว ในเวลาจนเช่นนั้น ที่สุดจะตรวจทำต่อของอาตมภาพ
 ที่ค้างก็ไม่ทัน จึงขอพระราชทานงด แก่ความดังถวายตัวอย่างมา
 แพนกหนึ่ง

ในคำนำมีข้อที่ขอพระราชทานแก้บ้าง

(๑) ข้อความว่าด้วยชาดกเป็นมาอย่างไร เห็นความมั่ว ตรวจได้
 ความว่าทรงเรียงตามหนังสือ Buddhist India แต่บทแต่งดงเป็นเรื่อง
 ร้อยแก้วในชั้นต้น หนังสือนั้นหาได้กล่าวถึงไม่ เป็นแต่ว่าข้อความเช่น
 นั้นมีในรูปจำหลัก ครึ่งก่อนคริสต์ศักราช ๓๐๐ ปี Third century B. C. กับ
 อรรถกถาชาดก ถึงไม่ทราบเวลาทำแน่แต่อายุอรรถกถาเช่นนั้น เมื่อราว
 คริสต์ศักราช ๕๐๐ ปี Fifth century A. C. ได้รับพระราชทานแก้ความ
 ให้เข้าหามติหนังสือฉบับนั้น

(๒) ข้ออ้างถึงเรื่องนักปราชญ์กรีกอ้างว่ารู้จักชาติได้ ยกคำ Prof,
 E. B. Cowell ซึ่งกล่าวย่อไปนัก จนเป็นข่าวต่างประเทศ จึงได้ค้น
 กระแสความในหนังสือ Century Dictionary and Cyclopædia of

Naines เรียงเรื่องไตรยนี้ดังक्रमชน ท่วงทักด้ายรามเกียรติ์ ขอ
พระราชทานยกข้อความเก่าในตอนที่แล้ว ใช้ความเรียงใหม่แทน จะ
ถวายฉบับมา ก็ถึงเวลาเขาจะเรียงพิมพ์ จึงคัดถวายมาเฉพาะตอนที่ขอ
พระราชทานแก่ ตอนที่มันขัดเส้นนั้น บรรดาคำที่มันเส้นขัดข้างล่างเดิม
ใหม่ นอกจากนั้นมันแต่เล็กน้อยไม่สำคัญ

ข้อที่จะแต่งความเป็นไปของพื้นประเทศศรีกรุงพุททกาดนั้น ไม่ใช่เป็น
การง่าย จะเอาของโปรเฟสเซอร์ไรต์เดวิดที่เดียวก็ไม่ได้ ถึงจะเอาของ
เขาเป็นไม่ว่า ก็ยังจะต้องสอบสวนแลตามรอยเขาให้ถูก หาไม่ความ
ก็ไม่แจ่มแจ้ง การเขียนเกี่ยวกับการค้นคว้ามาก แม้หากจะมีความคิด
แต่เครื่องมือพร้อม แต่ขาดก็มีเรื่องเป็นเค้าอยู่แล้ว เพียงแต่จะแต่ง
คำนำกับอธิบายฟุตโนต ยังต้องค้นหนังสือเป็นอันมาก เรื่องนั้น
จะต้องตั้งเค้าเองจำจะต้องทำในเวลาแจ่มใส แต่ไม่มีเวลารวบรวมจึงจะมีเวลา
คิดแต่ค้น ถึงโปรเฟสเซอร์ไรต์เดวิดก็ทำนานกว่าจะสำเร็จ รวมความ
ลงว่าในปีที่มีการรื้ออยู่คงยังทำไม่ได้ ขอพระราชทานยกไว้เป็นครุณาคต
เสียที่ ได้เก็บรวบรวมความพอไม่ให้เกือตึงถวายมา

อนึ่งรำคาญอยู่ว่า ของฝรั่งเขาก็มีเครื่องหมายต่าง ๆ ไทยโบราณ
ก็มีคน หนังสือในบัดนี้ ไม่มีอะไรหมายลักอย่าง ความอาจบปนกัน
เช่นชักคำผู้อื่นกล่าวยากจะรู้ว่าหมดแค่ไหน ขอพระราชทานลงคั่นอย่าง
หนังสือเก่าในจำนำแต่คำนำ

อนึ่งในจำนำตอหน้าด้วยเจ้าหมื่นศรีธรรมาโศภิต
ได้ตัดคำว่า
เดียดลอบออกเสีย คงไว้แต่อยู่หา เหตุว่าถึงเขาตั้งใจ แต่ความรู้ของ
เขาเดคนช่วยไม่พอ ผิดมากนัก

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

คำแปลของฝรั่ง

การที่เชื่อว่าโลกชาติใด ๆ ไซ้จะมีอยู่แต่ในพระพุทธรูปค่านาก็หาไม่
เป็นข้อที่เชื่อกันอยู่ในโบราณกาล แม้ในหมู่คนนอกพระพุทธรูปค่านาก็จะนำ
มาถว้ไว้พอเป็นตัวอย่าง ๆ ในเรื่องราวของพวกกรีก มีนักปราชญ์
ชาติหนึ่งชื่อพีทาโกรัส (Pythagoras.) เป็นเจ้าลัทธิในวิชาที่ว่าด้วย
ธรรมชาติของรูปธรรมนามธรรม (Philosophy.) ซึ่งเป็นเหตุเกิดค่านา
ต่าง ๆ ขึ้น แต่เป็นคนเข้าใจวิชาสำหรับคำนวณ (Mathematics.)
เขาเกิดที่เมืองซามอส (Samos.) ประเทศกรีก ครั้นยังแยกเป็นหลาย
อาณาจักร เมื่อก่อนคริสต์ศักราช ๕๘๒ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี
ได้แก่เวดากำดังเป็นพุทธกาลในตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าพึงได้ตรัสถึง ๕ ปี
ล่วงไปแล้ว เทียบวัดอนความรู้ของตน ในเมืองทั้งหลายแถบประเทศ
กรีกตั้งมาเดิม ซึ่งเรียกว่ามักนากรีเซีย (Magna Graecia) แล่นนั้น
ฐานตามภูมิศาสตร์โบราณว่า ประเทศอิตาลีตอนใต้ เมื่อก่อนคริสต์

ศก ราว ๕๒๘ ปี คือหลังพุทธปรินิพพาน ราว ๓๓ ปี ทำกาตกริยาที่
เมืองเมตตาปอนตุม (Metapontum.) จังหวัดมกนากรีเซียนั่นเอง เมื่อ
ก่อนคริสต์ศก ราว ๕๐๐ ปีถ้วน คือหลังพุทธปรินิพพาน ๔๒ ปี ๖ ปีถก
โกรัสผู้^๕ กล่าวอ้างว่าตนรดึกชาติได้ ๖ คราวหนึ่งก่อนคริสต์ศก
ราว ๑๓๓๕ ปี ลงมาหา ๑๑๔๘ ปี แต่ที่ลงต้นนิษฐานรวมกันว่า ๑๑๘๓ ปี
คือก่อนพุทธปรินิพพานราว ๖๔๑ ปี พวกกรีกดมทบกันทำสงครามต่อพวก
โตรยัน (Trojan) คือชาวเมืองทรอย (Troy) ในประเทศทรอด
(Troad) ปลายเขตรแดนดินเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) ทาง
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ด้วยสาเหตุคือ ปาริส (Paris) ราชบุตรของพระ
เจ้าไปรอม (Priam) พระราชาของพวกโตรยัน พาเอาพระนาง
เฮนเดน (Helen) พระราชมเหสีของพระเจ้าเมนเนดาอูด (Menelaus)
พระราชาเมืองสปาร์ตา (Sparta) อีกนัยหนึ่ง ชื่อเมืองดัชชติมมม
(Lacedaemon) ไป พวกกรีกก็หวังจะตามเอาคืนมาให้จงได้ ๖
สงครามครั้งนั้น ฝ่ายกรีกมีพระเจ้าอากกเมมนอน (Agamemnon)
พระราชาเมืองไมซีน (Mycenae) แดบิเวนอาร์โกลิส (Argolis)
พระราชภาดาของพระเจ้าเมนเนดาอูดเป็นจอมพลต่อรบกันอยู่ถึง ๑๐ ปี
พวกกรีกจึงมีไชยชนะได้เมืองทรอยแต่ได้พระนางเฮนเดนคืนมา ๖ ใน
สงครามครั้งนั้น พระเจ้าเมนเนดาอูด ฆ่านายทหารพวกโตรยันชื่อ
ยูฟอรบุด (Euphorbus) ที่เป็นคนมีชื่อเลื่องช่ากล้าหาญตาย แล้ว
เอาโล่ของเขาวางไว้ณเทวสถานแห่งนางเทพธิดาชื่อฮีรา (Hera) ที่
พวกกรีกนับถือว่าเป็นภคินีเทวีแห่งพระพฤษหัตถ์ (Zeus Jupiter) แด

เป็นแบบอย่างของสัตว์ที่มีความดี ทั้งที่เป็นภรรยาแต่ที่เป็นมารดา
 อันตั้งอยู่ใกล้เมืองไมซีนี บ้างก็ว่าถวายไว้ ณ เทวสถานเทพบุตรอพอลโล
 (Apollo) โอรสพระพญาคีรี เป็นที่หมายแห่งแสงสว่างแด่อำนาจ
 อันจะทำให้เป็นแต่ให้ตายของพระอาทิตย์ บางทีก็มักเข้าใจว่าพระอาทิตย์
 เอง อันตั้งอยู่ที่เมืองบรากิดี (Branchidae) บิธักโกรัดนักปราชญ์
 กรีกผู้นั้นกล่าวอ้างว่า ในครั้งนั้น คนเกิดเป็นยูฟอรุสชาวโตรยัน ผู้ถูก
 พระเจ้าเมเนเนดาอุสฆ่าตายในสงคราม คนนั้นแต่เมื่อมาเกิดเป็นบิธักโกรัด
 แล้ว เมื่อภายหลังแต่นั้นราว ๖๐๐ ปี หรือเกือบเท่านั้น ยังจำได้
 ของคนที่พระเจ้าเมเนเนดาอุสถวายไว้ ณ เทวสถานนั้นได้ แต่เขายังอ้างถึง
 ชาติก่อนแต่หลังแต่นั้นอีกว่า ครั้งนั้นเกิดเป็นคนชื่อนั้นแต่ชื่อนั้น ๆ ถ้าจะ
 ตรวจสอบในเรื่องราวของพวกอื่น ก็คงยังจะพบอีก แต่เท่านั้นพอเป็น
 อุทาหรณ์ให้เห็นว่า คนโบราณเมื่อนอกพระพุทธศาสนามักเชื่อถือความศักดิ์
 ชาติได้เหมือนกัน ๆ นั้น ไม่พ้องผิดมาตรงกันกับเวลาปัจจุบันที่ต่างชาตก

ร่างพระราชนิพนธ์

คือภายในพุทธกาลนั้นเลย เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเป็น
 เมืองหลวงของพระราชอาณาจักรกาลนั้น ในเวลาพุทธกาล ก็รวมเข้า
 อยู่ในประเทศโกศลซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหากช้านานมาแล้ว
 ดังนั้นเป็นต้น ธรรมดาผู้แต่งนิทานหรือหนังสืออื่นใด ถ้าผู้แต่งชนใหม่
 ถึงจะเป็นเรื่องเก่าก็มักจะพลั้งเผลอถึงเวลาที่ตัวเกิดอยู่ เช่นกับหนังสือ
 รามเกียรติเป็นต้น เผลอ ๆ ไปก็เกณฑ์พลให้ถือปืน ซึ่งในเวลานั้น

ยังไม่มีเคย ดังนั้นเป็นต้น ส่วนนิทานชาดกนี้ จึงเห็นปรากฏได้ว่า
 เป็นนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล
 หรือผู้แต่งจะแต่งประติษฐานใหม่ภายหลัง เป็นนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว
 เว้นไว้แต่เรื่องปรารภแปลกับชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ๆ ตามที่
 นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เขาได้เทียบเคียง ทั้งในคัมภีร์
 นิกายต่าง ๆ แลคัมภีร์อื่น ซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียงขึ้นก่อนคัมภีร์
 ชาดกซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมัยนี้ คือขึ้นต้นก่อนเวลาตติยสังคายนา มีแต่
 คาทา ได้แต่งขึ้นในสมัยมิมประเทศ คาทานี้สังเกตได้ว่า ได้นำสืบ ๆ กันมา
 ตามความทรงจำ เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์ ได้ทรงพระพุทธวจนไว้ด้วยความ
 จำ จึงจำจะต้องร่ายกรองถ้อยคำประจุความให้ยอดขึ้นสำหรับที่จะได้จำ
 ให้มั่นคง เชื่อได้ว่าคงจะได้สืบมาแต่ชนต้นไม่ชอที่พลดพลาด แต่
 ลำพังคาทาเท่านั้นเรื่องยังไม่ชัด ต้องมีอธิบายสำหรับประกอบเป็นท้องเรื่อง
 ไว้ด้วย ใช้เป็นคำร้อยแก้ว เล่าบอกกันเอาด้วยปาก ท้องเรื่องตาม
 คำร้อยแถวน หลายเรื่องมีปรากฏในรูปสลักครั้งพระเจ้าอโศก คือเมื่อ
 พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ล่ออายุว่าไม่ต่ำกว่านั้น มีชาดก
 อีกอย่างหนึ่ง ในนิกายทั้งหลายที่เป็นหนังสือเก่ากว่าชาดกปกรณ์นี้ ซึ่งมี
 แต่เรื่องนิทานไม่มีเรื่องปรารภแต่ที่ไม่มีคาทาในท้องเรื่องหรือไม่ก็เดยวก็มาก
 แลไม่ได้เทียบพระ โพธิสัตว์เป็นดิรัจฉานหรือคนด่ามัญ เทียบแต่ด้วยเป็น
 ฤษีหรือบัณฑิต ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉบับนี้ มีใช้บาฬี เป็นอรรถกถา
 กล่าวว่าได้เรียบเรียงรวบรวมขึ้นในเกาะลังกา ในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพาน

ได้ ๑๐๐๐ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้เรียบเรียง ไม่ได้
แก้ไขเพิ่มเติมท้องถิ่นทาน เดิมแต่เรื่องปาวรรณข้างต้น แด่ประชุมชาดก
ข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาดังหพ แต่คาถานั่นคงเป็นภาษา
บาลี แล้วจึงกลับแปลลงเป็นภาษาบาลีทั้งหมด เพราะเหตุฉนั้นนักมภาร
ชาดกนี้ เชื่อได้ว่าท้องถิ่นทานซึ่งเป็นหลักนิทานเดิม มีมาแต่ครั้งพุทธกาล
ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมขึ้นภายหลังไม่ใช่คนเดียว ได้ยกเอานิทานนั้นมาลงเต็ม
เรื่อง แต่งแต่ปาวรรณแลกลบชาติเดิมลงในภายหลัง เป็นคัมภีร์ โต
ชน ๆ โดยลำดับ แต่ท้องถิ่นทานควรเชื่อว่าเป็นนิทานเก่าแท้ ด้วยเหตุ
ดังที่กล่าวมานี้

ในจำนวน

หนังสือนิบาตชาดกนี้ เป็นหนังสือมากมายนักหนา มีจำนวนถึง ๒๓
นิบาต รวมเป็น ๕๕๐ เรื่อง แต่เอกนิบาตที่จะคิดแปลคราวนี้ยังมี
ถึง ๑๕๐ เรื่อง

ลงท้ายคำนำ

ข้าพเจ้าขอแนะนำผู้ซึ่งตั้งใจจะอ่านหนังสือชาดกนี้ให้อ่านด้วยวิธีซึ่ง
ข้าพเจ้าชี้ไว้ในเบื้องต้นว่าพึงพิจารณากว้าง ดังได้อธิบายมาแล้วนี้

(ฉบับที่ ๗๕)

ด่วนดุสิต

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ประทานคำแก้ไขทั้งปวงแด่ขอวินิจฉัย
เรื่องจำนวนหนังสือแล้ว

ถ้าจะคิดถึงวิธีที่ใช้กันมาแล้ว ไม่เป็นหลักฐานจะบ่อนการเวตาไป
จึงขอตัดความทูลว่า คำ Preface นั้น หม่อมฉันรักคำจำน้อยมาก แต่
มีทางเข้าใจเชื่อนไปเช่นที่ทรงนั้น คำว่าบานแพนง ดำรงบาญ บาญชีเรื่อง
เป็น Contents ทั้ง ๓ คำ มีที่ใช้ในราชการมีออกพีศกระทรวงต่างประเทศ
เป็นผู้ใช้ก่อน ว่าบาญชีนำเรื่องเป็นลงรอยเข้าใจกัน ถ้าใช้ว่าคำนำนำเรื่อง
กลับจะไม่เข้าใจทั่วถึงไปได้ คำว่าปรารภนั้น ตามที่เคยใช้ในภาษาไทย
เข้าใจเป็นเฉพาะว่า นักหวาด นักกลัวฤๅนักวิตกไปแล้ว เช่นกับกลอน
อิเหนาว่า “พีปรารภกรรมเตรียมหญไทย เกรงเกลือกจะไม่เหมือนหมาย”
แต่คำว่า “คอยคอยเหินช้าปรารภใจ” จะใช้ ผิดฤๅถูกก็ตาม แต่ความ
เข้าใจทั่วไปเชื่อนเสียเช่นนี้ คนอ่านพบก็ชวนยืม ๆ ไป ส่วนคำว่าปรารภ
คำเดียวกัน เข้าใจว่าเป็นเริ่มคิด ฤๅความคิดที่เริ่มขึ้น เช่นกันกับใช้เรียก
เรื่องที่เปนเหตุให้พระพุทธรเจ้าเทศนาชาดกว่า ปรารภนั้น เป็นที่เข้าใจกัน
ชัดเจนดี Introduction นั้น แปลว่าทำให้รู้จัก ถ้าเติมแนะเข้าเช่นว่า
คำแนะนำ ในที่นี้จะให้เข้าใจเป็น Advice ได้ หม่อมฉันยังชอบคำนำ
แปลมากกว่า

แต่ในหนังสือที่หม่อมฉันแต่งเองนี้ จะจำว่าอะไรได้ง่าย เพราะเข้า
ทางเก่า ๆ ที่เคยใช้ เป็นแต่ต้องให้เหมือนผู้คัดลอกเขาจำลงไว้เอง คือ
ตอนต้นใช้คำว่า “พระราชปรารภ” ซึ่งเข้าใจทั่วถึงกัน ตอนหลังลงว่า
“กระแสพระราชดำริห์” ก็เข้าใจง่ายอีก เห็นจะพอเอาตัวรอดไม่ให้เสีย
เวลาได้

เรื่องบาญชีหนังสือนั้น หม่อมฉันไม่ได้มีความมุ่งหมายจะลงเป็น
บาญชี ประสงค์แต่จะบอกให้รู้ไฉนเดียว เช่นที่ทรงมากพอแล้ว แต่ยังเห็น

เป็นว่าเรื่องคงจะสั้น ๆ ชั่ว ๆ เช่นเอกนิบาตทั้ง ๕๕๐ เรื่อง ต้องการเติม
อีกนิดหนึ่ง ว่าเมื่อไปถึงนิบาตเท่านั้น ๆ นิทานยาว ๆ ออกไปถึงราวเท่านั้น ๆ
เช่นเขากล่าวว่า ในตอนหลัง ๆ เท่า ๆ กับหนังสือ โนวел คือหนังสือแต่ง
สำหรับอ่านเล่นอย่างสั้น ๆ เขาไม่กล่าวตลอด ข้ามไปก็ด้วยความประสงค์
จะพูดให้เข้าใจว่าหนังสือจะมากน้อยเพียงใด พอประมาณใจได้ ดังนี้
เหมือนกัน

ที่ทรงพยายามค้นเรื่องกรีกได้ พิศดารออกไป แดแก่ ไซอื่น ๆ นั้น
หม่อมฉันเป็นที่ยินดีพอใจแล้ว

ซึ่งจะทรงใช้ค้นหนังสืออย่างเท่านั้นก็ดีอยู่ เข้าใจว่ากรรมศึกษาได้
ออกแบบแล้ว ถ้าเป็นแต่คิดจะออกจำไม่ได้ แต่เป็นอย่างฝรั่ง คนที่ไม่มี
ความรู้ฝรั่งไม่เข้าใจแต่จำไม่ได้ ปล่อยไปอย่างเก๋ก็ดี เรื่องที่ลดค่าชม
ทานหนังสือเดี่ยวนั้นควรแล้ว.

ควรมีควรแล้วแต่จะ โปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๗๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

รับพระราชทานพิจารณาตามกระแสความ เห็นเหมาะว่า Introduction
ใช้ว่าพระราชปกรณ (คือปกรณเรื่องชาดกนั่นเอง) เพื่อให้สัมพันธ์กับเรื่อง

ปรรวณของชาดกที่เรียกกันอยู่ นั้นก็คือ Introduction สำหรับเรื่องที่ ไม่ใช่ของหลวง จะใช้คำปรรวณสำหรับเรื่องอะไรก็ได้ทั้งนั้น เหตุว่าคำเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากกล่าวถึงเรื่องที่จะแสดงต่อไป Preface ใช้ว่ากระแสพระราชดำริห์ (คือถึงถึงการพระศกก็ได้) แลล่กับที่ลงท้ายว่า ท่านทั้งปวง คงจะเห็นชอบแลพอใจในความคิดของข้าพเจ้านี้ แลได้ลงพิมพ์เป็นอย่างนี้ แลแล้ว ข้อที่เรียกในนั้นว่าคำนำก็ได้เปลี่ยนเรียกว่าคำปรรวณทุกแห่ง เช่นว่า “เมื่อได้ส่งคำปรรวณไปถวายกรมหมื่นวชิรญาณ” เป็นต้นจะได้ลงรอย กับพระราชปรรวณ

ข้อที่ว่าด้วยจำนวนชาดกใน Preface ได้ขยายความออกไปดังคำแนะนำ ที่ถวายมา ก่อนแต่พูดไว้เท่านั้น ต้องอ่านปกัณณกนิบาตแลตรวจคาถาใน นั้นจบ ฝรั่งเขาจะพูดพลาดพลั้งตกหล่นอย่างไร เช่นเขาไม่กล่าวถึงปกัณณก นิบาตซึ่งเป็นคำกริห์หลักหลักก็ได้ ยังน่าเอ็นดูว่าช่างมีความรู้มาถึงหนังสือ ที่ไม่ใช่ธุระของเขา แต่ฝ่ายเราออกจะเสีย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณ

คำเพิ่มร่างพระบรมราชาธิบาย

หนังสือชาดกนี้ มากมายนักหนว่ามีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง แบ่ง เป็นนิบาต ๒๑ คัมภีร์ เป็น ๒๒ ทั้งทิศชาติ ๆ ส่วนที่เป็นนิบาตนั้นจัดนิทาน ที่มีคาถาเดี่ยวขึ้นไปถึง ๘๐ คาถา รวมไว้เป็นพวก ๆ เรียกชื่อตามจำนวน

ของคาถา เช่นคำภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถาเดี่ยวเช่นออกพิมพ์ในคราวนี้ เรียก
เอกนิบาต คำภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถา ๘๐ เรียกอดีตนิบาต ส่วนคำภีร์
ที่รวมเรื่องมีคาถามาก ๆ น้อย ๆ กว้าง ๆ เรียกกปิกณณนิบาต (คำภีร์
ที่รวมเรื่องเกิดอนกถ่น) ๑ นิบาตนี้ระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๑ ขึ้นไปถึง ๑๓ ขึ้นทีละ ๑
อีกระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๘๐ ขึ้นทีละ ๑๐ ส่วนปิกณณนิบาต ดูเหมือน
จะรวมเรื่องที่มีคาถากว่า ๑๓ ขึ้นไป ซึ่งจะจัดเข้าในสองระยะนั้นไม่ได้ แต่
ก็มีเพียงสิบเศษตั้งแต่ครั้งขึ้นไปแต่สิบเศษแทบทั้งนั้น ๑ โดยนัยนี้ เรื่อง
ย่อมยาวขึ้นโดยลำดับ ต่อมาถึงทศชาติ ก็ยังมีคาถามากขึ้น จนถึงเวด
สันดรชาดกเป็นที่สุด ที่เคยอ่านเคยฟังอยู่โดยมากด้วยกันแล้ว ๑

(ฉบับที่ ๗๗)

พระที่นั่งไอล์วรยศทิพอาศน์

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้แล้ว ที่ทรงแก่ที่ควรแก่
ตลอดไปนั้นคั่นก ไม่ทันนึกถึง จำนวนหนังสือที่ทรงมาขอแล้ว ต้องการ
เป็นค่าเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องศัพท์ “ณัฐรัฐ”

(ฉบับที่ ๗๘)

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยกระทรวงธรรมการส่งหนังสือหลวงประเสริฐอักษรนิติ์^(๑) ซึ่งได้
เรียบเรียงอธิบายที่มาของณัฐรัฐศัพท์ ที่มีอยู่ในหนังสือพจนานุกรมมา อ้าง
ว่าได้ไปกราบทูลให้ทรงทราบแล้วนั้น หม่อมฉันได้ส่งดำเนินหนังสือหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์ถวายมาด้วยแล้ว ตามคำอธิบายของหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์นี้ จะทรงเห็นอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๗๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๕ เดือนนี้ กับคำอธิบายที่มาแห่งณัฐ
ศัพท์ของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้รับพระราชทานแล้ว ได้เรียงความ
เห็นถวายแผนกหนึ่ง

(๑) หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ศาสตราจารย์) เปรียญ
ภายหลังได้เป็นที่พระยาปริยัติธรรมธาดา

แด่พระรูปเสด็จกรมหลวงวรเดรัจฉาได้รับพระราชทานแล้ว เป็นพระ
 เสด็จพระคุณ พระรูปนี้ชดัดมาก
 ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ความเห็นเรื่องณัฐสุคัพท์

คัพท์ นมัทมาในบาฬีแลฎีกาแห่งเอกกัชรโกศลจริง แต่ควรวินิจฉัย
 ตลอดจนคัมภีร์ชอนนด้วย ฯ
 หนังสือเอกกัชรโกศลนั้น พระลัทธิหม่มกิตติเถรในแคว้นชอติัมพระจนา
 ชนไวเมื่อพุทธศักราช ๒๐๖๘ (นับปีที่) จุลศักราช ๙๘๗ ฯ ท่านผู้จนา
 ปรารภขึ้นว่าหนังสือชอเอกกัชรโกศลของเก่ามีอยู่ก็จริง แต่แต่งในภาษา
 ดันดกฤต ไม่แจ่มแจ้งเข้าใจยาก ทั้งมีน้อยไม่บริบูรณ์ ไม่ดำเริ่งประโยชน์
 แก่ท่านผู้เป็นครูในพระศาสนา ในการแต่งอรรถาธิบายเดบออกด่อนบาฬี
 แลอรรถกถา ท่านจึงคิดจะรจนาหนังสือชอนนขึ้นใหม่ ในภาษามคธ
 เดือกอรรถกถาทั่วหนึ่ง ฯ ซึ่งมีที่ไซ้ ในพระพุทธรวณะ เรียบเรียงขึ้นไว้ให้ดมแก่
 พระบาฬี แลจะเรียกชื่อว่าเอกกัชรโกศลอย่างเดียวกัน ฯ

เวลานั้น แคว้นชอติัมพะเกิดภัย ด้วยมีไข้ดำลักนอกแคว้นข้างทิศอุดร
 ยกมาตีเมือง ทั้งโรคภัยโจรผู้ร้ายความขัดสนอาหารก็มีชน ผู้คนทั้ง
 คฤหัสถ์บรรพชิตถึงความพินาศ แลกระจัดพลัดพรายไปจากถิ่นฐาน ฯ
 หนังสือบาฬีอรรถกถาแลปกรณ์ต่าง ๆ ก็สูญหายไปด้วยเพลิงบ้าง กระจัด
 กระจายไปอื่นบ้าง ฯ บรรพชิตที่รอดจากภัยเหลืออยู่น้อย ก็มีจิตรวบรวมนั้น

ไม่เป็นอันชวนชวาชำระบอกกล่าวเล่าเรียนคัมภีร์ ๖ ในเวลานั้นพระอาจารย์
เห็นเห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเป็นเช่นนั้น การเรียนพระปริยัติธรรมก็จักขาด แต่
นั้นปฏิบัติก็จักขาดตามกัน คฤหัสถ์บรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ก็จักพากัน
ไปทุกข์คดี เมื่อคนไม่คิดยกย่องปริยัติแต่ปฏิบัติไว้ ที่นั้นใครเล่าจักอาจ
ทำเช่นนั้น ก็เมื่อท่านรจนาคัมภีร์นี้ไว้ในอนาคตกาลเมื่อภัยสงบแล้ว
กุดบุตรผู้ประกอบด้วยศรัทธาเป็นดุษฎีมัตถ์ออกบวชเพื่อพ้นทุกข์ ได้อาศัย
ปกครองแล้ว ก็จักมีอุตสาหะเล่าเรียนปริยัติแต่เอาใจใส่ในปฏิบัติ ศัทธิธรรม
ทั้งสองฝ่ายก็จะมั่งคั่งแพร่หลาย ไม่ขาดสูญตลอด ๕๐๐๐ พรรษา เมื่อ
เป็นเช่นนั้น คนในคัมภีร์รัฐก็จะพากันยินดีในการบำเพ็ญปริยัติแต่ปฏิบัติ
แต่ในกุศลมีทานศีลเป็นต้น จะได้ ไปสวรรค์แถบสัตตพรหมนิพพานตามอุป
นิสสัย พระอาจารย์มีใจกอบด้วยกรุณาอัน จึงได้รจนาปกรณ์นี้ แด่คัมภีร์
อื่น ๆ ขึ้นไว้ ๖

ความประสงค์ของผู้รจนานี้ ดูเหมือนจะอธิบายความแห่ง
อักษรตัวเดียว ๆ อันมีอรรถหลายอย่าง ๖ อักษรเช่นนั้น นอกจากนามแด
นิบาต สำหรับเป็นพยางค์ (Syllable) เข้าประกอบเป็นศัพท์ มีอุทาหรณ์
ดังต่อไปนี้

อ อักษร

มีอรรถว่าเจริญหรือใหญ่ ได้ในคำว่า อเลขา อัมมา ธรรมของ
ท่านผู้ใหญ่กว่าพระเลขา ๖ (อุทาหรณ์นอกคัมภีร์ ผลาณต์ ศัพท์นี้ คัด
บทสันนิษฐานว่า ผล อผล แปลว่าผลไม้น้อยแต่ผลไม้ใหญ่) ๖

มีอรรถว่า แม่น ได้ในคำว่า อมนุสฺโส (ที่แปลว่ามีไซ้มนุษย์นั้น
อรรถก็คือ) แม่นมนุษย์ ฯ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า อกฺคฺวา ไม่ทำแล้ว

มีอรรถว่า อื่น ได้ในคำว่า อพฺยากตา ชัมมา (ที่แปลว่ากรรม
อันบัณฑิตไม่พยากรณ์ว่าเปนกุศลหรืออกุศล อรรถก็คือ) กรรมอันอื่น
จากที่พยากรณ์ดังนี้ ฯ

มีอรรถว่า น้อย ได้ในคำว่า อนฺนุทรา กัญญา (ที่แปลว่า หญิงสาว
หาอุทรมิได้ อรรถก็คือ) มีอุทรย่อมน้อย ฯ (อุทาหรณ์นอก อโรโค ที่แปลว่า
หาโรคมิได้ ก็คือมีโรคน้อย) ฯ

มีอรรถว่า นินทา ได้ในคำว่า อราชา พระราชาผู้ไม่สมควร (อุทา
หรณ์นอก อนเณสนา ความแสวงหาเลี้ยงชีพอันไม่สมควร) ฯ

มีอรรถว่า ผิดกัน หรือตรงกันข้าม ได้ในคำว่า อกฺุสฺสา ชัมมา
กรรมทั้งหลายที่ตรงกันข้ามต่อกุศล ฯ (อุทาหรณ์นอก อโดโก กรรมที่ตรง
กันข้ามต่อโดก) ฯ

มีอรรถว่า เว้น ได้ในคำว่า อปฺุตฺตํ สํปเตยฺยํ สัมบัติเว้นจากบุตร

มีอรรถว่า ว่าง ได้ในคำว่า อภิกฺขุโก อาวาโส (ที่แปลว่าอาวาส
ไม่มีภิกษุ ก็คือ) ว่างจากภิกษุ ฯ

ก อักษร

มีอรรถว่า สรรวะ ได้ในคำว่า กรชกาโย ที่แปลว่า กายเกิดแต่
ธาตุมีในกาย ฯ

มีอรรถว่า น้ำ ได้ในคำว่า กมถิ คือดอกบัว แปลว่าประดับน้ำ ฯ

มีอรรถว่า คีษะ ได้ในคำว่า เกสา คือผม แปลว่าเกิดบนคีษะ ฯ

กุ อักขร

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า กุญฺชโร คือช้าง แปลว่าทำแผ่นดินให้ย่อย ฯ

มีอรรถว่า เดว หรือตามก ได้ในคำว่า กาบุริโส บุรุษตามก (ในที่นี้แปลง กุ เปนกา) ฯ (อุทาหรณนอก กุทิฏฐิ ความเห็นผิด) ฯ

โค อักขร

มีอรรถว่า วัว ได้ในคำว่า (นอก) ว่า โคยูโก ผูกโค ฯ

มีอรรถว่า อินทรีย์ ได้ในคำว่า โคจโร ที่เปนบทวิเสสณะของกรรม แปลว่ากรรมเป็นที่เกี่ยวแห่งอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น นี้ได้แก่อารมณ์มีรูปเป็นต้น ฯ

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า โครักษา แปลว่ารักษาแผ่นดินได้แก่การทำนา

มีอรรถว่า พระอาทิตย์ ได้ในคำว่า โคกัณฺโถ คือดอกทานตะวัน ฯ (อุทาหรณนอก โคจร ทางเดินแห่งพระอาทิตย์ได้แก่วิถีในอากาศ) ฯ

มา อักขร

มีอรรถว่า พระจันทร์ ได้ในคำว่า ปุณฺณมา ปุณฺณมี แปลว่าดิถีมีพระจันทร์เพ็ญ

มีอรรถว่า นับ ได้ในคำว่า มานนํ เครื่องนับ ฯ

มีอรรถว่า ดีริ ได้ในคำว่า มัณฑาตา เป็นพระนามพระเจ้าแผ่นดิน
แปลว่าทรงไว้ซึ่งดีริ ฯ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า มา อวรุตฺถ ท่านทั้งหลาย
อย่าได้กลัวแล้ว ฯ

คำที่ชักมาพอเป็นตัวอย่างนี้ เด็ดเฉพาะที่มีในภาษามคธเกิดขึ้น
กลาด พอแสดงความประสงค์ของผู้รจนา แลประโยชน์ของปกรณันว่า
เป็นอย่างไร ฯ

แต่ท่านผู้แต่งหาได้ตั้งอยู่ในหลักที่เดียวไม่ มุ่งแต่จะให้ละเอียด
มีศัพท์มาก ๆ ไม่ขาด ครั้นถึงฉวรรค ก็ต้องเที่ยวเก็บแคะไค้
เต็มที่อยู่แล้ว ยังไม่ยากถึง ณ อักษร ไม่มีตัวอย่างในภาษามคธ
จึงต้องเก็บมาจากเอกกัชรโกธของเก่า ลงไว้อย่าให้ขาดได้ ฯ

ได้ลอบดิกชั้นนารัตนสังฤต ของโปรเฟสเซอร์ โมเนีย วิดเดียม
มีว่า ณ อักษร เป็นปุงลิงค์ แปลว่าความรู้, ความแน่นนอน,
ความสอพลอ, เครื่องประดับ, น้ำ แลอื่นอีกหลายอย่าง ; แต่ไม่ได้
วางอุทาหรณ์ประกอบไว้ด้วย ไม่พอจะเข้าใจว่าในภาษานัตนสังฤตใช้ ใน
ความอย่างไร ฯ

ในฎีกาเอกกัชรโกธ ชักอุทาหรณ์ ณ มีอรรถว่าญาณ ได้ใน
คำว่าณัฐ ฐึ แปลว่าผู้ตั้งอยู่ในญาณ ได้แก่นักปราชญ์ ฯ ณ มีอรรถ
ว่าออกไป ได้ในคำว่า คามโน สมนโน สมนออกไปจากบ้าน ฯ
สองศัพท์นี้ ไม่เคยพบในภาษามคธเลย ในภาษามคธมีแต่ ฐ
อักษรท้ายศัพท์ ได้ในคำว่า มัคคัฐ ฐึ ท่านผู้ตั้งในมรรค

ณัฐ ไร่ ท่านผู้ตั้งในผล คามโน พบในภาษาล้านช้างกฤตว่า ครามณ
แต่แปลว่ามาจากนายบ้าน ๗ แด ฐ ท้ายศัพท์นั้น เป็นธาตุ (Root)
ต่างจาก ณ ที่เป็นปัจจัย (Affix)

ใคร่ควรวินิจฉัยมูลเหตุแห่งศัพท์เหล่านี้ - ดันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้น
ในเวลาด่อนภาษาจัด ได้เอาแต่ท้ายศัพท์ไว้อักษรเดียว ใครเพื่อง
ในภาษาจึงจะเปลือออก ๗ ต้องเทียบตัวอย่างได้หลายคำ ญาณ
ความรู้หรือปัญญา, นิคคมณ ออกไป, (ตามวิธีอนุโลมแก่ภาษา
ล้านช้างกฤต) อารณ เครื่องประดับ, นิรูปณ สอดสวน,
สวนแต่ลง ณ อักษรข้างท้ายทั้งนั้น ถ้าจะประกอบว่า ณัฐ ไร่
จะแปลว่าตั้งอยู่ในเครื่องประดับ ก็เป็นอันไม่ได้ตัวเอง ๗ เทียบใน
ภาษาไทยก็ได้เก็บอักษรคำต้นที่เรียกว่าหัวใจ เช่นหัวใจอิติปิโส
เถื่อน ๆ เก็บเอาแต่คำท้ายก็มีเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง เช่นเด็ก ๆ
เคยเล่นต่อคำต่างว่าชนต้น กุ ใครมีความคิด ก็ต้องต่อว่า กุหลาบ
กุลา กุเหตะ กุรา และอื่นต่อไป คิดดูก็เห็นว่าเปนอุบาย
ให้เด็กฉลาดในคำพูดอยู่ ๗ การใช้แต่เดิมก็จะเป็นแต่คำพูดเล่นในหมู่หนึ่ง
ต่อมา เมื่อเล่นคำประพันธ์ จะต้องการคำแปลคำสั้น จึงใช้ต่อออกไป
ก็อาจเป็นได้ ๗

ตามคำอธิบายทั้งปวงนี้ ดันนิษฐานเห็นว่า ณัฐศัพท์ มีที่มา
จริง แต่ทางล้านช้างกฤตยังไม่แพร่หลายมาในภาษามคธ ท่านผู้แต่งบาฬ
ฎีกาเอกกัชรโกศล ชักนำเข้ามาในภาษามคธ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าใครได้
ใช้ตาม ก็มีอยู่แต่ในหนังสือ หากจะมีในคัมภีร์ลัทธิท้าวได้ลืออื่นอีก

ก็มีอยู่แต่ในหนังสือเหมือนกัน คราวหลังหลวงประเสริฐอักษรนิติ์จะเรียง
พจนานุกรม มีอรรถาธิบายอะไรแปลก ๆ แลทั้งหลักแห่งหนังสือ
ที่เรียงเช่นเดียวกับท่านผู้รจนานุกรมในภาษามคธ ชักนำเข้ามาไว้
ในลัทธิภาษาไทย ที่ว่าออกจากมคธอีกต่อหนึ่ง ๆ

ตามเหตุปรารภ หนังสือพจนานุกรมนั้น ควรจะเก็บศัพท์
ต่าง ๆ ที่ได้นำมาใช้ ในหนังสือไทยแล้วทั้งนั้น ๆ หากจะเรียงพจนานุกรม
ภาษามคธสำหรับเป็นแบบเล่าเรียน ก็ควรใช้ศัพท์สามัญที่เป็นภาษาทั่วไป ๆ

อันผู้จะแต่งแบบเรียนควรมั่งรัดของภาษาเป็นใหญ่ ไม่ควรเห็น
แก่ความแปลก การเล่าเรียนที่มั่งดิบมา ก็ย่อมอาศัยแบบแผนที่แต่ง
เป็นหลักของภาษาทั้งนั้น ๆ

(ฉบับที่ ๘๐)

ที่ ๓๐๐ วันที่ ๑๘ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ขอประทานกราบเรียน ท่านเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร เสนาบดี
กระทรวงธรรมการ ทราบ

ด้วยมีบัญชาให้เกล้ากระผมไปเฝ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส โดยพระบรมราชกระแสเรื่อง อนุญาตศัพท์ ในหนังสือ
พจนานุกรมนั้น เกล้ากระผมได้ไปเฝ้าตามบัญชาแล้วมี รับสั่งตอบถาม
เกล้ากระผมก็ได้กราบทูลชี้แจงในเรื่องศัพท์นั้นแล้ว จึงมีรับสั่งให้เกล้า
กระผมเรียบเรียงอรรถาธิบาย เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวายทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาท โดยอาศตฐานที่มา ดังจะได้กราบเรียนต่อไป

คือ เติมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้ากระผมเป็นแม่กองทำหนังสือพจนานุกรม รวบรวมหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่จินตกระวีบางท่านได้แปลถวายพระองค์ท่าน พร้อมกับเจ้าพนักงานออฟฟิศบางนายเป็นผู้ช่วย แล้วเกล้ากระผมได้ตรวจดูลบและแปลเพิ่มเติมตามที่ขาดตกบกพร่อง แล้วเรียงอักษรตั้งแต่ กอ เป็นลำดับมา ครั้นมาถึงอักษร ณ ในคำไทยมีใช้อยู่แต่ ณ คำเดียว ซึ่งแปลว่า ใน ว่า เหนือ เท่านั้น เเกล้ากระผมจึงค้นหาต่อไปได้พบ ณ อักษรในคำกริย เอกักษรโกษ ในคาถาที่ ๔๖ มีว่า ญาณันต์มี นิคคตมฺหิ ฌกาโร สมฺมทฺริโต ความว่าตัว ณ โบราณจารย์กล่าวว่ามีอรรถเป็นไปในญาณคือความรู้ และนิคคต คือ ผู้ออกไป แต่ยังไม่มื่อหาพจนานุกรมพอแก่ความเข้าใจ จึงได้ค้นต่อไปในฎีกา ได้พบคำว่า ฌนฺนุสฺสึติ อรรถเต พุทฺโธ ความว่าบุคคลผู้พุทธ นักปราชญ์เรียกว่าฌนฺนุสฺสึ จึงมาได้ฌนฺนุสฺสึศัพท์ในที่นี้ แต่ยังหาได้ความในศัพท์นั้นชัดไม่ แล้วมาได้พบอีกนัยหนึ่งว่า ฌนฺนุสฺสึติ ญาณันต์มี วิโต ความว่าบัณฑิตผู้ตั้งอยู่ในญาณนั้น เรียกว่า ฌนฺนุสฺสึ เมื่อเกล้ากระผมได้พบฌนฺนุสฺสึศัพท์ มีที่มาโดยเนื้อความดังนี้แล้ว จึงได้นำมาเรียบเรียงไว้ในลำดับอักษรของหนังสือพจนานุกรม การเป็นดังกราบเรียนมานี้ขอได้ โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระผม หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

๑๑๗

(ฉบับที่ ๘๑)

ที่ ๒๓ / ๑๔๓

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔

กราบทูลฝ่าพระบาททรงทราบ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลถามว่า คำอธิบาย
เรื่องณัฐสุคัพท์ ที่ฝ่าพระบาททรงเรียบเรียงถวายมานั้น มีพระราชประสงค์
จะให้พิมพ์พร้อมทั้งคำหลวงประเล้ารัฐอักษรนี้ด้วย เพื่อพระราชทาน
แจกพวกพระราชาคณะที่มอญเตอร์เรลต์ ในเวลาที่มีพระกระแสดั่งเรื่องนั้น จะได้
เข้าใจกันไว้ ฝ่าพระบาทจะทรงรังเกียจอย่างไรฤาไม่ ถ้าไม่ทรงรังเกียจแล้ว
จะได้ โปรดให้พิมพ์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สมมตอมรพันธุ์

(ฉบับที่ ๘๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔

ทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

ความเห็นเรื่องณัฐสุคัพท์นั้น จะพิมพ์ก็ได้ แต่ให้ไปเป็นไปในทาง
ครวตเสกกัน

กรมหมื่นวชิรญาณ

เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม

(ฉบับที่ ๘๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

วันนี้พระไตรสรณรัชชะ^(๑) มาหาเดออกความเห็นแนะนำเพื่อได้
จัดการสอบความรู้ภิกษุสามเณรตามญัตติก่อน ต่อเห็นมีความรู้สมควร
จึงให้เข้าแปลในสนามหลวง แลกล่าวว่าได้ถวายพระพรทูลความเห็น
โปรดให้มาหาอาตมาภาพ

หนทางของความคิดนี้ ดูเหมือนเพื่อจะป้องกันความลำบากของผู้ได้
เพราะเมื่อมีผู้แปลความรู้ก่อนมาก รูปหนึ่ง ๆ หาผู้มีความรู้ได้น้อย
ได้ก็คอเดอกผู้มีความรู้ที่ใช้ได้ ดูจะเดียวกันกับคดีอย่าง , ถ้าจะกัน
ผู้มีความรู้ก่อนออกเสียทั้งนั้นแล้ว จะเหลือผู้น้อย ไม่พอปลูกความนิยม
ของผู้เล่าเรียน ที่ผู้ได้เข้าแปลเอง ก็จะคลายนิยมลง ตามธรรมดา
การที่คนนิยมน้อย ก็มีผู้ยากทำน้อย ผู้มีความรู้ก่อนเหล่านั้น เข้ามา
เพิ่มจำนวนผู้แปลให้มากขึ้น รักษาความนิยมในการแปลหนึ่งดีให้เป็น
ไปอยู่

อันจะคิดแก้ ต้องอย่าให้เสียความนิยมนั้นด้วย ให้ตัดความ
ลำบากได้ทั่วไปด้วย ความคิดของพระไตรสรณรัชชะ วันได้ก็ชักลาก
ออกไป เปรียบเทียบได้น้อยทั้งความรู้ก่อน ไม่คุ้มแก่วันที่ชักลาก เรื่องนี้

(๑) พระไตรสรณรัชชะ (เย็น) วัดบวรมงคล

ใช่จะเป็นแต่รามัญ พระเนรไทยเป็นมากกว่า ถึงโปรดให้มีใบนำ
เข้าแปลหนังสือแล้ว พระราชาคณะผู้รับรองโดยมาก เห็นข้อรับรอง
ไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้ฟังความจริงของผู้แปล คงยังบ่งกันไปไม่ได้
ความลำบากเช่นนั้นคงยังมีอยู่

แต่มีข้อที่จะพึงดำริห์อยู่ ถ้าจะจัดให้ซ่อมสอบดูก่อน จะให้เอกชน
เป็นเจ้าของที่ คงจะเกิดเป็นปากเสียงในเมื่อศิษย์ของใครถูกคัดออก
จะต้องเรียกประชุมพระราชาคณะรามัญทั้งหลายให้สอบ หากจะตัดวัน
ของสงกรานต์ได้บ้าง แต่พระราชาคณะรามัญได้ความลำบากอีกเท่าหนึ่ง
พวกอยู่หัวเมืองเข้ามาแปลหนังสือ ผู้เป็นอาจารย์เช่นพระธรรมวิจารย์
แดพระรามัญนี้ ต้องเอาเรือครวมาจอดทำอาหารเลี้ยงศิษย์ ต้อง
ลงทุนกันมากเป็นการใหญ่อยู่ ถ้าจะมีสอบนอก พวกหัวเมืองจะต้อง
ลงมาอยู่นานการทำครวเลี้ยงกันก็จำจะชักวันลากไป ต้องเบียดมากไป
อีก ข้อสำคัญที่เป็นเหตุขัดขัดตลอดถึงพวกไทย คือในการแปล
หนังสือคราวหนึ่ง เพียงชั้นธรรมบทเล่มมงคลคัมภีร์นี้ ก็พอจะขยับ
ขยายใช้เป็นหนังสือผู้ใดผู้ฟังได้ เลขนานเหมือนกันพลิกง่าย

ความคิดแก้ไขให้สะดวกเท่านั้น จำจะต้องจัดประโยชน์หนึ่งเป็น เอน
แทรนด์เอกแซมเนชั่นของสงคาม ไม่ใช่ดองแปล แปลได้ก็เป็นอันได้
ไม่เสียเที่ยว เช่นนั้นจึงจะรักษาความนิยมอยู่ได้ ชื่อว่าเป็นอันกันตั้ง
แต่ประโยชน์ที่สองขึ้นไป แต่จะต้องคิดหาทางว่าทำอย่างไรจะได้วันละ
หลายรูป ยังต้องเลอกลำทางอยู่

ความทั้งปวงจะแจ้งมาแก่พระไตรสรณัมชะ ก็เกรงจะทำตกหัด
 อาตมภาพจึงกล่าวแก่เธอว่า จะเขียนหนังสือ ยังไม่เป็นได้เช่นนั้น
 อาตมภาพจึงแสดงความเห็นข้างต้นนั้นแก่เธอแล้วว่า ขอให้เธอจัดของ
 เธอเองก่อนเถิด พระเณรในวัดบวรมงคลหรือที่เขามาขอให้ลงชื่อรับรอง
 หรือซ่อม จงส่งเข้ามาแต่ที่ใช้ได้เถิด ถ้าได้จริงอาตมภาพจะพูดแก่
 พระราชาคณะรามัญอื่นให้เอาอย่าง พระที่ว่าเป็นศิษย์พระไตรสรณัมชะ
 เองก็อยู่ในจำพวกควรจะถูกคัด

ความเห็นพระไตรสรณัมชะนั้น อาตมภาพก็ได้เคยทำมาแล้ว
 แด่ในบดินทียังทำอยู่ ต่างแต่ทำเฉพาะในหน้าที่เจ้าอาวาสแต่อาจารย์
 คือผู้มีศรัทธาเข้าแปลเท่าไร เรียกมาแปลให้ฟัง ๓ ประโยค ได้ตั้งแต่
 ๒ ประโยคขึ้นไปจึงรับซ่อมแต่งบาญชี ถ้านิยมในทางนั้นชนตามกัน
 นักเรียนความรู้อื่นก็จะน้อยลงเอง

ก่อนแต่พระไตรสรณัมชะได้เคยมาแจ้งความเห็นนั้นคราวหนึ่งแล้ว
 อาตมภาพได้พูดให้ฟังเช่นนั้น แลตั้งเกตุว่าศิษย์ของเธอจะเป็นอย่างไร
 ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นผู้ควรจะถูกคัดออก ควรจะชมพระธรรมวิदारทะ
 มากกว่า พระเณรเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไม่เลวกว่าของผู้อื่น ในคก
 หลังพระเณรเมืองนั้นได้มากกว่าแห่งอื่น

โดยดำพึงผู้ใด ยังมีทางรวบรัดให้วันน้อยลงได้อีก แต่ติดอยู่
 ด้วยหนังสือ ในบดินทียังหนังสือตาน ราชบัณฑิตเป็นผู้เปิดตลอด
 หนังสือผู้ใดผู้ฟัง หนังสืออังกาไม่ตรงกัน ได้วันหนึ่งมากรูปนักจะเปิด

หนังสือไม้ทั้น เมื่อศกหลังวันละ ๑๖ รูป ประโยคหนึ่งต้องเปิดหนังสือ
ราว ๕ ฉบับ รวมราว ๘๐ ฉบับ ดูก็มากอยู่ แต่ต่อไปยังแฉะเห็นทาง
เพราะในบัดนี้การเขียนใช้หนังสือพิมพ์เป็นพื้น พระราชาคณะแต่เปรียญ
หนุ่ม ๆ ถนัดแทบทั้งนั้น พอหนังสือเรียนได้พิมพ์ตลอดแล้ว ถวาย
พระพรทูลเอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรต

(ฉบับที่ ๘๔)

ถวญตุลิต

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับหนังสือประทานมาเรื่องพระไตรสรณรัชชะไปทูลแด่ดวงความคิด
ในเรื่องจัดการสอบความรู้ ฤกษุส่ามณธรรมณันนั้นแล้ว

ตามที่หม่อมฉันเข้าใจความประสงค์พระไตรนั้น เป็นเรื่องเดียวกับ
ที่พระราชาคณะรามัญถวายพระพรทูลกระท่อม ขอให้กรมหลวงนเรศวร
เป็นขุนหลวงวังมอญ ซึ่งเอาจมาถอกรมนเรศวรว่าขุนหลวงกงมอญอยู่นั้น
คือความคิดว่าประโยค ๑ ประโยค ๒ จะขอให้แต่พระราชาคณะฝ่าย
รามัญได้กันเอง ต่อประโยค ๓ ประโยค ๔ จึงจะให้แม่กองผู้ได้ช่างฝ่าย
ไทยเป็นผู้ได้ ความคิดเดิมนั้นดังนี้ หม่อมฉันเห็นไม่ได้การ พระราชา
คณะรามัญไม่มีล้ามัคคีต่อกัน ใครจะยอมให้ใครเป็นผู้เด็ดขาด พระไตร

ก็ตัวคนเดียวเขาพวกไม่สนิท หม่อมฉันจึงได้ชักเตือนเสียไม่เห็นด้วยในข้อนี้
แต่เมื่อพรรณมาถึงความลำบากของพระเถรผู้ใด หม่อมฉันต้องยอมรับว่า
เป็นความลำบากมากจริงตามที่ใดทราบแต่ที่อาจจะคิดเห็นได้ เขาก็อยาก
จะคิดแก้ไขให้ง่ายขึ้น ได้ออกความเห็นอ่อน ๆ หลากอย่าง ซึ่งหม่อม
ฉันเห็นว่าพระไตรทำไม่สำเร็จ จึงได้บอกว่าจะมีความคิดอย่างไรก็ให้ไปพูด
แสดงความคิด จะได้ทรงพระดำริให้แก้ไข ข้อความหมดกันเท่านั้น

การที่ลัดกลดงไว้ให้มีพระราชคณะดงข้อรับรอง ก็ประสงค์จะให้
ช่วยลอบซ่อมเล็กน้อยเข้ามาแต่เฉพาะที่เห็นว่ามีความรู้ แต่ด้วยเหตุหลาย
อย่าง ความประสงค์อันนั้นกลายไปทำพิธีไป

ข้อหนึ่งนักเรียนรูปหนึ่งยอมมีอาจารย์ที่แนะนำหลาย ๆ รูป อาจารย์
ผู้ที่มีบันดาศักดิ์น้อย ถึงจะได้บอกเล่าลอบซ่อมกันมาจริง ๆ ก็คงจะไป
ขอให้อาจารย์ที่เป็นผู้มีบันดาศักดิ์มาก ถ้าอาจารย์ของอาจารย์นั่นเองดงข้อ
ด้วยหวังจะแสดงความเคารพบ้าง หวังนำหนักบ้าง

ข้างฝ่ายท่านผู้ใหญ่ที่ต้องดงข้อนั้น ตั้งใจเสียว่าเป็นการแสดงความ
กรุณาต่อดูกศิษย์ หลานศิษย์ให้ได้มีโอกาสเข้าดงโชคดาก ถ้าหาก
ว่าจะดัดเสียไม่ให้เข้าแปล ก็เป็นดัดโชคดากของศิษย์ แต่ไม่ยอมดง
ข้อก็ดูเป็นใจคอกับเคบไม่เผื่อแผ่ จึงดงข้อไปด้วยไม่ได้ ถือความรับผิดชอบ
รับชอบอันใดในการดงข้อนั้นเลย

อีกส่วนหนึ่งนั้น ถ้าหากว่าจะกวดขันเอาผิดเอาชอบเอาดีเอาเสีย
แก่ผู้ที่ตั้งข้อรับรอง พวกที่ตั้งข้ออย่างเช่นว่ามาข้างต้นคงจะไม่มีใครยอม

ดงข้อแต่สักคนเดียว เพราะไม่เป็นทางที่ได้ผลประโยชน์อย่างใด ถ้าหาก
ว่ารับรองแล้วเข้าไปแปลได้ ดีก็อยู่แก่ตัวผู้แปล ผู้ที่ดงข้อรับรองต้อง
นั่งสอบข้อหนึ่งเห็นชอบช่วยการบำเพ็ญสันต์ของตนเป็นประโยชน์ส่วนตัวด้วย
แปล ถ้าไปแปลไม่ได้จะซ้ำพลอยเสียอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย คงจะไม่มี
ผู้ใดรับรอง นักเรียนที่จะเข้าแปลก็คงน้อยลงทันที เกินกว่าที่อยากจะให้
เป็น ในชั้นต้นคงจะมีผู้รู้ดี ๆ เข้ามาแปลบ้าง แต่ต่อไปก็คงลดถอยน้อย
ลงไปทุกที จนขาดความนิยมทีเดียวได้

จึงเห็นว่าความลำบากเห็นใจเห็นชอบของผู้สอบได้ จะข้ามให้พ้น
ทีเดียวไม่ได้ จะเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งแต่บันทึกตอนสอบส่วนเช่นที่รับตั้ง
เรียกว่า เอนแทรนด์เอกแซมมิเนชัน ออกเป็นส่วนหนึ่ง ได้ขึ้นดูส่วนหนึ่ง
ความคิดพระไตรสรณัมมิตะ ดูก็ชอบกตัญญูอยู่แต่ไม่ใช่คนเช่นพระไตร
สรณัมมิตะจะเป็นผู้ทำ ถ้าจะบันทึกพระราชคณะผู้ใหญ่ ให้เป็นหน้าที่สอบ
เอนแทรนด์เอกแซมมิเนชันอย่างเดียวกองหนึ่ง นอกจากสองกองฤๅตาม
กองที่เคยมีอยู่ จะเป็นอย่างไรบ้าง หม่อมฉันไม่ได้คิดโดยเจาะจงตลอดไป
เป็นแต่ได้เคยนึกเช่นนั้น จึงมีได้จดหมายทูลไปก่อนพระไตรสรณัมมิตะไป
เฝ้า ขอได้ทรงพระดำริห์อย่าถือว่าคำที่กล่าวนี้เป็นข้อชักนำให้ต้องทรงคิด
ตามไปทางนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ถ้าเอนแตรนซ์เอกแซมมิเนชั่นจะเป็นประโยชน์แก่การได้หนังสือในเวลา
นี้ ในฝ่ายไทย ควรจะจัดได้เพียงจัดพระผู้ได้เป็นสองตำรับ ๆ เอนแตรนซ์
เอกแซมมิเนชั่น เดือกพระราชาคณะผู้น้อยบ้าง เปรี๊ยะบ้าง ที่มีความรู้
ให้เป็นผู้ได้ มีพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ดำารกเป็นแม่กอง ได้นักเรียน
ยังไม่มีประโยค เพื่อได้ประโยคหนึ่งความรู้จะเคบควรจะผลัดกันเป็นปี ๆ
ไป เช่นนี้จะรักษาความนิยมไว้ได้ แด่คัดความลำบากได้ แด่จัดผู้ได้
เช่นนั้น เปนอันได้ฝึกหัดผู้ได้ด้วย แต่เมื่อชักผู้ได้ไปเช่นนั้น ด่านาใหญ่
จะมีพระราชาคณะน้อยลง แต่ผู้ได้คงยังมี

ส่วนพวกภามัญนั้น ก็เปนอันมีกองได้เข้าด่านา ได้ประโยคหนึ่ง
ของเขา อนุโลมตามกันได้ ความปรารถนาของพระไตรสรณรัชชะเปน
อันดำเร็จ กองได้ภามัญคุมได้กองเดียว ในศกนี้พระเณรไม่มีประโยค ๓๕
รูปได้ราว ๗ วันเสร็จ ได้ด่านาใหญ่อีกราว ๒ วัน ไว้เข้าด่านาใหญ่
ต่อไป แต่จะมีกองเดียวแดงมือพร้อมกับได้ด่านาใหญ่ คงได้นักเรียน
ประโยคหนึ่งส่งไม่ทัน ในเมื่อยังคิดหาอุปายได้ไม่ได้มาก วันหนึ่งจะ
ได้เพียง ๖ รูป แต่ได้ด่านา ๒ กองได้ได้ถึง ๑๒ รูป ๓ กองก็ ๑๘ รูปใน ๖
รูปนั้นยังมีตมมากถ้าจะได้ก่อนเปิดด่านาใหญ่ แต่เพียงกองเดียวจะชัก
วันตากนักเช่นในศกนี้นักเรียนไทยไม่มีประโยคถึง ๑๐๘ ได้วันละ ๖ รูป

จะถึง ๑๖ วันรวมทั้งได้ในสนามใหญ่ วันกลับจะมากกว่าที่ได้อยู่ในบ้น
แม่พระผู้ได้จะผ่อนกันได้ ถ้าแยกเปนก่องย่อยให้ได้ ๒ ได้วันละ ๑๒ รูป
วันจึงจะคงอยู่ราวที่เคยมา เมื่อจะต้องแยกก่อง ๆ หนึ่งจะมากรูปนัก
ผู้ได้จะไม่พอ พระราชาคณะกับเปรียญ ๘ ประโยค (ยกรามัญ) ทั้งผู้
ได้ผู้ฟังที่จะนั่งได้ในคณนี้เพียง ๓๗ รูปเข้าก่องอธิบดี ๑๓ อีกสองก่อง ๆ ละ
๑๒ รูป ก่องหนึ่งจะจัดได้ ๓ รูปขึ้นไปหา ๕ รูป สำหรับได้เข้าสนามนั้น
เสร็จหน้าที่แล้วหยุดพักได้ ไม่ต้องเข้าสนามใหญ่ต่อไป ก่องนี้จะประจํารวม
เป็น ๘ วัน ถ้าได้ตามเดิม ผู้เข้าทุกประโยค (ยกประโยค ๔ ที่แปลในที่
ชุมนุม) ในคณนี้ ๕๓ รูป หากจะมีผู้ได้ประโยคหนึ่งเพิ่มเข้าเท่าในคณหลัง
ได้ ๔ วันก็แล้ว หากจะได้ประโยคหนึ่งมากกว่าในคณหลัง ก็เพียงอีกวัน
หนึ่ง เป็น ๕ วัน แลพระราชาคณะรามัญมีน้อยรูป จำจะต้องนั่งซ้ำทั้ง
สองคราว เป็นอันต้องนั่งยาววันกว่าทั้งต้องเพิ่มพวกหัวเมือง ต้องเพิ่ม
ค่าเลี้ยงกันยาวออกไปอีก จะเป็นทีพอใจของพระราชาคณะรามัญทั้งหลาย
หรืออย่างไรไม่แน่ แต่ไม่เป็นทางเสียความนิยมของนักเรียน เพราะได้เป็น
อันได้ ไม่ต้องสอบแปล แลท่นวันของสนามใหญ่ได้

ถ้าเป็นอันจะมีก่องได้เข้าสนามฝ่ายรามัญ ยังไม่เห็นว่พระราชาคณะ
รามัญจะดํารมพอ จะต้องให้อยู่ในความดูแลของแม่ก่องฝ่ายไทย แต่
ฝ่ายไทยที่ดํารมจะฟังได้ในบ้น มีแต่แม่ก่องแตรองแม่ก่อง พระ
ชนเด็กก็ไม่ชำนาญฟัง

ความคิดที่จะจัดกองได้เข้าสนามในฝ่ายไทยก็ดี ในฝ่ายรามัญก็ดี
เพื่อจะได้ความเห็นของผู้ได้มากด้วยกัน จะรับพระราชทานยกชั้นปฤกษา
แม่กองแตรองแม่กองก็ได้ ถ้าต้องด้วยพระราชดำริห์.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรส

(ฉบับที่ ๙๖)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายซึ่งทรงพระดำริห์ เรื่องที่จะแก้ไขการ สอบได้พระ ปรียัติธรรม
นั้น ได้อ่านทราบแล้ว

ข้อที่คงแห่งความคิดเดิมนั้น มีอย่างเดียวกันแต่ทำไฉนจะปลดเปลื้อง
ความเห็นจเห็นชอบของแม่กองแตรองพระราชคณะผู้ได้ ให้อย่างใด
เหตุด้วยเป็นการประจักษ์ การที่จะทำเช่นนั้นต้องรักษาความนิยมของนักเรียน
อย่าให้เบือนหน้าเสียอย่างหนึ่ง อย่าให้พระราชคณะผู้ได้แยก ๆ กันไปเสีย
จนขาดความรู้ในวิธีได้สนามอีกอย่างหนึ่ง ความประสงค์ที่จะแก้ไขนั้น
เข้าใจว่าเป็นอยู่เพียงเท่านั้น ไม่ต้องการจะเอาความคิดข้างฝ่ายรามัญ ซึ่ง
พระไตรรัตน์รัชชระมีความปราถนาขึ้นเป็นที่ยิ่ง แล้วคิดตาม

ด้วยความมุ่งหมายอนันนี้ ตามพระดำริห์ก็ได้คิดบองกันแล้ว ถ้าหาก
ว่าจะเป็นการณ์ที่ควรจะทำ จะทรงปฤกษาหารือกันดูก็ได้ การใดหนึ่งข้อ

ช่างฝ่ายวิชาอื่น ๆ ที่เขาได้กัน ผู้ใดน้อยตัว จึงแยกกันออกไปได้มาก
แต่การได้พระปริยัติธรรม ถึงผู้ทमानังไม่ได้เป็นผู้ใดก็พลอยได้ความรู้ด้วย
จึงต้องประชุมกันมาก แปรตจากได้หนังสือแล้วหาอย่างอื่น ถ้าคิดผิด
เปลี่ยนเวียนเวรกันได้ ก็จะได้ ที่ไม่ขาดความรู้ ทั้งเหมือนได้ไปซ่อมเป็นผู้ได้
ถ้าหากว่าความรังเกียจจะเกิดขึ้น เพราะผู้ใดเอนแตรนส์เอกแซมเนชั่น
เป็นผู้น้อยไม่น่าหนักที่จะปลุกความเชื่อถือในทางไม่ดำเอียง ถ้าผิด
เปลี่ยนกันอยู่แล้ว ความชอบนั้นก็ไม่ใช่ที่รังเกียจ

ส่วนรามัญนั้น หม่อมฉันไม่เชื่อเลยว่าจะไปคุมกันเป็นกองติด ถ้าว
ผู้ใดต่อผู้ใดจะไปวิวาทกันเสียเองมากกว่าอย่างอื่นหมด ถ้าหากว่ายังจะเป็น
ไปไม่ได้ในฝ่ายรามัญ ด้วยขัดข้องต่าง ๆ ตลอดจนถึงหัวเมืองต้องเข้ามา
อยู่นาน ให้คงเป็นไปตามเดิมก่อนก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๗)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ทรงจดหมายมาเรื่องทีคิดคำนวณดู เห็นว่าการที่จะแก้ไขข้อได้
หนังสือไม่ดีขึ้นเท่าใด ควรจะคงอยู่ตามเดิมนั้น ก็ได้แล้ว ให้คงอยู่ตามเดิม.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

๑๒๘

หมวดที่ ๒

การบำรุงวัด

เรื่องทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร

(ฉบับที่ ๘๘)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๑/๑๕๕

วันที่ ๓๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันขอตั้งคำแจ้งความด้วยเรื่องความคิดซึ่งจะเก็บหนังสือ
แต่สิ่งของสำหรับหอพุทธศาสน์ ดังคหตามที่ได้ทูลไว้ ดังถวายมา ๒๐
ฉบับ เพื่อใคร ๆ ถ้ามจะได้ประทานให้เขาอ่าน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๘๓

วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ซึ่งมีข้อ
อาตมภาพที่หลังของ แต่ข้างในเป็นชื่อกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ที่
เข้าใจว่าจะสืบกันแต่ยังตามอยู่ แต่คงได้ความตามประกาศว่า เรื่อง
ตั้งหอพระพุทธศาสน์ดังคหที่วัดเบญจมบพิตร อาตมภาพทูลขออนุโมทนา
ยินดีเห็นชอบในการนี้ แต่มีใจจะรับสนองพระเดชพระคุณตามกำลังแ
ด้ามารก มีช่วยจัดหาหนังสือแต่เครื่องใช้อันเกี่ยวกับหนังสือตามประกาศ
นั้นเป็นต้น

อนึ่งอาตมภาพได้แจ้งพระราชประสงค์แก่พระครูปลัดจตุตถนายกเข
 ขอถวายผ้าห่อคัมภีร์หักทองขวาง หีบคัมภีร์ลายก้ามระดอ กับพัดวิชนีตาม
 งามที่เข้าใจว่าสำหรับที่ทรงในการเทศนามหาชาติ แด่สมเด็จพระบรมโอรสา
 ธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มกุฎราชกุมารทรงต่อมา แต่หีบคัมภีร์นั้น
 เรอว่าเมื่อคราวเสด็จพระอุปัชฌาย์ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์
 นั้นทรง ไปนี้เองหาใช่มุกไม้ แด่หีบคัมภีร์มุกไม้ในที่คำหนัก ส่วน
 อาตมภาพจำได้ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรง
 เทศนาทรงพัดแด่หีบคัมภีร์นี้ แต่หีบจำไม้ถนัด นึกได้แต่ว่าไม่ได้มี
 รินากในหีบคัมภีร์ ในเวลานั้น ไม้คัมภีร์เห็นของที่ทรง ครองเมื่อทรงผนวช
 เปนสามเณรเปนแต่ถือตามในชั้นหลัง ที่เสด็จพระอุปัชฌาย์ถวายสมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้น ให้ทรงตามเสด็จ ก็สันนิษฐานว่า
 ดำรับนี้เอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๙๐)

ส่วนคุณุต

ที่ ๗/๓๗๑

วันที่ ๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๕

ทูต กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายถึงกรมขุนลัมมคมมพรพันธุ์ ว่าทรงยินดีอนุโมทนา
 ในการกุศลวิหารทาน จะประทานตู้ไม้ชิงชันประดับมุกคู่หนึ่งสำหรับตั้ง

ในกฎบริเวณพระที่นั่งทรงผนวชนั้น หม่อมฉันมีความยินดีชอบพระทัย
เป็นอันมาก ขอให้สิ่งที่พระเทพมุนีเกิด (๑)

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๑)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

ที่ ๘/๓๘๓ วันที่ ๑๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส นายกรมหม่อมกุฎราชวิทยาโดย ทรงทราบ
ด้วยเจ้าพระยาภาณุวงศ์ทรงแจ้งว่า วิทยาโดยนั้นได้ให้หนังสือเล่าเรียน
สำหรับวัดเบญจมบพิตรทุกอย่างๆ ละ ๔๐ ฉบับ แต่ได้ประทานเป็นถ้วน
ในพระองค์ด้วยนั้น ขอขอบพระคุณถ้วนพระองค์แต่ทั้งถ้วนกรรมการ
หม่อมกุฎราชวิทยาโดยด้วย ในการที่ได้อุดหนุนแก่ศึกษาด้าน ซึ่งหม่อม
ฉันพึงได้เริ่มจัดตั้งขึ้นใหม่ (๒)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๒)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

วันที่ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
ด้วยเดยวณกาดังคนเรื่องจุฑาโลกบาล เพื่อประกอบการเขียนที่
วัดเบญจมบพิตร ได้ตรวจดูทุกแห่งซึ่งจะพิมพ์มีกล่าวถึง ทั้งภายในภาย

(๑) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ

(๒) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ

นอกพระพุทธศาสดา ได้ความต่างแตกกันไปบ้างซึ่งจะทูลให้ทรงทราบใน
หนังสือนี้จะยืดยาวไป

ข้อปัญหาเช่นในอาตมณัติยสูตรเอง ท้าววิรุฬหกเป็นเจ้าของกัมภีร
ส่วนคาถาท้ายอาตมณัติยปริตในสิบสองตำนานว่าเป็นเจ้าแห่งเทวดา คำ
ซึ่งกล่าวผิดกันเช่นนี้ เกิดด้วยเหตุใดขอให้ทรงวินิจฉัย ส่วนความ
ต้องการที่จะทราบเพื่อสอบสวน ต้องการว่าท้าวมหาราชองค์ใด รูปเด
ชาติวรรณาอายุอย่างไร เป็นเจ้าแก่บริษัทหมู่ใด ถ้าได้ทอดพระเนตร
เห็นแห่งใดฤาจะค้นได้ ในที่แห่งใด ขอได้ โปรดให้ทราบด้วย
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๘๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๒๓๘

วันที่ ๓๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาถึงวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ความ
แปลกกันเรื่องท้าวจุโลกมาดนั้น ได้เคยพบอยู่ แดงต้นนิษฐานว่า
เป็นเพราะความเข้าใจหรือความอนุমানไปในเวลาต่างกัน แต่ยังไม่
ได้เคยรวบรวมไว้แห่งเดียวกันไม่ จะขอค้นถวายก่อน หวังว่าบางที
จะได้ข่าวในหนังสือของพวกข้างเหนือด้วย เรื่องเทวดาของพวกข้างใต้
อยู่ข้างจะน้อยกว่าของเขา

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๙๔)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

ได้ ดื่บทราบข่าวคราว ได้ความจากท่านเล็กแด่กรมหลวงนเรศวร
ประมาณว่าพอทรงสบายเห็นจะกวนได้

หม่อมฉันจะร่างพระพุทธรูปถวายเนตร ในที่ใกล้ต้นโพธิ์วัด
เบญจมบพิตร ดมมว่าเปนอนิมิตเจดีย์ ในใต้รากฐานพระเจดีย์
แด่สังฆราชอุรังค เพราะฉนั้นคำจากได้กะไว้เปนสองตอน ตอน
บนว่า พระพุทธรูปเจ้าถวายเนตร อนิมิตเจดีย์ พระองค์ นพระบาท
ดมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเมื่อพระพุทธรูปทรง ๒๔๕๒
ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อ ๆ ตอนล่าง พระองค์เจ้าอุรังคษรรัชดมโกษ
พระราชปิโยรส ประสูติเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ ดัน
พระชนม์วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ มีข้อความที่จาก
นนเพียงเท่านี้ อยากจะได้ธัมมะเช่นเขาเขียนดคีบริบเซอกลงข้างล่างดักดอง
ดามบรรทัด การที่จะลอกผู้อื่นลอกไม่ได้ มีแต่จะทรงลอกประทาน
จึงได้ทูลขอ แต่ไม่จำเป็นต้องเร็วทันที เพราะเวลานี้กำลังคิดอย่างอยู่
คงจะเผื่อที่ไว้ ให้พอสมควร ถ้าอยากทรงทราบขนาดที่จะเหมาะเพียงเท่าใด
ขอให้ทรงกับกรมหลวงนเรศวร ซึ่งเป็นผู้จะทำ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๕๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

รับสั่งถามด้วยทางขัณฑ์ที่จะจากสถานพระ อันเป็นที่ฝังอังคาร
นั้น เห็นว่าปางนี้ เป็นเวลาที่พระพุทธรูปเจ้าเดิมพระเนตรเพ่งรัตนบัลลังก์
แด่พระศรีมหาโพธิ ซึ่งคงจะต้องเป็นเวลาที่พิจารณาความดำริด้วย
ความเพียร อันได้สั่งสมมาแต่ช้านาน เพราะฉะนั้น ถ้าเลือกขัณฑ์
เป็นฝ่ายข้างความเพียรแต่ความที่อดทน อันจะเป็นผลในปัจจุบันได้
ภavn่าเห็นจะพอดังนั้น ให้ได้กินทั้งข้างพระที่เป็นฝ่ายโลกอุดร แต่กินข้าง
ฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งเป็นโลกีย์ เป็นกรรมดาสุภาษิตซึ่งเจียด ๒ ทางดังนี้เห็นจะดี
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๕๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ข้อที่ทรงเลือกจตุรงค์ประธานนั้น ถูกใจมาก ฯ เมื่อลอบหนังสือ
คราวนี้ ได้ทำแผนที่ทิศแห่งโพธิมณฑล คือจังหวัดพระมหาโพธิตาม
กล่าวในหนังสือทั้งหลายในปฐมสมโพธิฉบับไทย ยังมีที่เถียงกับแห่ง
อื่น เช่นไม่มุงดินที่ว่ายอยู่ทิศปรางค์ ไปซ้อนกับไม้ชบาตานีโครธ แต่

ยังไม่ทันสอบกับฉบับมคธ วันนบึงเอิญเดิมเลย ถ้าจะต้องพระราช
ประสงค์รับจะถวายได้ ฯ หนังสือปฐมสมโพธิคราวสมโภชราชสมบัติ
เป็นหนังสือผสม ดัดแล้วแต่ผู้เทศน์จะเอาอะไรมาว่า หนังสือพิมพ์ที่
โรงพิมพ์ชินทร พิมพ์ตามแบบเก่าทั้งนั้น เป็นหนังสือเข้าดำรับได้ แต่
การสอบทานเป็นอย่างไรบ้าง ยังไม่ได้อ่านทั่วถึง ตอนที่อ่านแล้วจัด
ว่าดี ตามที่โรงพิมพ์จะทำได้ ฯ

ควรมีควรดัดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ

ป. ด. ชื่อเจ็ดยี่ถ้าไม่มี ม ลกต นิ คงแต่นี้ จะชอบนักหนา ฯ

(ฉบับที่ ๘๗)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๓ พ, ย, รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หนังสือที่ประทานมาได้ทราบแล้ว ได้บอกให้กรมเนเรศวร์แก้อักษร
ชื่อเจ็ดยี่ตามรับสั่ง กรมเนเรศวร์รับยืนยันว่าจะหาฤกษ์ได้หมดทั้งยาว ซึ่ง
รับสั่งว่าจะทรงตรวจจัดตามหาสถานที่ประทานนั้นดี บางทีคงต้นความคิด
เช่นนั้นแล้ว จะเดินต่อไปอีก ตั้งใจไว้ว่าถ้าหากอาจสำเร็จได้ จะค่อย
ทำไปให้ครบ คืออยู่ที่เฉพาะทิศว่างอยู่ตรงประตูพระเมรุยังด้านหลังซึ่ง
จะเป็นทางเดินเข้าออก เพราะทิศที่วัดเบญจมบพิตร ไม่ตรงตาม
เหลี่ยมสนาม ขัดขวางอย่างเดียว แต่ถ้ายึดทำรัตนบัลลังก์ขึ้น ที่

ไ้ร่วมพระศรีมหาโพธิ จะซัดไปอยู่มม ช่างไม่เข้าที่จริง ๆ นี่กว่าจะ
 นิ่ง ๆ เดียว สว่างแต่เจดีย์แวดล้อม

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๙๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ธรรมดาด้วยความเพียรหรือความอดทนนั้น ถูกกับปางพระ ดัง
 กระแสพระราชดำริห์ ฯ

ประมาณช่องว่างที่จะจารึกนั้น ได้ทอดถามกรมหลวงนครสวรรค์
 ท่านตรัสว่าเวลานี้ยังไม่ได้กะลงแน่ ธรรมดาไรก็จะคิดผ่อนผันเข้าให้จงได้ ฯ

ธรรมดาในที่นี้ ควรจะเป็นคำฉันท์ สัมกับคำจารึกข้างต้น ฯ รับ
 พระราชทานถึงความเพียรของพระองค์ ที่ควรเป็นอย่างของผู้อื่น ฯ ข้อ
 หมายเลข ๔ ก็แปลความดูเดียวกัน ฯ

ยังมีข้อที่จะควรทอด เพื่อเป็นทางทรงพระราชดำริห์ ข้อเจดีย์
 ปางนี้ ได้พบในอรรถกถาพุทธประวัติ และในชาตกนิทาน (คำ
 ประปรายชาตก) เป็นอนิมิตต์เจดีย์ อนิมิตต์กับอนิมิตต์ โดดกันเต็มที
 ตัวอักษรที่เขียนทั้งขอมทั้งไทยก็เหมือนกัน พลาดนึกก็กลายได้ ความ
 แปลกก็มีด้วยกันทั้งสองข้าง อนิมิตต์ ว่าไม่หลับตา คือลืมตา อนิมิตต์

ว่าไม่กะพริบตา เช่นคำว่า อนิมิดา เป็นชื่อเทวดา อธิบายว่า
 ท่านเลอิกดู เห็นเข้ากันเหมาะ ๓ ข้อ ถวายมาเพื่อทรงเลอิก ฯ ข้อ
 หมายเลข ๑ จตุรงคประธาน ที่ว่าพระมหาบุรุษทรงอธิษฐานเมื่อขึ้น
 โพธิบัลลังก์ แต่ในปฐมสมโพธิพูดแคบ เป็นส่วนเฉพาะพระองค์
 ในทุกนิบาตอังคุตรนิกายกว้างดีกว่า จึงเลอิกเอาอย่างนั้น ฯ ในที่
 นั้นเป็นคำพระพุทธเจ้าตรัสแล้วว่า เมื่อพระองค์ยังไม่ได้ตรัสได้บำเพ็ญ
 เพียรไม่ถอยหลัง ตั้งพระอธิษฐานเช่นนั้น จึงได้ตรัสรู้ ภิภษุทั้ง
 หดายทำเช่นนั้นบ้าง ก็จักดำริ้ง ลงท้ายชักชวนให้ตั้งความเพียรเช่น
 นั้น ฯ ในที่นั้นเลอิกเอาแต่ความอธิษฐาน ฯ ข้อหนึ่งก่อนดำริ้ง นำมาใช้
 ในที่นั้น แปลว่าได้บรรลุผลแห่งความเพียรนั้นแล้วทรงนึกดำทับอีก เป็น
 ที่สรรเสริญความเพียร ฯ ทั้งหมดเกรงจะยาว จึงเลอิกเอาไว้แต่ใจ
 ความเท่าหมายเลข ๒ ฯ แต่อย่างไรก็ยังยาวอยู่ดี แต่เหมาะแก่ฐาน
 ที่ เพราะเป็นเรื่องเกิดในจังหวัดนั้น ฯ ข้อหมายเลข ๓ ด้นคมคาย
 ได้ ๓ บันทัดพอดี แต่เป็นคำในที่อื่น นำมาใช้ในที่นี้ แปลว่าพระ
 องค์นี้ไม่กะพริบตา ในที่นี้มีความว่าจ้องหรือเพ่ง ฯ ได้ตรวจดูใน
 ปฐมสมโพธิกาถปริจเฉทภาษามคธ ที่เป็นต้นฉบับของหนังสือแปล ก็
 มีว่า อนิมิเดหิ จักขุหิ แลอนิมิตฺเตติยํ จึงได้ความด้นนิษฐาน
 ว่าปาฐะทุกแห่งเป็นอนิมิตฺ ท่านผู้รจนापฐมสมโพธิ แปลศัพท์ว่า
 ไม่กะพริบหรือเพ่งดู เป็นไม่หลับตา คือลืมตา ฯ แต่ในข้อจึง
 เป็นอนิมิตฺ จะว่าท่านด้นนิษฐานว่าอักษร ๘ เขียนผิดแล้วแต่แก้ ก็
 มีแห่งอื่นเทียบ เช่นอนิมิเดหิ จักขุหิ ไม่น่าจะเป็นได้ หากจะ

นี้กว่าหาง ๕ ตกมาแต่ฉบับเดิม หรือแต่เดิมเป็น ๕ ดอกต่อ ๆ มา
คนที่พอรู้จักภาษามคธ แต่ไม่เคยรู้จักอนิมิตต์ศัพท์ มีความรู้ไม่ถึง
กับจะลอบต้นฉบับ รู้จักแต่อนิมิตต์ศัพท์ เมื่อชำระซ้ำ จะสันนิษฐาน
ว่า ๕ ผิด แล้วแต่แก้ไขเป็น ๓ เช่นนี้เห็นทางจะเป็นได้ ฉบับไทย
ที่มีแต่หนังสือพิมพ์ที่หลายต่อมาแล้ว ถือเป็นแน่ไม่ได้ ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๔๔)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมา เรื่องจากฐานพระนั้นได้ทราบแล้ว
หม่อมฉันพอใจที่หมายเลข ๑ แล ๒ ซึ่งเห็นว่าแสดงเหตุอันเกิดในฐานที่
เหมือนหนึ่งหมอนึกถึงความเพียร ซึ่งเป็นเหตุให้สำเร็จความประสงค์
สมกันกับที่มายืนแต่ตุนโพธิ์อยู่นั้น ก็ด้วยนึกถึงการที่ได้สำเร็จความ
ปรารถนาในที่นั้น เป็นเรื่องคิดถอยหลังขึ้นไปใน ๗ วันก่อน ดังกัน
เหมาะสมมาก เมื่อรับสั่งถามมา ทูลไปก็ด้วยความหมายใจตรงนั้น ทรง
เลือกมาตรงเลยแล้วจะไปเอาแห่งอื่นอย่างไรได้ แต่ข้อซึ่งจะจากถวาย
ฎาสนานั้น จะได้หาฤาการมหลวงนเรศวร ให้ไปปรึกษาข้างเขาดูก่อน

เรื่องอนิมิต ญาณอนิมิตนี้ ความรู้หม่อมฉันไม่ถึง เห็นใน
ปฐมสมโพธิฉบับพิมพ์เขียนไว้เช่นนั้น ได้เคยนึกว่าเรียกยาก แต่
เฉพาะเวลาที่อยู่เพ็ชรบุรี มีปฐมสมโพธิฉบับใหม่ เทศน์ในการสมโพธิ
ราชสมบัติ ยืมเขาได้มาพลิกดู เฉพาะกัณฑ์ โพธิสัตว์พญานกปรวิตร
ผู้แต่งข้างแถวซ้ายจริง ๆ ชั้วชั้ว เว้นไปแถวถัดมาข้างขวาก็ เต็ม
ไปด้วย “ ครึ่งนั้น ” แด ” คือ ” จะเอาทิศให้ชัดก็ไม่ได้ เพราะ
แปลตรงตามภาษาไม่แน่ใจจึงตามตาเรื่อง^(๑) ออกไปให้มากขึ้นดูหนึ่งคือ
อรรถ แก่ก็จดออกไปให้ อนิมิตอีก เลยไม่นึกแว้งสงสัยเลย
ที่ทรงเตือนมานี้ เห็นว่าถูกต้องดีมาก เพราะเป็นอนิมิตหลายสถาน
จึงได้สั่งให้กรมหลวงนเรศวรแก้เป็นอนิมิตตามรับสั่งแล้ว เห็นจะเป็นวาง
พระธุระได้ ไม่ต้องกังวลต่อไป ในกิจที่จะค้นหาอีกแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์.

ป.ล. ความจากยกยวนั้นไม่เป็นไร เพราะอื่น ๆ น้อยแต่ตัวโต ๆ
ศีลวิปัสสนาเขียนด้วยย่อ ๆ เมื่อที่จากยกยวนก็ยื่นบรรทัดน้อยลง
ได้ เห็นจะไม่ขัดข้อง.

(๑) พระมหาวิชาธรรม (เรื่อง) เปรี๊ยะ ต่อมาได้เป็น

พระยาพจนสุนทร

๑๓๘

(ฉบับที่ ๑๐๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายแผนที่ลัทธิคัมภีร์ตามที่มีมานั้น ๆ ตามแห่ง
ที่แย้งกันได้หมายไว้ ที่ควรอธิบายได้ดังเชิงอรรถไว้ ฯ ในปฐมสม
โพธิ์ ๓๐ บริจเฉท ภาษาไทยกล่าวว่าต้นมุขลินีอยู่ที่ทิศป्राจิณ เห็น
ซ้อนกับต้นอชปาดินิโครซึ่งว่าอยู่บูรพา ได้ตรวจสอบกับฉบับภาษามคธ
มีคำว่า ปาจิณ โกณ มุมทิศป्राจิณ ฯ คำนี้แต่ทางอีสานแต่ภาคเนย
แต่ที่อีสานมีอนิมิตต์เจดีย์แล้ว แด่ต่อไปก็จะเสด็จจากทิศนั้นไปต้นราชา
ยคนะ ซึ่งอยู่ที่ทิศทักษิณ จึงสันนิษฐานว่ามุมทิศป्राจิณในที่นี้ คือ
ทิศอาคเนย์ ฯ ต้นมุขลินีอยู่ที่มุมทิศป्राจิณเสมอกับแห่งอื่น ๆ สันนิษฐาน
ว่าในฉบับไทยจะตกคำว่ามุม ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๑๐๑)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานมาด้วยเรื่องเทียบลัทธิคัมภีร์ตาม ซึ่งทรงสัน
นิษฐานว่ามุมป्राจิณเป็นอาคเนย์ดีแล้ว ทิศอื่น ๆ ก็ดังกันหมด ยัง

เถียงกันอยู่แต่รัตนธรร ได้เขียนหมายเลข ๑-๒-๓- ตามเนื้อความ ๓
 แห่งรวมลงในใบเดียวกัน อันจะเห็นได้ง่ายนั้นดังมาถวาย แต่พื้นที่ ๆ
 เขียนนั้นหมายความว่าวัดเบญจมบพิตร อันตั้งอยู่ตามทิศเช่นนั้น ถ้า
 หากว่าวินิจฉัยว่า รัตนธรรอยู่ตะวันตก เป็นอันว่างห่างทิศใหญ่อยู่ ๒
 ด้าน แต่เป็นด้านยาวของที่วัด ซึ่งถ้าจะเว้นเสียไม่ทำอันใด เป็น
 แต่ทางเดินได้ แต่หากว่าต้องเว้นมุม อยู่ข้างจะประดักประเดิด
 แด่ประตูจะขัดไปอยู่ข้างริมคลอง ก่อนจะอยู่ข้างไม่เข้าที่ ถ้าว่าตาม
 ความต้องการของหม่อมฉัน หม่อมฉันเชื่อว่าอยู่มุม จึงขอทรงวินิจฉัย
 อีกครั้งหนึ่ง

ความคิดเรื่องที่จะทำนั้น เป็นความคิดเก่าแก่ แต่รังรอไว้ให้การ
 อื่นร่วมเสียก่อนนั้นอย่างหนึ่ง โรเรใจด้วยว่างอยู่ ๒ ทิศ แด่จะทำ
 พระमारวิไชยฤๅได้ตรัส แม่แต่รัตนบัลลังก์เปล่า ๆ สำหรับไปบูชา
 ทิศก็โพลไปอยู่มุม ไม่เข้าที่จริง ๆ จึงรังรอมาจนถึงครั้งนี้สบเหมาะ
 เกะใจเข้า จึงกลับนึกขึ้นอีก รัตนบัลลังก์นั้นทอดธุระ โดยหักใจ
 เสียว่าจะไม่ให้การก่อสร้างอะไรที่ปรากฏขึ้นโพธิ์ จะเว้นทิศไว้เป็นทางเข้า
 ออกเสียทิศหนึ่ง เว้นเพราะไม่มีอะไรจะมาประจุลงได้ แต่ที่ขาดอีก
 ทิศหนึ่งนั้น คิดจะเอาปัจจุบัน คือพระเจดีย์พุทธคยาข้อม ๆ ดังแทน
 เป็นที่ว่าเจดีย์ธรรณฐานสร้างจนภายหลัง แต่ที่จริงก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเว้น
 จะเปิดทางกำแพงแก้วเสียเป็น ๘ ช่องก็ได้ แต่ความคิดอันนี้มันใหญ่

โตประณิตนัก ไม่แน่ใจว่าจะทำได้จริง เป็นแต่ถึงเวลาที่จะคิดก็ดอง
 คิดดูว่าจะหลุดไปได้ทางใดเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์.

การช่างในเมืองไทยผิดเคืองเต็มที ทำบุญหม่อมฉันไม่ได้หวัง
 ศวรรค์ หวังความปดิมใจ หวังจะเห็นการเจริญดำเนินไป มา
 ต้องทำการปกโม โห โท โสอยู่ครึ่งค่อน ดูไม่นับว่าเป็นบุญเลยท้อใจไป
 เสียแล้ว

กรมเรศรับออกวันน ว่ารับสั่งเรียกหุ่นพระถวายเนตรไปทอดพระ
 เนตรโปรด แลคิดเคียนบ้างบางอย่าง เรื่องคิดบนพระพุทธรูปนี้ คง
 จะได้ทรงทราบเมื่อครั้งรงดีเข้ามาบ้าง เป็นเรื่องที่ตึงตังอยู่ในใจหม่อม
 ฉันกับรังสิตมานาน แต่หาคนบนไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน
 อยากให้เห็นหน้าเป็นคนฉลาดอดทนมีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง
 ไม่ใช่ขมขื่น ไม่ใช่แข็งดัดบดเคี้ยว ให้เค็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ
 หน้าตาพระพุทธรเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนั้น เห็นรู้จักปรากฏแก่ใจ เว้น
 แต่หากมือทำไม่เป็น ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยมือตนเอง ไม่สามารถ
 ที่แนะนำให้ช่างแก้ไขให้ถึงใจได้ จึงหมดฝีมือกันอยู่เพียงเท่านั้นเอง แต่
 ตาคณ^{๕(๑)} เป็นผู้เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคยเข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน

(๑) ช่างปั้นอิเตอร์เลียน ชื่อ ทอร์นาเรลลี่ (Tornarelli)

แต่ถ้าเอามาหาปฐักชณเข้ายื่นแล้ว เป็นไม่ถูกทั้งนั้น เพราะเหตุตาม
ตรงได้ว่าไม่เชื่อ แต่หม่อมฉันทราบใจจริงดีคิดว่าคงดีว่ายังไม่รู้ฉลาด

จ.ป.ร.

(ฉบับ ที่ ๑๐๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ทิศที่ตั้งรัตนฆรเจดีย์นั้น วิจัยให้ชอบแก่เหตุ ควรเป็นดังนี้
หนังสือปฐมสมโพธิเป็นเรื่องกุมเข้าใหม่ เห็นชัดว่ากล่าวถึงทิศนี้ เก็บ
จากชาติกนิทานเดอรรถกถามหาพรรค แต่ที่แย้งกัน ก็เลือกกล่าว
ตามเห็น เป็นอุบายที่ได้ฟังต่อมา ๑ ส่วนชาติกนิทาน ก็เป็นเรื่อง
กุมเข้าเหมือนกัน เมื่อแย้งกับอรรถกถามหาพรรค จะถือคำในอรรถก
ถามหาพรรคเป็นหลักก็ควร เพราะเป็นหนังสือเกอรรษาพื้ที่เป็นหลักเดิม ๑
เพราะฉะนั้น พระราชดำริจะไวข้างมุมนั้นเหตุ ๒

อาตมภาพพอใจเหมือนกันที่จะได้เห็นพระพุทธรูป เป็นรูปคนมี
คุณสมบัติเช่นนั้น แต่เห็นยังเป็นพื้นวิสัยของช่างไทยจะทำได้ ๑ พระ
พุทธรูปหน้าเบียว ๑ บูด ๑ หรือหน้าเจมเจม หรือหน้าเฉยเมย
เห็นเข้ารำคาญใจ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไรได้ ไม่สมควรเป็นวัตถุของพระ
องค์ของพระพุทธเจ้าเลย ๑ มหาปฐักชณะเป็นอาการที่ผิดธรรมดา
น่าจะแต่งออกจากรูปพระเป็นเจ้า ถ้าแก่กว่ายุคพระพุทธเจ้า ไม่เช่นนั้น

ก็ออกจากรูปพระพุทธเจ้าเอง ที่คนทำในเวลาสมัยนั้นยังไม่เจริญ ๑ รูป
ภาพลัทธิที่เขียนผนังโบสถ์ วิหาร ถ้วนแต่รูปคนมีลักษณะอย่างสูง
งั้น ๕๕
ทงนั้น ๑

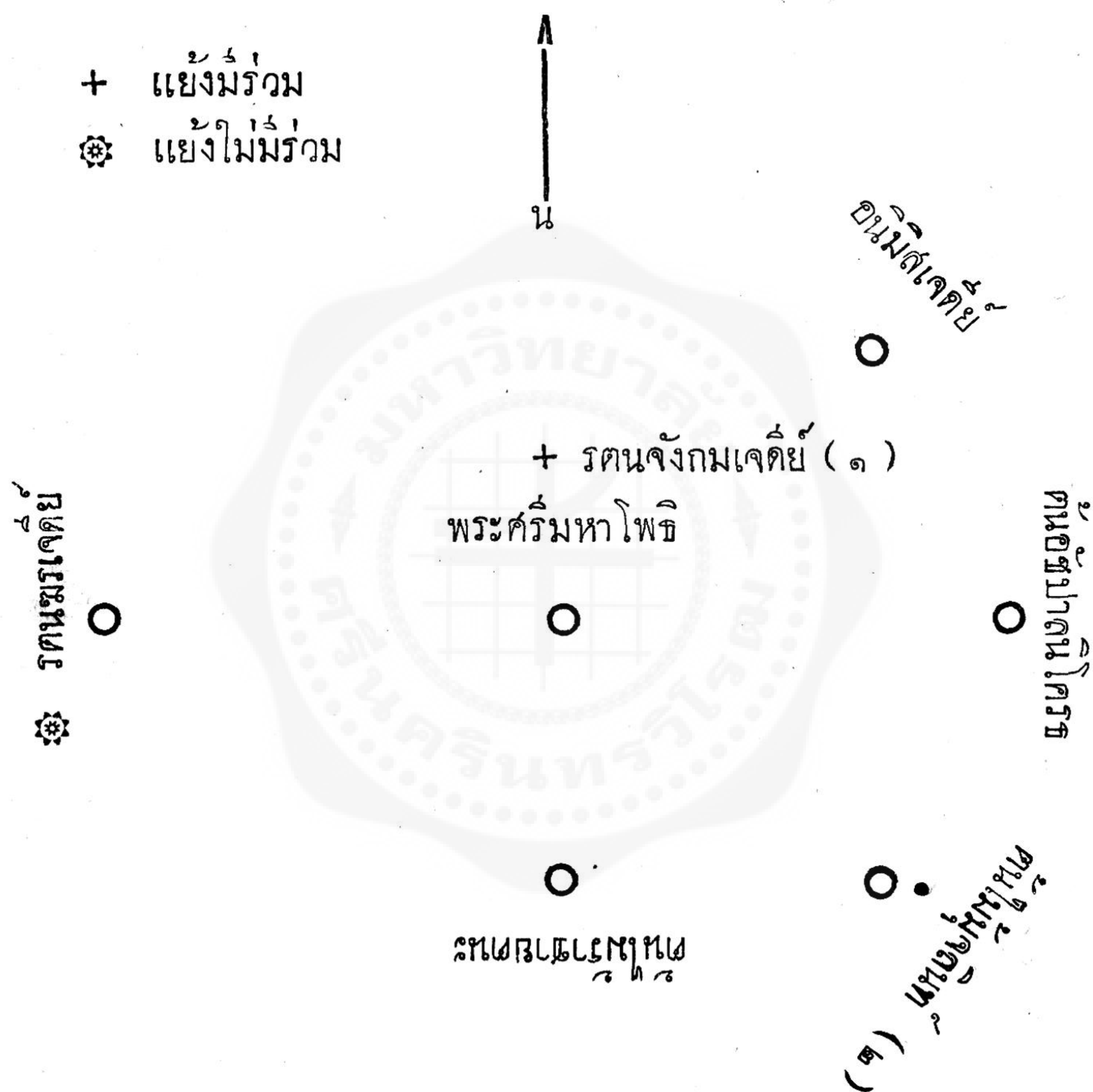
ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

ป.ด. ข้อที่ไม่แน่ว่าพระราชหฤทัยว่าจะทรงสร้างสำเร็จ แม้แต่เพียงทรง
พระราชดำริห์เปิดเผยไว้ ก็ยังเป็นประโยชน์ที่คนภายหลังจะถือ
เป็นอย่างอยู่ดี อ่านหนังสือเก่าเห็นคนโบราณแสดงความคิดความ
ปรารถนาไว้อย่างใด คนภายหลังถือเอาความอย่างนั้นเป็นทางแต่
ประกอบต่อกันมีหลาย ไม่ต้องกล่าวถึงทรงวางแบบอย่างสำเร็จ
ข้อนี้ย่อมมีประโยชน์ปรากฏชัดอยู่เอง ๑

ว.ว.

สถิตมหาสถาน
ตามอรรถกถาฬารวรรคพระวินัย

(๑) คำมคคว่า ในรวางที่เตดเจียนกับพระมหาโพธิ หันด้านยาวทางบูรพาไปหาบัสติม ๗

(๒) คำมคคว่า มุมทิศปาจิณ ๗

$$\begin{array}{c} \Lambda \\ | \\ \text{N} \end{array}$$

(x) ๐ ๒๒

(x)
○

+ รัตนจึงกมเจตย์ (๑)

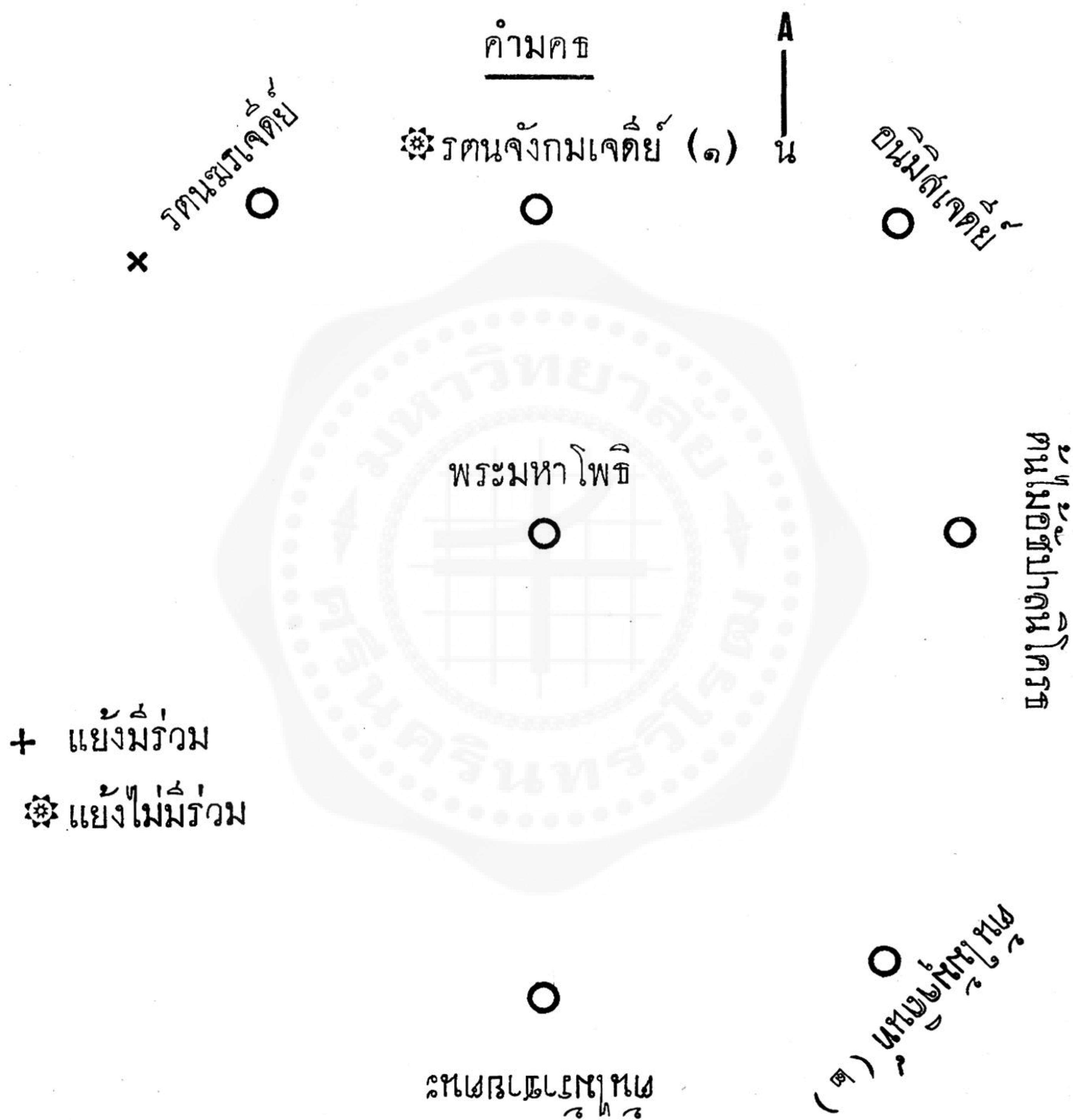
พระมหาโพธิ์

อีกสามตำบลไม่ได้ระบุทิศ

(+) ^{๒๕!} แสงมรณ

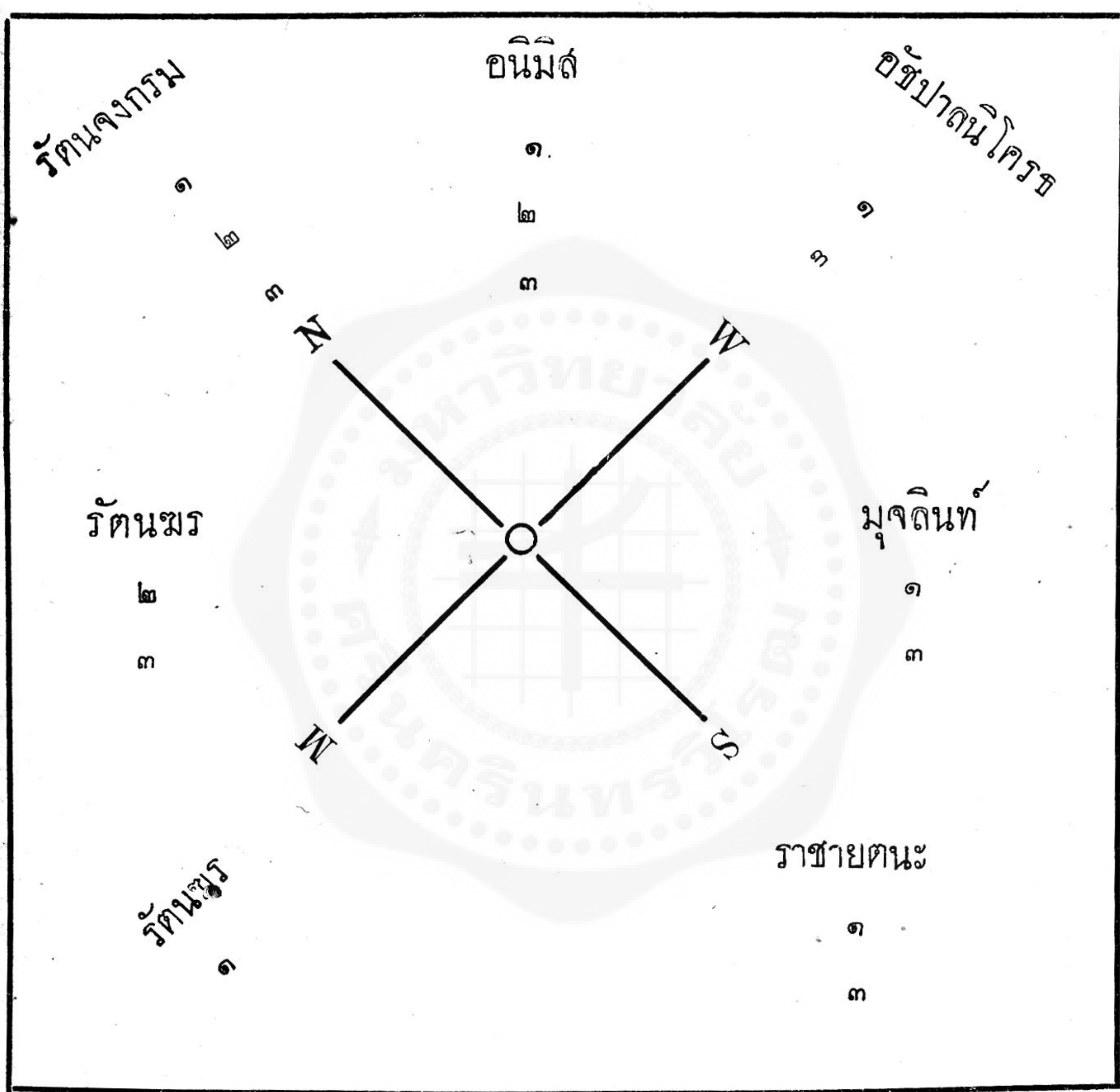
ลัทธิมหาสถาน

ตามปฐมสมโพธิ ๓๐ บริเฉท

(๑) คำมคชว่า อุตฺตรปัสสัณเฑ ต้านอุตร ๗

(๒) ว่าปาจิณโกเถ มุมทิสปาจิณ ๗

เรื่องทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส

(ฉบับที่ ๑๖๓)

ส่วนคุณ

วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หม่อมฉันขอที่จะทำเป็นท่าเรือ สำหรับส่วนคุณ ข้างวัดราชาธิวาส
คิดจะขุดคลองมีประตูน้ำกัน เป็นท่อให้น้ำเข้าในวัง แลข้างให้น้ำ
เต็มอยู่เสมอ เรือเดินเข้าออกได้ทั้งเวลายาชนน้ำลง คลองนั้นจะขุด
แต่ในกำแพงวัง ลงไปบึงจุฑาธุชใต้ของวัดราชาธิวาส แต่คลองคุณ
เดิมไม่ตรงไหนสัก ปากคลองบัดลงไปข้างใต้ ข้างหัวเดียวที่จะไปหลังวัด
บัดชนข้างเหนือ เมื่อแกชักเส้นให้ตรง ข้างปากคลองจะกินที่วัด
เข้าไปสัก ๕ วาตอนข้างซ้ายเดิน แต่เมื่อเข้ามาข้างในที่ส่วนซึ่งหม่อมฉันขอ
กตัตติเข้าไปข้างวัดมาก กับเมื่อเวลาที่จะผ่านถนนล้ามเดิน คลองตรง
เข้ามาชนถนนใบพร ในการที่จะให้คลองนั้นเข้ามาในวังได้ จึงต้องโอน
เข้าไปในชายส่วนวัดข้างริมถนน ซึ่งเป็นที่คนอาไ้รบ เมื่อวัดที่กตบดบ
กันลง ก็เกือบจะแตกเปลี่ยนกันได้ แต่เพื่อจะให้สิ้นรังเกียจ หม่อมฉัน
จะใคร่บำรุงการเล็กน้อยบางอย่าง คือจะคิดต่อท่อน้ำเข้าไปหาคุในวัด
ให้คุในวัดมีน้ำชงอยู่เสมอ เช่นคลองในหว่างพระอุโบสถแดกภูวัด
เบญจมาพิตร แลอยากจะจัดการในพื้นที่วัดให้สะอาดหมดจดขึ้น มีถมดิน
ที่ถมให้ราบเสมอเป็นต้น แต่มีความท้อถอยกลัวพระเจ้าจะรักษาไม่ได้

ถ้าหากว่าพระรักษาวัดอย่างวัดโสมนัส การที่จัดทำขึ้นนั้นก็จะคงที่บริบูรณ์
อยู่ได้

เมื่อพูดปรารภเช่นนั้น กรมหมื่นสวัสดินั่งอยู่ในที่นั่งด้วย เธอเป็นผู้เคยอยู่ จึงต้องพูดไต่ถามเธอ เธอพูดขึ้นว่าดองเดียงพระภัทรมุข^(๑) ดูเป็นไร วัดเครือวัดก็ไทรมมากแล้วบำรุงไม่ขึ้น หม่อมฉันเห็นด้วยในส่วนตัวพระภัทรมุข เห็นเป็นผู้มีความรู้แต่สามารถ ทั้งทางคำสอนาแต่ทางช่างดูเหมือนจะเป็นคนมีความอดุสาหะ น่าจะเป็นผู้ปกครองวัดได้คนหนึ่ง ไปตกอยู่เสียที่วัดไม่มีทางบำรุงก็น่าเสียตาย พระภัทรมุขเป็นคนชอบอริยาไศรยของหม่อมฉันอันทรงทราบอยู่แล้ว ถ้าได้มาการบำรุงวัดเห็นจะสำเร็จ

แต่มีทางที่จะเกิดขึ้นของใดก็ที่จะลงกับพระเก่าได้ฤาไม่ เห็นว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์^(๒) ไม่มีอะไร แต่พระครูปลัดเป็นคนรักษาราชการงานเมืองดี ถ้าหากว่ามาเข้ากันได้ จะยังเป็นประโยชน์ขึ้น แต่ถ้าสมเด็จพระพุฒาจารย์ล่วงไป ก็ยังไม่เห็นได้ว่าพระครูปลัดจะเป็นพระราชาคณะเจ้าอาวาสต่อไปควรฤาไม่ เพราะพระครูปลัดเป็นเจ้าคณะเช่นนั้น มักจะเป็นแต่ตัวรอง ถ้าพระภัทรมุขแล้วจะสืบต่อไปได้ยิ่งยาว ขอให้ทรงพระดำริห์พิจารณาดูว่าควรประการใด

ถ้าหากว่าเป็นการสมควร จะได้ตรวจดูกุฎที่ทงอยู่เกือบจะร้างแก้ไขเยียวยาขึ้นพออยู่ได้ ย้ายพระภัทรมุขมาเถียรในวรราชาน เมื่อจะ

(๑) พระภัทรมุขนี้ (จาบ)

(๒) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขี้ยว)

ทำกุฏิที่มั่นคงถาวรต่อไปจึงค่อย ๆ ทำไป เวลาคู่ที่จะซ่อมกุฏินี้ค่อยอยู่
สักหน่อย จึงอยากจะทราบความตกลงเสียโดยเร็ว

ส่วนวัดเครือวัลย์นั้น จะทรงจัดให้ผู้ใดไปอยู่ก็แล้วแต่จะโปรด
ถ้าพระภิกษุจะมาก็จะมีพระมาด้วยหลายรูป ก็เห็นจะพอรับอยู่ ด้วยกุฏิ
กว้างมีมาก การที่จะจัดวัดครั้งนี้ ไม่ใช่จะตกแต่งให้งดงามครึกครื้น
เป็นพระอารามหลวง คิดจะจัดให้เป็นวัดที่อยู่สบายอย่างวัดบ้านนอก
อย่างที่ฝรั่งควรจะเรียกว่ามอนาสเตรี ไม่ใช่รอมเยตเซปเปอด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๐๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ลงวัน
ที่ ๑๒ เดือนนี้ แต่ในเวลานั้นกำลังบ้กษาคับอยู่ ยังไม่สามารถจะถวาย
ตอบได้จึงต้องงดมา เปนแต่ได้ส่งไปถึงพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อรรพวงศ์วิเศษมโกลา ให้ช่วยกราบทูลไว้พลาง ๆ

พระราชดำริที่จะบำรุงวัดราชาธิวาสนั้น ชอบแก่เหตุหลายประการ
ที่เป็นสำคัญนั้น จะได้เป็นตัวอย่างสำหรับวัดข้างน่า ที่ควรจะตั้งอยู่ได้

ด้วยอย่างไร บัดนี้ถึงเวลาดำริห์อยู่แล้ว เพราะการเปลี่ยนแปลงของวัด
 เปรี้ยวอยู่เสมอ เมื่อได้ทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสเป็นอย่างดีที่เรียกว่า
 มอนัสเตอร์ จะได้เห็นว่าวัดแท้ควรเป็นเช่นนั้น แลตั้งอยู่ได้ด้วยอาการ
 เช่นนั้น ๆ ย่อมจะเป็นที่พอใจของผู้บำรุงแลทายกทั่วไป ๆ อาตมภาพขอ
 ถวายอนุโมทนาในพระราชดำริห์นี้ จะทรงอย่างไร สุดแล้วแต่พระราช
 ดำริห์ ฯ

ข้อที่จะต้องพระราชประสงค์พระภิกษุหมื่นไปอยู่วัดราชาธิวาสนั้น
 เห็นว่าพอจะเป็นราชการได้ ถึงหากว่าจะยังไม่เข้าใจการนักก็พอแนะนำ
 เชอเป็นคนมีความซื่อตรงดี นับถือผู้ที่มีอุปการะ เป็นผู้ที่ดีสมควรจะได้รับ
 ความชุบเลี้ยง ทั้งเป็นผู้มีอุทิศสัจจะ เป็นแต่มีอาการเกินปรกติอยู่สักหน่อย
 แต่ยังคงถือว่าพระญาณรักขิตมาก ฯ อาตมภาพได้เรียกพระภิกษุหมื่นมา
 แดแจ้งกระแสพระราชดำริห์ให้ทราบ พระภิกษุหมื่นเต็มใจจะสนอง
 พระเดชพระคุณ แลพระที่จะมาด้วยราว ๕ รูปทั้งพระภิกษุเอง เพราะ
 พระภิกษุเป็นคณกตัญญูจัด ยังมีโยมผู้หญิงอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช
 ที่เชอเป็นห่วงอยู่ เมื่อปีกดายนได้ขอลาอาตมภาพเพื่อจะกลับออกไปอยู่
 เมืองนครศรีธรรมราช แต่เป็นเวลาที่ได้แจ้งพระราชดำเนียรุโรป อาตมภาพ
 ได้ขอผิดไว้ ด้วยอ้างว่า ทรงพระเมตตาเฉพาะตัวเชออยู่ ขอให้เชอคอย
 ถวายพระพรดาเอง ฯ เมื่อจะต้องพระราชประสงค์ให้มาอยู่วัดราชาธิวาส
 อาตมภาพได้แนะนำ ให้รับโยมมาไว้บำรุงในที่วัด ส่วนย่าเรือนั้น
 อาตมภาพรับจะทอดขอ บางทีจะมีเรือนที่พอควรแก่ฐานานุกรม จะพระราชทาน

ได้บ้าง พระภิกษุว่า ถ้าอาคมภาพชวนชวายเป็นเรื่องน่ารำคาญ เป็นอันพระ
ภิกษุชั้นวิศก จะโปรดให้อยู่ไหนหรือใช่ไปไหน ตลอดพระเดชพระคุณ
ใดทั้งนั้น ฯ

ข้อที่จะเขากันกับพระเก่าได้หรือไม่ ถ้าเขากันได้แต่ต้นไปก็เป็นที่ดี ฯ
ในวันนั้นกรมหมื่นสวัสดิมงคลเคยอยู่มาก ทั้งคุ้นเคยกับพระภิกษุด้วย
ได้กรมหมื่นสวัสดิมงคลคอยดูแลเกลี้ยเกดการก็เห็นจะตลอดไปได้ หากจะไม่
เขากันได้ ก็เห็นไม่สำคัญนัก เพราะพระครูปลัดหาได้เป็นที่นิยมของพระ
วัดนั้นแลพวกญาติวงศ์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ไม่ เมื่อต้นสมเด็จพระ
พุฒาจารย์แล้ว ก็น่าที่จะเอาไว้มิได้อยู่ ฯ ส่วนพระภิกษุนั้น ถ้าทรง
พระเมตตาอยู่ ก็คงจะตั้งตัวได้ในที่นั้น ฯ เพื่อป้องกันข้อนี้ ถ้าคิดจัด
หน้าที่ไว้แต่แรกแล้วสมเด็จพระพุฒาจารย์ตั้งตนเป็นจางวางอยู่แล้ว การวัด
ให้พระภิกษุเป็นผู้ดูแล พระครูปลัดเป็นรอง เช่นพระภิกษุจะเข้าติด
ตั้งแต่แรกไป ถ้าปล่อยให้ฐานาจัดการไป ในนามสมเด็จพระพุฒาจารย์
เช่นพระภิกษุจะไปดอยอยู่จะเข้าได้ยาก ฝ่ายฐานาก็ห้ามกำลังจัดการ
ให้ดีขึ้นไม่ ฯ ได้เคยมีตัวอย่างมาคราวหนึ่ง เมื่อครั้งพระภิกษุธรรมธาดา
ถูกถอนมาจากสงฆา คิดจะได้ไว้เป็นกำลังในวัดราชโอรส แต่พลาด
ด้วยไม่ได้จัดการเรื่องนี้ ในที่สุดพระภิกษุธรรมธาดาต้องกลับไปอยู่วัด
เดิมเกลี้ยงตามเดิม แต่พระภิกษุธรรมธาดานั้น มีส่วนเดียวในตัวท่านเอง
ด้วยเป็นผู้ซื่อสัตย์ แต่พระภิกษุหาเป็นเช่นนั้นไม่ ฯ

เมื่อย้ายพระภิกษุมุขมาแล้ว ผู้จะไปอยู่วัดเครือวัลย์นั้น เห็นอยู่
 ๒ รูป คือพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณ วัดโสมนัสวิหาร หรือพระครู
 ขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ๑ วัดเครือวัลย์เวลานี้ มีท่าทางที่จะบำรุงขึ้นยาก
 ด้วยเหตุหลายประการ ข้อที่สำคัญนั้น ไม่ใคร่มีใครบวช หาพระยาก ดมการ
 ต้องเป็นคนกว้างที่จะหาบริษัทมาจากอื่น แต่ต้องมีกำลังพอจะเลี้ยง
 บริษัท ๑ บางคราวถึงกับมีปัญหาที่ต้องดำริว่า จะรักษาไว้ได้หรือไม่ ๑
 พระครูปลัดวัดโสมนัสนั้น เข้าใจว่าวาสนาไม่ถึงวัดโสมนัส พระพิมพ์
 ก็ดูเหมือนจะไม่หวงนัก กว้างขวางพอจะชักบริษัทมาจากอื่นได้ แต่เป็น
 นักเทศน์มีกำลังพอจะเลี้ยงบริษัท แต่ได้ทราบจากพระภิกษุมุขว่ามีญาติอยู่
 แถบนั้นด้วย ๑ ฝ่ายพระครูขันตยาคมในเวลานั้นพระเทพกวีเป็นผู้ใหญ่
 ปกครองบริษัทได้ ดิถีชาติตามพระวินัยแล้ว น่าจะย้ายให้ไปครองวัดอื่น
 เป็นผู้กว้างขวางแต่อาจจะปลุกความกว้างขวางได้ จะอยู่ในวัดเทพศิรินทร์
 ก็คงขึ้นไปไม่ได้ถึงไหน ๑ อาตมภาพเห็น ๒ รูปนี้รูปใดรูปหนึ่ง จะควร
 อย่างไรสุดแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์ ๑

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๑๕๕

(ฉบับที่ ๓๐๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๒๔๓๗

ทูต กรมวชิรญาณ

ได้รับจดหมายที่ประทานมานั้นแล้ว หม่อมฉันได้ไปตรวจตรา
วัดราชาธิวาส เรียกว่าเอกสัปปถาวรชนิกได้ตลอดแล้ว มีความเห็นแต่ได้คิด
อ่านล่วงหน้าไว้ถึงว่าได้พบพระครูปลัดแต่ไม่เคยพูดให้ทราบเลย ด้วยหวัง
จะคอยฟังพระดำริห์ก่อน

ในเบื้องต้นหม่อมฉันขอสรุปลักษณะพระครูปลัด ว่าเป็นผู้มีใจอุสาหะ
จะบำรุงวัดจริง มีคนนิยมนับถือก็ไม่น้อย แต่แต่มีคุณเพียงเท่านั้น
ก็ไปไม่ได้มากถึงไหน แต่เป็นคนฉลาดอยู่ ความคิดที่จัดการวัดในเวลานี้
คิดตามโครงการที่กรมพงษาได้เริ่มขึ้นไว้ คืออยากจะย้ายกุฏิข้างเหนือไป
ข้างใต้ให้หมด คิดบำรุงโรงเรียนซึ่งมีนักเรียนถึง ๓๐๐ เศษ แต่ได้
แยกย้ายกันเรียนในสถานที่ต่าง ๆ เป็นที่เก่า ๆ ทั้งนั้น เสนาคันที่มีขึ้นใหม่
ทำอย่างเดว ๆ แต่ยังไม่อยู่ได้ พื้นวัดรักษาไม่ไหว รักษาได้แต่เฉพาะหน้าพระ
อุโบสถ กับคิดจะให้ชายเฒ่าเป็นคณบดีขึ้นข้างหน้าวัด ผลประโยชน์ของวัด
มีค่าเข้าสวน ทราบว่าได้อยู่น้อย แต่สวนวัดผู้ที่เข้าดูรักษาดี มีเรือนแพ
ให้เข้าตามหน้าวัด แพนนั้นยังคงอยู่ เรือนถูกคดของตอกรอเลี้ยงสัตว์หลัง
เรือนสองหลังนั้นได้ถามดูว่าไม่ได้เข้า เป็นแต่ได้อาศัยอยู่มาช้านาน
รับเรือของพระฝากไว้บ้าง นี่เป็นส่วนประโยชน์ของวัดที่หม่อมฉันทำให้
สูญไปซึ่งจะคิดใช้ แต่ที่ดินเห็นจะพอแลกเปลี่ยนกันได้ตามที่พูดมาแล้ว

หยาดน้ำบนผนังอยู่ด้วยผิวนิพพานการก่อสร้าง ไม่ถาวรอยู่ได้ วัดราชา
 ธิวาสที่เคยแยกถึงคอกเคษเจียนจะล้ม น่ากลัวจะต้องหันลงไปตามแบบ
 เดิม เพราะไปเห็นผนังครากเลื้อยแล้ว อีกประการหนึ่งถ้าหลักอินทขิลปักลง
 ไปแล้วเช่นนั้น หลังคาโบสถ์จะเป็นแบบวิถันดาอยู่อย่างเดิม จะเข้ากัน
 ไม่ได้ คงจะต้องแก้หลังคา ชั่วแต่เครื่องประดับให้เข้าเป็นของไทย โบสถ์นั้น
 คงอยู่ตามเดิม มีสิ่งซึ่งชำรุดมาก หอรั้งจะล้ม คิดจะแก้จากเก้งจัน
 เป็นกุบสัน่า ยังมีอะไรอีกหลายอย่าง แต่มันยังกีดกันเกะกะ ต้องค่อย
 คัดแปลงไปเห็นจะหลายปีกกว่าจะสำเร็จ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๐๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาวันวานนี้แล้ว ๑ พระ
 ราชดำริห์ในอันจะจัดวัดราชาธิวาสนั้น เข้าที่มาก ดอนนั้นก็ว่า ได้เข้าไป
 ในวัดเช่นนั้น น่ารู้ดีกว่า เป็นรัมนิยสถานนี้กระไร กุฎีที่จะสร้าง ไซ้
 คำหนักของเก่า ส้มแก่สถานที่แต่เป็นอันได้รักษาของเดิมไว้ดูเป็นตัวอย่าง
 ทั้งเป็นที่อยู่สบายด้วย ๑

อาคมภาพได้แจ้งแก่พระภิกษุผู้มาอยู่พยาบาลณที่นี้ ให้ทราบ
พระราชประสงค์ ในข้อที่จะให้เขากันได้กับพระเก่า พระภิกษุรับจะทำ
ให้จงได้ ฯ เรื่องพระผู้จะรักษาวัดเครือวัลดินน จะรับพระราชทาน
ถามดูก่อน ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรธ

(ฉบับที่ ๑๐๗)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ที่ประทานมานั้นแล้ว ไม่ทราบว่าพระภิกษุ
ไปพยาบาลอยู่ที่ตำหนัก จึงได้ส่งกรมขุนสุมมตให้ลงมาพบกันที่วัดราชา
ธิวาส ในเวลาที่ฝนไม่ตกลงวันหนึ่ง ถ้าอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์เช่นนี้ยังดีหนัก
ไม่มีทางคาดแคล้ว ถ้าเวลาหม่อมฉันจะออกไปเมื่อใด จะให้รถไปรับมา
จากวัดบวรนิเวศน์ทีเดียว โปรดรับสั่งให้รถทราบด้วย ซึ่งอยากจะพบ
เพื่อจะได้ดูเล่นว่กัน จะต้องการให้แก้ไขอย่างไรบ้าง เดียวนี้กำลังจะลงมือ
ซ่อมแซม พระยาธำมภพรับว่าจะทำให้แล้วภายใน ๑๐ วัน แต่การ
ที่ซ่อมครั้งนี้เป็นการเยียวยาอยู่ชัวยเดียวพอให้ภูฏีที่ทำใหม่แล้วดำเร็ว ได้

ตั้งให้ลงมือทางพื้นที่ในวัดนั้นทั้งหมด คงตนรักษาพื้นที่ปลูกต้นไม้ไปก่อน
การที่จะต้องแก้ไขยังมีมาก ตลอดจนถึงพระอุโบสถไม่เปลี่ยนแปลงแต่จะ
ทำให้มั่นคงขึ้น เดียวนี้กำลังจะดอปปะอยู่มากเต็มที คิด ๆ จัดการไปก็
เกิดสนุกในใจขึ้นมา จนเป็นเครื่องผูกพันอันหนึ่งซึ่งได้เวียนไปดุนั่นเอง ๆ
เพราะการอื่น ๆ แล้วย่อยแล้วไม่มีอะไรทำอดนั่งอยู่ไม่ได้

อนึ่งได้ส่งกรมหลวงดำรง ให้ช่วยจัดการให้พระภิกษุสามเณร
ปลดออกไปเที่ยวเมืองเพชรบุรี ได้เห็นวัดใหญ่ซึ่งเป็นวัดโมเดอลัน
หม่อมฉันชอบใจว่าเป็นวัดเป็นวา ให้เข้าใจทั่วทั้งวัดก่อนพรรษานี้ ค้างสัก
คืนหนึ่ง กรมหลวงดำรงรับไว้แล้วว่าจะจัดการให้สำเร็จ ท่วงทีของ
วัดนั้นเห็นจะโบราณครึกครื้นอยู่คงไม่เข้าตาพวกไซ้ด แต่จะเอาให้ออก
ปากว่าดูสบายดีให้จงได้.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๐๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ลายพระราชหัตถ์วันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว อาตมภาพได้แจ้ง
แก่พระภิกษุสามเณร วัดใหญ่ที่เพชรบุรีนั้นรักษาดีมาก ได้เคยชมอยู่ได้มอ

พระภิกษุขกัได้เคยไปเห็นแล้ว ฯ คิดว่าจะเรียกพระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์ มาแจ้งพระราชดำริห์ ในอันจะทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสนั้นให้ทราบไว้ด้วย ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๙)

ส่วนคุณิต

วันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภิกษุขกัได้เห็นวัดใหญ่เมืองเพชรบุรีแล้วก็ไม่จำเป็นต้องให้ออกไปอีก พระครูสุวัฒนสมณาจารย์หม่อมฉันได้พบ แต่ไม่ได้บอกเพราะหมายจะให้รับสั่งเสียก่อน ซึ่งจะรับสั่งให้หาชนไปชี้แจงเสียก่อนนั้นดีแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๓๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระภิกษุขกัสมักจะไปวัดใหญ่เพ็ชรบุรีอีกคราวหนึ่ง เพื่อจะตรวจตราให้เรียบร้อย

ไปคราวก่อนเป็นแต่เพื่อเที่ยว ความดังเกดจะไม่รอบคอบเหมือนดังไป
ด้วยธุระ ฯ พระครูปลัดสุวัฒนดมณจารย์นั้น ได้เรียกมาพูดเมื่อวันวาน
นี้แล้ว แล่ดงให้ทราบพระราชดำริห์ที่จะทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาส แล่
การที่โปรดให้พระภิกษุไปอยู่นั้น ไซ้จะเป็นเพราะความเลี้ยหายในลัทธิ
เธอหามีได้ ทรงยกย่องความเอาใจได้ในการวัดของเธออยู่ แต่วัดเช่นนั้น
พระเช่นพระครูปลัดจะขึ้นไปไม่ถึงที่เจ้าอาวาสที่ต้องการพระมีความรู้มากขึ้นไป
เมื่อทรงจับทำนุบำรุง จึงได้ทรงจัดไว้ทีเดียว เพื่อจะให้การติดต่อกัน
ลัทธิเธอมีพระราชประสงค์จะให้คงอยู่เท่านั้นแลเป็นผู้อยู่เจ้าอาวาส เพื่อจะ
ได้ช่วยจัดการการให้สำเร็จดังพระราชประสงค์ เมื่อได้ทรงทราบความดี
ของเธออยู่ ในกาลข้างหน้าก็คงจะทรงยกย่องให้ได้เป็นพระราชาคณะ
ในวัดนั้น อย่าให้วิตกไป ฯ พระครูปลัดมีความยินดี ที่ทรงทำนุบำรุง
วัดนั้น พวกมิชฌาติกูจะได้อะไรพระบารมี ไม่กล้ารังแกวัด แล่พระ
ครูปลัดนั้น รู้จักประมาณตนดีอยู่ว่าเป็นเสมียนคัลลาล ก่อนแต่จะออกได้
ตั้งใจอยู่ว่า เมื่อสิ้นสมเด็จพะพุฒาจารย์ ก็จะไปขอให้มีผู้ใหญ่ไปอยู่
เป็นเจ้าอาวาส ความประสงค์ของเธอมีแต่เพียงว่าจะอยู่ที่วัดนั้นเท่านั้น ฯ
พระเถล่านรูกกนทงน นานนักได้พบกับพระภิกษุ ได้เจรจาดีมีไมตรี
ยกถากถมเกลี้ยวกันดีอยู่ ฯ เป็นอันได้แนะนำแล้วทั้งสองฝ่าย เข้าใจว่า
คงจะเข้ากันได้เรียบร้อยตั้งแต่ต้นไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรธ

(ฉบับที่ ๑๑๑)

ถวญดลฤท

วันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

หม่อมฉันมีความยินดีมาก ที่ได้ทราบทางรับสั่งให้พระครูปลัดเจ้าใจ
 ชัดเจน ในความประสงค์ของหม่อมฉันอันตรงแท้เช่นนั้น วนน
 กรมหลวงดำรงว่าได้พบพระภิกษุมุข แต่ดูเหมือนจะเข้าใจว่าพระภิกษุมุข
 ได้เห็นวัดใหญ่พอแล้วไม่ต้องออกไปอีก จะได้จดหมายไปถึงกรมดำรง
 ให้ทราบในข้อที่พระภิกษุมุขยังปรารถนาจะไปอีกครั้งหนึ่ง

กุฎได้ลงมือซ่อมวนน ได้ลงมือถางถ่านวัดแดงถน ในชั้นต้นนี้
 คิดจะจับพนแผ่นดินแดงนให้เรียบเสียก่อนอื่น ได้ก่อดังดำริให้เรื่องหลัก
 อินทชด ในชั้นต้นนี้จะใช้หลักไม้เคี่ยมก่อน ก่อดังทำตัวอย่างจะส่งไป
 ทำหลักด้วยศิลาแดงที่เมืองจันทบุรี เมื่อได้ตัวอย่างแล้วจะส่งขึ้นไปทำ
 กำแพงเพชรแดงเมืองอุตรดิฐ หลักอินทชดนี้จะปักตามแนวคูแสดถ่านเห็นอ
 รอบนอกกำแพงแก้วเปนเขตร อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้เห็นเปนวัดอย่าง
 โบราณมั่นคง ข้อซึ่งได้ทูลว่าจะไม่จับแก้ไขพระอุโบสถอย่างใดนั้นเห็น
 จะไม่สำเร็จ พระอุโบสถเดิมของเขาเปนจันทน์หันหน้าหลัง ซึ่งถูกสไตลกับโบถ
 ทูลกระหม่อมท่านไม่โปรด ถ้าเปนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์แล้วแก้ไข
 แทบทุกแห่ง เช่นวัดโมฬีโลกย์แลวัดราชาธิวาสันเป็นต้น ก่อเปนหลังคา
 ทรงเก้งฝรั่ง แอบขึ้นไปกับผนังเดิมเปนหลังขวาง วางราบบนปลายผนัง
 อยู่ได้สัก ๗-๘ ปีของใหม่กับเก่าก็แยกออกจากกัน เพราะใหม่กับเก่า

ย่อมต่อกันไม่คิด ชำราชันไปก็จะถึงเส้นหนึ่ง จะปราบดาณวัดให้เตียน
 ปดุงไม้ให้ร่มครม แดยกพระทรายบันดาศักดิ์ไปก่อในที่นั้นให้พนเป็นทราย
 ดาณวัดเตียนอย่างวัดบ้านนอก คู่ซึ่งเป็นเขตรัดมานำวัดเวदानพระปลดอย
 ให้สัปรุชปดุงคำดา เรียกว่าสันตต์ดมาคม คร่อมลงไปบนนั้นเสียแล้ว
 เป็นที่น่าเลียดายเป็นอันมาก แต่มีท่าทางที่จะแก่ง่าย คือยกเดือนขึ้นไป
 เสียให้พ้นจากคู่ แล้วจะแต่งคุณให้หายรกเรียวแผ่ช่วยชุดให้ลกพอควร
 จะมีท่อไชน้ำจากในลำคลองท่อซึ่งมีประตูปิดเต็มอยู่เป็นนิตย์ ให้เข้าไปเต็ม
 อยู่ในลำรางนั้นเป็นนิตย์ ปดุงบัวลายให้มีสีขาวดีแดง ถ้าจัดได้เช่นนั้น
 ดุวคั้นจะเป็นรมนียสถาน เมื่อเข้าไปแล้วเห็นเป็นที่เยือกเย็นร่มรื่น ที่
 เเผาศพจะคงไว้อตามเดิม แต่จะจัดพื้นที่ให้สอาดเรียบร้อยตลอด จะ
 พยายามชักชวนผู้มีบันดาศักดิ์ให้มาเผาศพในวัด ซึ่งจะเป็นทางเกิด
 ประโยชน์สำหรับรักษาวัด

ข้างฝ่ายการโรงเรียนนั้น จะได้เงินซึ่งกรมหมื่นมหิศรอุทิศทำอนุสาวรี
 แดโรงเรียน ประมาณสัก ๓๐,๐๐๐ บาท แต่ผู้ตายได้คิดตัวอย่างอนุสาวรี
 นั้นไว้ พอจะช่วยประจบประแจงให้เป็นโรงเรียนได้ดี โรงเรียนนี้คิด
 ว่าจะไปตั้งไว้ท้ายพระเจดีย์ริมคหลัง เพราะได้ทราบว่ามีนักเรียนมาทางบก
 ทงนั้น ถ้าหากว่าโรงเรียนอยู่ทางหลังเช่นนี้จะได้ไม่เข้าไปเกรียวกราวใน
 หมุกกุฎี ส่วนกุฎีเก่าก็จะทิ้งให้คงอยู่ตามเดิม เพราะเห็นว่าจะไม่ถาวร
 ไปเท่าไรนัก คงรักษาแต่พระตำหนัก บางที่จะเปลี่ยนเป็นศาลาการเปรียญ
 ฤาอะไรต่อไปตามเวลาที่ไม่มีเจ้าของอยู่

การที่คิดไม่ได้ คิดเป็นการปฏิสังขรณ์ ตั้งตั้ง คิดเป็นการรักษาวัด
ค่อยทำค่อยไป จะเขียนแผนที่ลงไว้เสียก่อน ว่าความปรารถนาที่จะให้วัดนี้
เป็นอย่างไร เมื่อมีทุนถุณมีเวลาควรจะทำได้เท่าไร ค่อย ๆ ทำไปกว่า
จะทำได้เต็มตามแบบที่มุ่งหมาย เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ต้องการเจ้าอาวาสที่
จะมอบความคิดนี้ให้ไว้ ให้ค่อย ๆ ทำไป ถ้าจะมีนายด่านนายทางไปทำ
การซึ่งช้านานหลายปีกว่าจะสำเร็จก็จะจิตจาง ความคิดก็ลืมละลายไป
เสียหมด

ข้อซึ่งจะให้พระภิกษุมุขมาอยู่ แล้วจะให้ส้มเด็จพระพุฒาจารย์
ซึ่งทำงานไม่ได้เอง ถานาทำแทน ให้พระภิกษุมุขมาอยู่ดอย ๆ นั้นไม่มี
ประโยชน์อะไรเลย พระภิกษุมุขต้องมาเป็นเจ้าอาวาสทีเดียว ยกส้มเด็จพระ
พุฒาจารย์ ขึ้นเป็นจางวาง ข้อที่จะปราบปรามกันไม่ลงนั้น หม่อมฉัน
ไม่ใคร่จะกลัว เพราะไปหนุนหลังเธอแล้วเธอคงทำได้ ที่ว่าเดี๋ยวนี้เห็น
ว่าพระครูปลัดเธอก็ดีอยู่ ถ้าพระภิกษุมุขเอาไว้ได้ ก็จะเป็นกำลัง อย่าให้
เป็นพวกเขาพวกเราพวกเก่าพวกใหม่ได้แล้วเป็นดี ถ้าหากว่าเอาไว้ไม่อยู่
ก็ไม่เห็นจะเสียหายอันใด พระภิกษุมุขทำการได้แล้วก็แล้วกัน

เรื่องที่เปนนห้วงโยมนั้น ที่วัดมีมากถมไป คงจะจัดให้อยู่ได้ ใน
ที่ใกล้ ๆ ถึงจะมีผู้ได้เข้าถือไปจากพระ ก็เห็นจะพอว่ากล่าว

ส่วนความคิดของหม่อมฉันนั้นเป็นอย่างใหม่ กลับกันกับความคิด
กรมพงษา พิเคราะห์เห็นว่า วัดราชาธิวาสนี้ ความคิดเดิมเขาเอาฤๅไ
ช้างเหนือ โบกไว้ข้างใต้ เหตุด้วยคลองวัดราชาธิวาสยื่นแต่แม่น้ำขึ้นไป
ถึงถนนสามเสน คั่นระหว่างบ้านเขมรกับวัดเป็นคลองลึกเรือเดินได้

ส่วนคลองข้างใต้ที่เรียกว่าคลองวัดราชาธิวาสเหมือนกันนั้น ปากคลอง
 กว้างจริงแต่ข้างในแคบ มาสู่คทางเพิงท้ายพระเจดีย์ แล้วยกตัว
 หดงวัดขึ้นเหนือไปบ้นจบคลองด้านเหนือที่กล่าวแล้ว เห็นชัดว่าเป็น
 แต่คูวัดเท่านั้น ไม่ได้ ยื่นขึ้นไปตลอดส่วนของวัดเช่นข้างเหนือ เหตุฉนั้น
 กุฏิเดิมด้านเหนือซึ่งยังเหลืออยู่เป็นอันมากเวลานั้น เป็นเรือนที่ทำอย่าง
 ประณีต ดีกว่ากุฏิซึ่งทำขึ้นใหม่ข้างใต้เป็นอันมาก ข้อที่ไปมีกุฏิอยู่
 ข้างใต้นั้น เดิมเห็นจะมีแต่พระตำหนักที่ทูลหม่อมเด็ดใจไปประทับ แต่
 ครั้นเมื่อมีกรรมยุติกากันในวัดนั้น เพื่อจะแยกให้เป็นคนละคณะ
 กรรมยุติกาก็ได้ ไปอยู่ข้างใต้ ที่ข้างใต้ ซึ่งปลูกกุฏิใหม่กับแคบกระชั้น
 พระอุโบสถข้างหนึ่งคลองข้างหนึ่ง ข้างเหนือเมื่อมีหานิกายไม่มีแล้วก็
 ทิ้งร้าง มีผู้รายงตรอเอากระดานไปได้ยก็มาก เวลานพระครูปลัด
 ต้องจ่ายพระไปเฝ้า เธอจึงอยากให้ รือไปเสียข้างใต้ คิดเปิดข้างเหนือ
 เป็นสนามตามความคิดกรมพงษา ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าพระรักษาไม่ไหว
 เพราะที่กว้างถึงเส้นเคษ ยาวเกือบ ๓ เส้น

ครั้นเพื่อขุดคลองต่อตามแนวคลองคูวัดนั้นแล้ว ปากคลองจะมีประตูน้ำ
 ซึ่งจะเปิดเข้าออกได้เป็นเวลา การที่พระจะเอาเรือมาไว้ในคลองนั้นก็ไม่ได้
 แลอยู่ใกล้ชิดตำหนักแพ ห่างจากทางเพิงสัก ๑๑-๑๒ วาทั้งดำคลองด้วย
 เห็นว่าจะไม่มีความสุข หม่อมฉันจึงได้คิดหมายจะทำกุฏิใหม่ ยกขึ้น
 ไปไว้ริมคลองข้างเหนือ ในเวลานถ้าพระภิกษุมุขจะมา จะเข้าไปอยู่
 ในหมู่ข้างใต้น่าจะไม่สู้สะดวก ไม่มีท่าทางเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย เพราะเหตุ
 ที่ตำหนักสมเด็จพระพุทธมาจารย์ท่านอยู่ แต่พระครูปลัดเองยังต้องสร้าง

เรือนไม้ชั้นในหมู่กุฏิ พระอนุจรงจะมีที่อยู่ เพราะเวดานุกูฏว่างด้วย
พระมโนย แต่เห็นว่าให้อยู่ข้างเหนือดีกว่า ได้สั่งให้ ไปโยธวนุกูฏพระ
ราชาคณะเดิม ช่อมแซมขึ้นให้ทันพระภิกษุมุขมาอยู่ชั่วฝนนี้ . ต่อไป
คิดจะปลูกขึ้นใหม่ข้างริมคลอง ได้กะจะรื้อท้องพระโรงกรมหลวงบดินทร
มาเป็นห้องพระภิกษุมุข โดยจะมีเทศน์วาการเป็นหอสดมนต์ก็ได้
จะรื้อเรือนกรมหมื่นนฤบาลแต่เรือนในวังกรมหลวงบดินทรตามแต่จะต้องการ
มาปลูกเป็นที่พระภิกษุมุขแต่ที่พระดังมีอยู่ เมื่อกุฏิใหม่แล้วย้ายไปชั้นกุฏิ
จึ่งรื้อกุฏิเก่าซึ่งช่อมแซมขึ้นชั่วคราวนี้ไปปลูกเข้าในแนวเดียวกัน ยื่นขึ้นไป
ตามคลองจนถึงคุ้ยวัด ถ้าหากว่ารื้อกุฏิเก่าหมดแล้ว จะมีถานวัด
ในระหว่างกุฏิมาถึงพระอุโบสถ กว้างราวสัก ๓๗-๓๘ วาๆบางที่แบ่งบัน
กันได้ เมื่อได้ความตกลงเช่นนั้นแล้วจะให้ลงมือทำการช่อมแซมกุฏิเสีย
ทีเดียว เพราะวันจวนมากอยู่แล้ว.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

ป.ต. เรืองวัดเครือวัลย์นั้น ขอให้ทรงเลือก แด่ฟั่ง

ความสมัครของเธอดวยก็ดี.

จ.ป.ร.

๑๖๕

(ฉบับที่ ๑๑๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๙ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระ
อุโบสถในวัดราชาธิวาสในทีก่อฝากนั้น พระครูปลัดเคียบอกว่า แรก
จากกันแต่ผนังของก่อสร้างที่แก่งแย่งกันด้วยแบบอย่างในทางช่าง มัก
จะเป็นมาก เช่นในวัดนี้เอง แก่งไข้อย่างไรจะงามนั้น อาตมภาพเคย
นับถือว่าทรงถนัดอยู่ หอระฆังเป็นรูปกูปัดน้ำดูจะงามดี สดกับกู่ฎีที่เป็น
อย่างไทยเหมือนกัน เมื่อได้บันทึกขึ้นแล้ว จะแต่เป็นวัดเก่าชื่อนมาก

เมื่อมีกำหนดวันที่พระภิกษุจะไปแล้ว ขอพระราชทานทราบล่วงหน้า
พอมิเวลาที่พระภิกษุจะได้ไปดำตามผู้หลักผู้ใหญ่แต่แจ้งแก่ด้าย เธอ
อยู่ข้างจะเป็นคนกว้าง. ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

(ฉบับที่ ๑๑๓)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ มิถุนายนรัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์แล้ว วันนี้นักจะให้ไปตามพระภิกษุแต่เห็นฝน
ตั้งมามากจึงได้งดเสีย คอยว่าจะตกไม่ตกอดไม่ได้ต้องไป ได้พบพระ

ครูปัดแจ้งความตามที่ได้รับสั่งให้มาบอกนั้นแล้ว ถนนหนทางแต่พื้นวัดถาง
 เคียน คุเป็นรัมนิยสถานแท้ ชอบใจขึ้นอีกมาก มีเก๋งอยู่เรื่องหนึ่ง
 ไปนั่งถึงข้อรับสั่งว่า พระครูปลัดว่าพวกมิชฌาติษฐิจะได้ไม่รบกวน จึงได้
 ถามพระครูปลัดว่า ทางริมคลองนั้นมีขโมยชุมๆ เพราะเวดานั้นยืนอยู่
 ริมคลอง พระครูปลัดว่าไม่สู้ชุนนัก มักจะเกิดขึ้นในเรื่องเบ็ดไก่ พอ
 เหลียวหน้าไปเห็นพระวิเศษสงครามเจ้ากรมฝรั่งแม่นปืนมายืนเฝ้าอยู่ในที่นั้น
 เลยบอกมอบพระวิเศษสงครามให้เป็นไปตักรักษาทางคลองนั้น เพราะ
 บ้านพระวิเศษอยู่เกือบจะตรงกันข้าม กับที่ซึ่งจะสร้างกุฏิ พระภิกษุชุนใหม่
 พระวิเศษอยู่ข้างจะบอกว่าชอบพอกันกับวัดนเดวรับรองแข่งแรงที่จะอุดหนุน
 เห็นว่าต่อไปภายหน้าคงจะเรียบร้อย ด้วยเมื่อเวลาทอดกระหม่อมเล็ดจ้อย
 วัดราชาธิวาส ได้เคยชอบพอกันกับพระยาวิเศษสงคราม แก่ซึ่งยังมีชีวิต
 มาจนกระทั่งบัดนี้ งานเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ เวดานั้นชรามาก
 แล้ว นำฉลองพระบาทเข้าไปถวายเป็นของสมโภชคู่หนึ่ง รับสั่งทักทาย
 ไปรดปรานมาก ถึงใช้คำตอบขอบใจว่าท่านกล่าวถึงที่ได้ทรงคุ้นเคยมา
 แต่ยังทรงพระผนวช ท่านก็เคยเกื้อหนุนฉันดั่งนี้ ถ้าพระสังฆวัดราชาธิวาส
 เดินตามปณัติของทูตกระหม่อม ทำไมตรึงกับเจ้าพวกเหล่านี้ไว้เห็นจะเป็น
 ประโยชน์ดี เพราะพวกเขมรไม่สู้จะเกะกะเหมือนพวกญวน วัดราชาธิวาส
 ค่อยวันเขมร ดีกว่าวัดส้มเกลี้ยงต่อบ้านญวนมาก

เรื่องกำหนดวันได้ส่งไปที่กระทรวงธรรมการ เลยหายสูญเงียบไป
 จะเป็นด้วยเจ้าพระยาวิเทศบวชฤากระไร การชุนกุฏิครั้งนี้ได้ส่งกรมขุนดมมต

ให้จัดการอย่างชนกภูวดลปริมัยิกาว่าศ คิดจะไปถวายบริหารที่วัดที่เดียว
แต่กรรมคุณดมมตก็ควรวันคืนตัวเองเสียแล้ว ไม่ได้พบปะกันเข้าอีกทางหนึ่ง
จึงไม่มีช่องที่จะพูดจาอันใดกัน เมื่อกำหนดวันเมื่อใดจะพูดให้ทราบล่วงหน้า
ควรมิควรแล้วแต่จะ โปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๑๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถ์ก่อนวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ความเปนไมตรีกับคน
ที่อยู่ใกล้เคียงเปนกิจจำเป็นแท้ ผู้ครองวัดที่เห็นกาลไกลย่อมเอาใจได้
อยู่ ๑ ที่วัดล้มเกลี้ยงครั้งพระภิกษุธรรมธาดาอยู่ ได้วิวาทกับพวก
ญวนเลื่อมอ จนถึงทำการให้เป็นทีทรงรำคาญก็มี แต่มาในชั้นหลังนี้ได้ยิน
ว่าเรียบรอยแล้ว ในไม่ช้าสำนักอาตมภาพได้ถามพระปลัดเย็นวัดนั้น เขา
แจ้งว่าบคนรู้จักกัน ไปมาหาสู่กันได้ เรืองนุกเป็นเพราะพระปลัดเย็นรู้จัก
ผูกไมตรี พระรูปนี้ใจดี ได้เห็นในรายงานปฏิสังขรณ์วัดที่มายื่น รู้จัก
กับวงศ์เจ้า บ้านราชการเดราษฏรแถบนั้นทั่วถึง ได้ก่อดังวังเดิมบ้าน
เหล่านนั้นช่วยปฏิสังขรณ์วัด เปนแต่ยังเชอะอยู่ อย่างไรก็ดี ยังรักษา
วัดมาได้ยืดยาวในเวลาที่สมภารอาพาธทำอะไรไม่ได้ ๑ ฝ่ายวัดเขมา พระ

วินัยรักชาติ ได้ว่าคุ้นเคยกับพวกแขกข้างวัดจนถึงขอแรงมาช่วยตัดต้นไม้
ก็ได้ ฯ พระภิกษุเองก็ว่าได้เคยทำไม้ตรึงกับพวกแขกข้างวัดเหมือนกัน
ได้คุ้นเคยตลอดไปถึงบ้านพระยาจุฬาราชมนตรี ฯ ที่วัดราชาธิวาสพระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์^(๑) แจ้งว่า พระครูปลัดขอมตั้งโรงเรียน ก็มีความมุ่งหมาย
ว่าจะมีทางชักนำเด็ก ๆ พวกมิจนาคิฏฐิให้เข้าไปเล่าเรียนหนังสือ เพื่อจะได้
มีใจดีต่อกัน ฯ ความคิดอันนี้ก็ได้มีอยู่ว่า เมื่อพระภิกษุไปอยู่แล้ว
จะให้แผ่ไม้ตรึงออกไปถึงกัน ฯ เมื่อวานนี้มีพระราชดำรัสแก่พระวิเศษ
สงครามเช่นนั้น ผลที่หวังไว้คงสำเร็จตลอดไป ฯ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

(ฉบับที่ ๑๑๕)

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

วันนี้เจ้าพระยาวิชิตรบอกล่าวกำหนด ที่พระภิกษุจะมาอยู่วัดราชาธิวาส
วันที่ ๕ เดือนกรกฎาคม เห็นว่าเวลาพอที่จะซ่อมกุฏิแล้วเสร็จ จึงอยาก
จะทูลเรื่องที่จะแก้อย่างไร

ชนกุฏิให้รื้อมา ๓ ครั้งแล้ว เวลานี้เห็นเหมาะที่จะแก้ด้วยรถ
โมเตอร์คาร์ พอที่จะว่ากล่าวขอร้องกันได้ ในพวกเจ้านายแลข้าราชการ

(๑) ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จ

เห็นจะประมาณเกือบ ๔๐ รถ แต่เป็นวิไลของพวกที่เดิน โมเตอร์คาร์

อยากจะเดินทางให้ไกล จึงได้คิดการลงเป็นแถวดังนี้

พระภิกษุมาจากวัดเครือวัดด้วยเรือหลวง ขึ้นท่าขุนนาง มีรถมารับไปส่งวัดบวรนิเวศน์ ขอให้ท่านผู้ที่จะมาส่งพระภิกษุ ไปประชุมพร้อมกันอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ ตั้งต้นกระบวนที่หน้าตำหนัก แล้วให้รถกระบวนนำจอดต่อกันไป รถพระภิกษุให้คอยอยู่น้ำพระอุโบสถ รถต่อไปให้จอดเดี่ยวไปตามถนนข้างวัดตลอดหน้าพลับพลา หม่อมฉันจะไปรับเสด็จขึ้นรถด้วย จากนั้นตำหนักจะออกนำหน้ากระบวน รถพระพุทธรูป พระธรรมรถหนึ่ง รถพระภิกษุรถหนึ่ง ถานาอันดับ ๔ รูปรถหนึ่ง มีรถกระบะบรรทุกเครื่องประโคม ๔ รถ รถอื่นๆ นอกนั้นให้รับพระเถรานุเถรบรรดาที่จะมาช่วยในการชันกู่ ขึ้นรถโมเตอร์คาร์เทียบกันเสียก่อน ก็จะเดินกระบวนไปตามริมกำแพง จนถึงสะพานข้างคลองตลาด แล้วจึงเดี่ยวลงถนนสนามไชย ถนนราชดำเนิน ถนนเบญจมาศแล้วมาเข้าถนนมังกรว้ไปออกถนนช่างสี เดี่ยวลงถนนสามเสนไปเข้าถนนวัดราชาธิวาส กระบวนรถจะไปจอดอยู่ในลานวัดที่หน้าเมรุ พระภิกษุเข้าในโบสถ์ชันกู่แล้วมีการเลี้ยงน้ำชาทั้งพระเณรญาติผู้ไปช่วย จะได้จัดผ้าขาวมาไว้ให้พระภิกษุแจก เจ้าพระยาวชิรศตองค์ได้ผ่านวงตามแบบชันกู่ ครั้นเมื่อเลี้ยงแด่แจกกันเสร็จแล้วตั้งกระบวนกลับเป็นเสร็จการชันกู่

ข้อสำคัญมีอยู่อย่างหนึ่ง แต่ทำไฉนจะรู้ว่าผู้ใดจะมาส่งบ้าง มากน้อยเท่าไรที่ควรจะขึ้นรถ ถ้ารู้จำนวนเป็นแถวไว้แล้วพอที่จะกระรถให้

เหมาะได้ จะต้องทรงเป็นพระชรูระอย่างหนึ่ง เมื่อใดจตุรวิเดวเดรัจ
บอกที่นั่งในรถไปถวาย ต้องทรงเขียนกำกับให้แก่เจ้าของรถว่าให้รับพระรูป
นั้น ๆ ชนรถ แลบอกให้พระรูเดยด้วยว่าจะต้องชนรถผู้นั้น ๆ ถ้าได้เช่นนั้น
เจ้าของรถจะได้เที่ยวตามหาพระที่จะชนรถของตัว พระก็จะได้ตามหา
เจ้าของรถที่ตัวจะไปชน เห็นว่าจะเป็นการล่นกครึกครื้นดี กตัวอย่าง
เดียวแต่เรื่องฝน ถ้าหากว่าฝนตก รถที่เป็นประทุนคงจะต้องเปียกบ้าง
ไม่ล่นกอยู่ช่อเดียวเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว พระผู้จะไปส่งนั้น
คงจะกำหนดจำนวนได้ยาก ชนผู้ใหญ่คงกำหนดได้ด้วยบอกตา แต่ชน
ผู้น้อยทูลแล้ว จะพึงไปเองด้วยความรู้จักกับพระภักตรมุข คงกำหนดได้ยาก
แต่การที่จะรับพระชนรถนั้น มีทางจะจัดได้สะดวก คือกำหนดพระที่เป็นชน
ผู้ใหญ่ไว้ เมื่อยังพอจะไปได้อีก ก็ขยายออกไปกว่าจะพอแก่รถ เช่นนี้
เห็นจะเป็นการล่นก จัดได้แต่ต้นไปที่เดียว ๆ จะรอกคิดกับพระภักตรมุขก่อน

เมื่อทราบการร่ำลากันเพียงไรแล้ว จึงจะจัดต่อไป ๗ การเห่ดูจะเป็นการ
ครึกครื้นอยู่ ถ้าฝนไม่ตก ๗ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์จะได้เข้ามาวงแจก คงจะ
อึกเกมเรีย บางคราวถึงต้องให้ไปเอาตัวมา ๗ อาตมภาพทูลขอของแจก
พระผู้ไปส่ง เพื่อพระราชทานพระภัทรมด้วย ๗ แต่ก่อนเคยมี แต่ใน
ชั้นหลังออกจะเด็กกันไป ๗ เป็นของอะไร ๗ พอถือติดมือกลับไป พอได้
กันกับผ้าขาวม้าที่จะแจกคฤหัสถ์ ๗

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

(ฉบับที่ ๑๑๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้ มีจดหมายถามพระพิมลธรรม ในการจะขอพระครูปลัด
สุวัฒนศีลคุณวัดโสมนัส ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเครือวัลย์ พระพิมลธรรม
ยอมให้แล้ว แต่ได้เรียกพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณมาพูดเพื่อจะให้ ไปวัด
เครือวัลย์ เสร็จจะไปอยู่ณดงพระเดชพระคุณแล้ว พระครูปลัดรูปนี้
แม้ ไม่ได้เป็นเปรียญ แต่มีความรู้พอเทศนาแก่ชาวบ้านได้แต่เป็นคนอาร์
เห็นว่ามีสามารถพอจะรักษาวัดนั้นได้ ทั้งเป็นสัหชาติเคยได้รับพระราชทาน
พัดใบฉัตรเบญจรงค์ไว้แล้ว เป็นคราวสมควรที่จะได้ทรงยกย่องด้วย ๗

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

๑๗๒

(ฉบับที่ ๑๑๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้ร่างใบนัดพระในการส่งพระภิกษุขมุนีไปอยู่วัดราชาธิวาส
ดังถวายมา ถ้าถูกต้องจะพิมพ์ให้พระภิกษุขมุนีส่งแก่พระที่รับดา ได้พร้อม
กับพระภิกษุขมุนีกระชายชื่อพระที่เธอจะดา เลือกแต่ที่เธอรู้จัก รวมทั้งธรรมเนียม
ยุติกำหนดนิกาย ๘๓ รูปนอกจากอาตมภาพ แต่ยังไม่ได้นับพระวัดเครือวัลย์
เข้าในนี้ ได้ถวายจำนวนที่แยกเป็นราย ๆ มาแผนกหนึ่ง จะควรไปใน
ขบวรใดทั้งนั้นหรือจะเลือกคิดเพียงชั้นใดก็ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

(ฉบับที่ ๑๑๘)

ถวญญู

วันที่ ๒๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์เวลาวานฉบับ ๑ วันที่ ๒ ฉบับ ไม่ได้ทูลตอบ
ฉบับวานนี้ เพราะกำลังจัดกระบวน จะส่งจำนวนรทไปถวาย ที่จริงรท
จะหาได้มากกว่าจำนวน ๔๒ คนแต่ขาดที่จอด ก็กลัวว่าถ้านำเมรุจะจอด

ได้เพียง ๔๐ คันเท่านั้น ทั้งกระบวนที่จัดคราวนี้ รถที่เป็นกระบวนนำเป็น
 รถย่อมๆ ไม่ได้กะให้พระชนถึง ๑๒ รถ ค่อยถึงรถกระบวนพระภักตรมูข
 ต่อไป จึงเป็นรถพระไพล่ส่ง ล้วนแต่เป็นรถใหญ่ๆ ได้บอกชื่อเจ้าของแตร
 กระจำนวนพระที่จะนั่งได้ แตรจะเดินเป็นลำดับอย่างไรส่งมาถวายในช่อง
 นด้วย กระบวนคราวนี้รถเล็กๆ ออกนำ รถใหญ่ตามหลัง รถที่รูป
 คล้ายๆ กันเดินต่อกันเพื่อจะให้งาม แต่ถึงได้จัดลงเช่นนั้นคงจะรับพระไพล่
 ได้ถึง ๘๐ ขาดจำนวนบาญชั้ที่พระภักตรมูขลาอยู่ ๓ รูปเท่านั้นเห็นว่าจะพอ
 ผ่อนผันได้ ทางเดินกระบวนได้แก้ไขไปบ้าง เพื่อจะไม่ให้ซ้ำทาง คือ
 เมื่อมาทางถนนสนามไชยสนามหลวงแล้ว เลี้ยวลงถนนราชินี ไปออก
 ถนนสามเสน แล้วเลี้ยวถนนกรุงเกษม ทางนำวัดมกุฏกษัตริย์
 ไปเข้าถนนเบญจมาศ แล้วไปเลี้ยวมังกรวัดตามเดิม นอกนั้นใบนัคก็เปน
 อันถูกต้องดีแล้ว วิตกแต่เรื่องฝน ถ้าฝนตกลงมาแล้ว จะลำบาก
 หักหน้า แต่ไม่มีทางแก้ไขในเวลาเดินทาง ส่วนที่วัดนั้นจะต้องปลูกโรง
 ใหญ่ต่อศาลาต้นตะลุมพุกไว้เป็นที่พักแตรที่เลี้ยงน้ำชา แต่อย่างไรๆ ถ้า
 ฝนไม่ตกได้นั้นเป็นอย่างดี หลังคาที่วัดอยู่ข้างม้น้อย มีศาลาก็ก่อออกไปอยู่
 เดี่ยวห่างเหต้อเก็น แตรไม่น่านั่งเลย ถ้าจะแยกไปนั่งตามศาลาจะขาดความ
 ครึกครื้นหมด จึงจำเปนจะต้องให้จอแจอยู่ที่หน้าพระอุโบสถนั่นเอง ของ
 แจกพระก็หาได้แล้ว

พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณตกกลงจะไปอยู่วัดเครือวัลย์นั้นดีแล้ว ได้
เทียบที่พระราชทานไว้ แลพระครูสุวัฒนสมณจารย์ คิดจะรอไว้ก่อน
สักหน่อยหนึ่ง พอให้การวัดวาเรียบร้อยขึ้นอีก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

ป.ต. เรื่องพระที่จะขึ้นรถ ใครจะขึ้นรถใครบางเจ้าของมีความ
ปรากฏอยู่บ้าง ถ้าทรงจัดให้พระกับคนหัดเจ้าของรถถูกคอกันจะเป็นที่
พอใจสุดทุกดี แต่ที่เจ้าของรถไม่รู้จักพระเลยก็มาก ใครขึ้นรถใครก็จะใช้
ได้วิ่งแต่คนที่คบพระให้ถูกใจ ๒-๓ รถเท่านั้นพอ หม่อมฉันคงจะไป
ถึงวัดบวรนิเวศน์ก่อนเวลาบ่าย ๔ โมง หรือพอ ๔ โมง เมื่อดูกระบวน
เสร็จแล้ว จะเชิญเสด็จขึ้นรถมาด้วย ถ่วงน้ำหนักคอยรับอยู่ที่วัดราชาธิวาส
ทีเดียว เช่นนั้นจึงจะได้เห็นกระบวนตลอด แลจะได้แกว่งของบางอย่าง
อันจะเกิดขึ้นทั่วด้วย.

จ.ป.ร.

บาญชีรถยนต์

๑-รถบันฑาฤทธิ	กรมหมื่นราชบุรี	นำกระบวน
๒-รถออมนิบัติ	ทหารบก	แถววง
๓-รถจำปาห้อยหู	กรมขุนลัทธิพลาตรี	แห่
๔-รถชมภูห้อยผ้า	กรมหลวงดำรง	”

๕—รทธากาศประกาย	กรมหลวงประจักษ์	แห่	
๖—รตปทุมรัตน์	กรมหลวงเทเวศร์	”	
๗—รตอมนิบัล	สมเด็จพระบรมโอรส	บีพาท	
๘—รตพลดิเรก	กรมหมื่นกำแพงเพชร	แห่	
๙—รตเมฆชลา	กรมหมื่นนราธิป	”	
๑๐—รตสืบคชประชุม	หลวงนาวา	”	
๑๑—รตอัครพาหน	พระยาศรีสุทโธ	”	
๑๒—รตกฤตจักร	พระยาจักรปาณี	”	
๑๓—รตกำดั่งสิงห์	หลวงสุวรรณภูมิ	”	
๑๔—รตอมนิบัล	ทหารบก	กลองแขก	
๑๕—รตตราจักร	กรมหลวงดำรง	รับเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์	นั่งได้ ๕
๑๖—รตสละสลวย	ของหลวง	รับพระพุทธรูปพระธรรม	นั่งได้ ๕
๑๗—รตไอยราพต	ของหลวง	รับพระภัทรมุข	นั่งได้ ๕
๑๘—รตกระสวยทอง	ของหลวง	รับถานานุกรม	นั่งได้ ๕
๑๙—รตฉายงาทาบ	ของหลวง	รับพระอินดับ	นั่งได้ ๕
๒๐—รตทรงหนุมาณ	สมเด็จพระบรมโอรส	พระสงฆ์	นั่งได้ ๒
๒๑—รตวิมานลอย	สมเด็จพระบรมราชเทวี	”	นั่งได้ ๕
๒๒—รตดิ้นาคนิรินทร	พระยาวรวงษ์	”	นั่งได้ ๖
๒๓—รตไตรภพ	สมเด็จพระกรมพระ	”	นั่งได้ ๕
๒๔—รตอรรคนิวกาศ	สมเด็จพระขุนนครสวรรค์	”	นั่งได้ ๕

๒๕—รัตนมิ่งทอง	พระองค์เพ็ญ	พระดั่ง	นั่งได้ ๔
๒๖—รัตนประพาศ	กรมหลวงนเรศวร	„	นั่งได้ ๓
๒๗—รัตนกระบวนช้าง	กรมหมื่นกำแพงเพชร	„	นั่งได้ ๓
๒๘—รัตนกาฤๅณ	สมเด็จพระขุนพิศณุโลก	„	นั่งได้ ๓
๒๙—รัตนกำมั่ง	สมเด็จพระขุนนครราชสีมา	„	นั่งได้ ๔
๓๐—รัตนราช	พระองค์วุฒิชัย	„	นั่งได้ ๓
๓๑—รัตนทวีตमानพด	กรมขุนสรพลาต	„	นั่งได้ ๔
๓๒—รัตนจตุรวิธา	กรมขุนดมมต	„	นั่งได้ ๓
๓๓—รัตนพงษ์	สมเด็จพระขุนดพบุรี	„	นั่งได้ ๓
๓๔—รัตนเวไนย	พระสรพการ	„	นั่งได้ ๓
๓๕—รัตนวงค์ลำเริง	เจ้าพระยาสุรวงษ์	„	นั่งได้ ๓
๓๖—รัตนอาทิตย์มณฑล	กรมหมื่นจันทบุรี	„	นั่งได้ ๒
๓๗—รัตนพลอยนพเก้า	สมเด็จพระบรมราชเทวี	„	นั่งได้ ๒
๓๘—รัตนพลโกษี	หลวงสุนทรโกษา	„	นั่งได้ ๒
๓๙—รัตนอินทรชัย	พระยานรฤทธิ	„	นั่งได้ ๒
๔๐—รัตนชัยดิษฐ์	พระยาพิพัฒน์	„	นั่งได้ ๒
๔๑—รัตนอมนิบัล	ทหารบก	เต้าโก๊	กรมเมือง
๔๒—รัตนาคันพระยม	พระยาสุชุม	วังกระบวน	

๑๗๗

(ฉบับที่ ๑๒๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายบาญชีรายชื่อพระที่กะไว้เพื่อจะให้ ชนรณนั้น ๆ ได้
เลือกพระที่รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าของรถเฉลี่ยกันไป แต่ไม่ครบทั้งนั้น มีว่าง
ต้องเติมพระอื่นเข้าด้วย ในพระองค์ก็จัดตามที่เห็นว่าคุ้นเคยกันเป็นเพื่อน ๆ
ในพระเหล่านั้นที่ยังจะเปลี่ยนแปลงมีอีก ได้ทราบเมื่อเขียนบาญชีแล้ว
เช่นพระศาสนโสภณอาพาธไปไม่ได้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับพระ
อุบาสิกาที่เข้าใจว่าอาพาธแรงอ่อนแอ มีตั้งใจว่าจะมา ๆ แต่ในบาญชี
ที่กะไว้ นี้ ยังเว้นไว้ อีก ๓ ชื่อ เพื่อจะต้องแก้ไข ๑ อีกประการหนึ่ง
เมื่อเรียงบาญชีนี้ ได้นึกถึงที่นั่งเจ้าของรถ ไม่ทราบแน่ชัดว่าเจ้าของรถใคร
จะนั่งไปในที่คนขับหรือจะนั่งไปกับพระ ถารถที่เจ้าของจะนั่งข้างใน จะถอน
พระรูปที่สุดออกเสีย ๑ การที่จัดดังนี้ ถ้ายังไม่สะดวกหรือจะดีขึ้นด้วย
ประการใด ขอพระราชทานพระราชดำริห์ด้วย ๑

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๑๗๗

(ฉบับที่ ๑๒๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

ทูต กรมหลวงวชิรญาณ

ที่ทรงกระพระชนรมานนั้นเขาคิดมาก กำหนดคนนั่งที่จดมาในบาญชี
นั้น เจ้าของกะมาทั้งสี่ รถที่เขาจะขับเองเขาจึงได้รับพระถึง ๔ ที่เขาจะ
๓ ก็ด้วยเหตุที่ตัวเขาคิดจะไป ถ้ากะเท่าจำนวนที่จดไปในบาญชีรถแล้ว
ไม่มีพลาด

นำส่งได้ยอยู่แห่งหนึ่ง ที่พระวรวงศ์มุนีแกเคยเป็นคู่ความกับ
พระยาพิพัฒน์ ๆ แพ้ด้วย หม่อมฉันเป็นผู้วินิจฉัยเอง จะชอบกันถ้ายัง
ที่จริงบ้านนั้นใกล้ดี แต่แกเป็นมิจนาก็อยู่ก็ไม่ไว้ใจ.

ควรมีควรแล้วแต่จะ โปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๒๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ตามพระกระแสที่พระราชทานมา อาตมภาพได้ถอนพระวรวงศ์มุนี
จากรถพระยาพิพัฒน์ โทษาไปรถพระยานรุตราชหัช เปดียนพระมหาไคย
จากนั้น ไปรถพระยาพิพัฒน์ ๆ พระคำสอนโสภณไปไม่ได้ ได้เติมส้มแดง

พระพุทธโฆษาจารย์ผู้จะไปได้ ในรถ ส้มเตจกรมขุนนครสวรรค์ ฯ พระธรรม
 ธาราจารย์ไปไม่ได้ อีกรูปหนึ่ง ได้เติมพระอุบาฬีผู้จะไปได้ในรถเจ้าพระยา
 สุรวงศ์ ฯ ส่วนยังว่างอีก ๓ นั้น รถพระองค์ผู้มีไชยเติมพระปลัดขึ้นบาเรียน
 วัดส้มพันรวงศ์ รถกรมขุนสมมตเติมพระครูวา โภควัดนี้ รถส้มเตจกรมขุน
 ตพบุรีเติมพระครูขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ฯ

อนึ่งพระภักตรมฺขบอกว่ มีรถบอกช่วยอีก ๔ หลัง พระองค์เจ้าพระ
 ศัถาพรจะหามาหลัง ๑ พระเจริญราชชนหลัง ๑ หลวงชลภูมิพานิชหลัง ๑
 นายกันหลัง ๑ จะควรอย่างไรสุดแล้วแต่จะโปรด พระเจริญราชชนกับ
 หลวงชลภูมิพานิชเขาเป็นศิษย์อาตมภาพอยู่ด้วย เมื่อมีการเช่นนั้น ก็คง
 จะปรารถนาที่จะมีส่วนด้วยกรรมมัง ฯ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรส

(ฉบับที่ ๑๒๓)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๓๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

ทูต กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายที่ประทานมาวนั้นได้รับแล้ว รถช่วยได้ บอกกรมหลวงนริศ
 ให้เข้าต่อท้ายกระบวน ส่งใส่ยแต่เจ้าศัถาพรเขาจะไปเอามาจากไหน กถัว
 พระภักตรมฺขจะพึงผิด พบวันนั้นถามดูก็ยังไม่เข้าใจ รถจะขาดไปเสียหลังหนึ่ง

แล้ว ตึก (๑) ถูกห้ามไม่ให้มาเผาเพราะเกิดกาฬโรคขึ้นในบ้าน อาตมาดีใหญ่
 เพราะหม่อมฉันเกณฑ์ให้เป็นผู้แต่งดอกไม้ธูปเทียนที่รับพระ ๔ รถ แดงดีข้อ
 ของแจก ถ้าต้องซึ่งจะไม่ทำอะไรหมด ว่าเปตักมันจะติด ตึกอาตมาดีมาก
 เพราะเหตุที่แกไม่เชื่อ กรมล้อมมนั้นนั่งลงบลังกัตเดียว บอกว่ามนให้รู้ ตึก
 แต่ครั้นตัวแดงวอนนั้นปวณี่รำไป เจ็บที่บ้านตึกนั้นก็ชอบกลอยู่บ้าง คาย
 ติด ๆ กัน ๓ คนตึก ๒ คนพ่อคนหนึ่ง เป็นเจ้ากรรมกรรมสรรพสัตว์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๒๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมาภาพได้จดหมายถามพระองค์เจ้าพระธิดาพรแล้ว เธอตอบ
 มาว่า ได้พูดแก่พระภักตร์มูว่า ถ้าต้องใช้รถมอเตอร์ไปส่ง เธอจะขี่ของ
 หดวงวุฒิดำไป แต่เมื่อมีรถสำหรับเธอแล้ว เธอไม่ได้คิดจะเอามา ฯ

อนึ่งรถของกรมขุนสรรพสัตว์ที่จะขาดไปนั้น จะมีรถแทนหรือจะ
 ต้องเกลี้ยไถ่ในรถล้มทบจะได้ คิดจัด ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

(๑) กรมขุนสรรพสัตว์ศุภกิจ

๑๘๓

(ฉบับที่ ๑๒๕)

สวดคุณสูตร

วันที่ ๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูต กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งรถกรมขุนธรรพธำตราชัดไปรถหนึ่งนั้นหาแทนได้ง่าย เช่นกรม
มรุพงษ์ ก็ไม่ต้องถูกเกณฑ์ ได้สั่งกรมหลวงนริศให้หาเติมขึ้นแทน เว้นแต่
รถถ้าเกณฑ์ชนิดใดจะเข้าลำดับไหนให้ทูตไปให้ทรงทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๒๖)

สวดคุณสูตร

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล ให้ทรงทราบ.

หม่อมฉันรู้ ดีกว่าขาดความรู้ ในเรื่องศาสนา นี้ก็ใครไม่คล่องทางหนึ่ง
คือเรื่องอุปมาธรรม อย่างเช่นเขียนวัดบวรนิเวศ วัดบวรนิเวศสองแห่ง
มีเรื่องเป็นคำอุปมาทั้งนั้น ไม่ใช่เขียนถ่ายแผนที่ฝรั่งเหลว ๆ หม่อมฉัน
อยากจะทราบอุปมานั้นทั้งหมดว่ามีก็ขอ ทราบมาอย่างไร

ต้องวัดนั้นท่านเขียนเป็นรูปฝรั่ง ว่ามนุษย์เวลาไม่รู้ๆ เห็นผิดอยู่ เมื่อ
จะได้เขียนถ่ายจากรูปภาพฝรั่งให้แปลก ๆ ตา

ส่วนที่หม่อมฉันต้องการนี้ จะมาผูกเป็นลายรูปภาพ ถ้าเหมาะดี
จะได้ใช้ในวัดราชาธิวาส เข้าใจว่ารูปเขียนสองวัด มีจากแผ่นศิลาเซิง
ผนังถ้ำแห่งใดที่พอจะคัดได้ ถ้าไม่มีขอได้โปรดทรงพยากรณ์ปฤษณานี้
ประทาน ว่าภาพเช่นนั้นได้แก่กรรมเช่นนั้น ๆ จะเป็นกำลังช่วยความคิดมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๒๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ ๑๖ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว รูปภาพ
ที่เขียนผนังโบสถ์วัดนั้น มีคำจารึกอยู่ที่ลายคนข้างบน ได้ลอกไว้ก่อนแล้ว
ขอพระราชทานถวายมา ฯ ส่วนที่วัดบวรนิเวศ ยังขอพระญาณรักขิต
ให้คัดส่งมา ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

(ฉบับที่ ๑๒๘)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานคำจาฤกรูปภาพ ที่เขียนพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์
มานั้นได้ตรวจแล้ว คำเปรียบนั้นเข้าใจว่า เขาจะได้เปรียบไว้แต่ก่อน
แล้วมีบาง ทำเทียบขึ้นใหม่บ้าง จะเป็นเช่นนั้นหรือไม่

คำเปรียบบางข้อดูพอจะเขียนได้ แต่เปรียบบางข้อไม่น่าจะเป็นรูป
ภาพได้ ทั้งเป็นอุปมาที่มีใจความอย่างเดียวกันทั้งหมด ต่างตั้งซึ่งยกมา
เปรียบอยู่ข้างจะผิด

กรมหลวงนริศว่า ได้ทูลเรื่องคำเปรียบที่เธอเห็นว่าจะใช้เปนอนุสรณ์ได้
ทรงรับว่ามีอยู่ ถ้าได้ทางนั้นจะแยกคายดี

การวัดราชธานีก็คิดไปก็ยิ่งยากขึ้น เพราะพิจารณาเขาก็เห็นหลัก
คอที่กีดขวาง ไม่เปนการง่ายเลย โทษต้องถึงเอาอินนิเณย์กรมโยธา
มาตรวจ แลจะต้องเจาะลงไปดูรากผนังที่ราว อยู่ข้างจะมีความหวาดหวั่น
กลัวว่าถ้าประทุกอิงอาไศรยผนังเดิมหนักเข้า รากไม่บริบูรณ์จะยุบลงไป
ได้ พิเคราะห์ดูโดยถ่วงถี่ เปนความเห็นส่วนตัวหม่อมฉันเอง เห็นว่า
ในหมู่พระอุโบสถนี้ น่าจะไม่มีสิ่งใดซึ่งทำแต่ครั้งกรุงเก่าได้เหลืออยู่เลย
ดูโดยฝีมือแต่ท่วงที่ พระอุโบสถเป็นฝีมือแผ่นดินพระนั่งเกล้า ที่หลังฉลอม

ก่อนอาวาศแก่คราวกัน^(๑) กำแพงแก้วศาลาคู่ ศาลาการเปรียญ กุฏิเป็น
 คู่มือแผ่นดินพระนั่งเกล้าทรงนั้น การแผ่นดินทุกกระหม่อม พระเจดีย์
 ประคุดสี่ทิศ หอระฆัง ค่พานแก้ว ค่พานน้ำ ในพระอุโบสถก็มีแต่แก้วขวาง
 น้ำขวางหลังแด่ค่พานน้ำอีกแห่งหนึ่งเท่านั้น ยกเดี่ยวแต่ที่พระตำหนัก พระ
 เจดีย์ก็น่าจะเป็นพระเจดีย์เดิม เด็กเลื่อมให้ใหญ่เหลี่ยมแปลงเป็นกลม เหตุ
 นั้นจึงได้ พัดดูญไม่ตรงกับพระอุโบสถ หอพระ ๒ หลังก็เป็นหอพระใหม่
 ไม่มีสิ่งใดที่อายุเกิน ๘๐ ปีสักอย่างเดียว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๒๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ข้อความในคำจารึกรูปภาพในโบสถ์วัดนั้นนั้น ได้พบที่มาโดยมากที่
 เป็นคำตรง เช่นเปรียบว่าเป็นนายตำรวจ นายสำเภา แพทย์ผ่าลูกศร เป็นต้น

(๑) พระอาราม ๘ ที่ว่านี้ คือ ๑ วัดราชโอรส ๒ วัดพลับ ๓ วัด
 ดังกระเจา ๔ วัดท้ายตลาด ๕ วัดอรุณ ๖ วัดระฆัง ๗ วัดพระยาทำ
 ๘ วัดสุวรรณาราม ๙ วัดสระเกศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โปรดให้ซ่อมสำเร็จ ฉลองเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔

ที่อาศัยนี้ เช่นเป็นดังดอกบัวบาน ที่ได้ในคาถา ยถา ดังการชานด์มี
แต่ในคาถานั้นเปรียบของอริยสาวก แดเขาหิมพานต์ ที่ได้ในคาถาว่า
ทูเร ลันโต ปกาเสนติ หิมวันโตว บัพพโต แต่ในที่นั้นเปรียบของสัตว์
บุรุษ อุปมาบางข้อไม่ดี เช่นเปรียบพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้สืบลำนำคือ
พระพี่เลี้ยง พระสงฆ์เป็นพระราชกุมาร ข้อความที่ซ้ำ ๆ กันเข้าใจว่า
เป็นเพราะมุ่งความในบาปนั้นเอง เช่นพระพุทธเจ้าเป็นแพทย์ผ่าลูกศร
หมายความว่าเป็นผู้รับรับทุกข์ โศกที่เล็ดใจ เป็นหมอรักษา หมายความว่าเป็นผู้
ให้ปัญญา แต่เขียนเป็นรูปภาพดูซ้ำกัน ๆ

เรื่องอุปมาธรรมเนื่องด้วยอศุภ ที่กรมหลวงนริศคิดจะเขียนนั้น
เข้าที่มาก แต่เกรงจะหาได้ไม่ครบเท่านั้น ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรต

(ฉบับที่ ๑๓๐)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ความคิดกรมหลวงนริศเป็นความคิดช่างอย่างดีแต่คิดจะง่าย ถ้าได้
มุ่งใจจะคิดไปทางที่พูดแล้ว ข้อที่หาไม่ได้นั้นไม่ต้องคิดหาทางเปลี่ยน

ปล่อยคิดจนอยู่เพียงเท่านั้น ต้องคอยบากหัวออกจากที่ขัดข้อง แล่นำให้
 เดินไปทางใหม่ที่เป็ร่องลึก แต่ไม่ใช่ทวนกระแสความคิดของแก ถ้าหาก
 ว่าเป็นทางที่ทวนกระแสก็แจวพายไม่ขึ้น

ข้อซึ่งจะคิดหาข้อความให้ตรงกับข้อ ๑๐ นั้นหม่อมฉันเห็นไม่ดำใจได้
 เพราะตามความคิดหม่อมฉันที่ไม่ตันตันในทางอศุภกรรมฐาน มิใช่ไม่ได้
 เรียน แต่ไม่มีวาคณาที่จะพิจารณาอศุภกรรมฐานได้ เห็นไปเสียว่า
 ข้อที่แยกไว้นั้นไม่คู่ แยกคายนสมควรแก่ความพิจารณาด่วนตัวเห็นเป็นซ้ำซาก
 ไป จะหาคำเปรียบที่ไหนให้ได้ครบถึง ๑๐ แต่พิจารณาตามยังไม่ใคร่เห็นเสีย
 แล้ว ความคิดกรมหลวงนริศเดินไปทางเทวทูตซึ่งมีชราพยาธิเข้าไปปน ก็ไม่
 คงอยู่ในอศุภได้แล้ว เหตุไฉนจะไม่ปล่อยให้กว้างไปอย่างอื่นบ้าง เรื่องที่จะ
 เขียนจำจะต้องทำกรรมให้เป็นรูป ถ้าหากว่าจะไม่มีรูปจำจะต้องใช้อุปมา
 ข้ออุปมาที่จะเขียนให้งามไม่ได้ เช่นแมลงฝนตกเขียนได้แต่ไม่งาม อุปมาที่
 เขียนไม่ได้เช่นความอุ่ใจเช่นนี้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้นถ้า
 ทำเรื่องอะไรให้เหมาะ ๆ ไม่เคยเขียนที่ไหนเขียนขึ้นเห็นจะงามแต่แปลกดี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

๓๘๗

(ฉบับที่ ๓๓๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ๑ เรื่องที่จะเขียน ไม่จำกัดเฉพาะองค์แล้วจะได้อีกได้อีก ๑ เรื่องที่น่าเขียนนั้น ที่อาจ แต่งข้อธรรมโดยบุคคลาธิษฐาน เช่นธิดามาร ๓ คนพากันมาชวน พระพุทธเจ้า แต่เรื่องอุปมาเช่นพระพุทธเจ้าเข้าพระทัยผิดกับบุรุษที่พอ ผิดได้ คุณนายตำรวจผิดมา แต่เรื่องเช่นนั้น ต้องเลือกเพื่อเขียนรูปภาพเข้า ที่ได้อีก ๑ ข้อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้ผู้อื่นนั้นออกจากศัพท์ว่า อัสสาสโก แต่ถึงอย่างนั้น ยังนึกไม่ออกว่ารูปภาพเขียนไว้อย่างไร ไปดูเห็นเป็นรูป ฝรั่งแต่งอย่างบาดหลวงยืนอยู่ใต้ธงด้ามภาพ เขียวเต็มที แต่พาให้เข้าใจ ว่า เทียบพระเยซูที่พวกฝรั่งยกว่าเป็น Saviour ของเขา ๑

อนึ่งเมื่อวานนี้ พระครูปลัดสุวัฒนดมณาจารย์ พาพระครูธรรม รัทิตวัตรราชาธิวาสมาหา ยื่นบาญชีบอกบุญของพระครูตั้งฆริกขิตเพื่อจะ ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถแด่พระคัมภีร์ตามที่คิดไว้ เมื่อทรงจับปฏิสังขรณ์ พระอาราม จึงมีความยินดีจะขอถวายเพื่อน้อมเข้าในการพระราชกุศล ๑ แต่ทรัพย์สินรายเดิม ๓,๕๐๒ บาท ๔๐ อัฐิ จ่ายเป็นค่ากระเบื้อง ๓๓๐,๐๐๐ แผ่นแล้ว คงเหลือแต่ ๒,๑๔๗ บาทถ้วน แต่มีกระเบื้องมุงหลังคาอยู่ เต็มตามจำนวน ๑ พระครูรูปนทไม่ปรองดองกับพระครูปลัด จัดการ

บอกบุญก็เป็นตามคำฟัง ไม่รู้กัน ความพึงปรารถนาซึ่งเธอได้บอกบุญ
มีผู้บริจาคไว้ เมื่อทรงจับทำนุบำรุงวัดนั้นขึ้นถึงจะเป็นเช่นนั้นก็ตาม อาต
มภาพได้พูดคุยยอให้เธอมีใจว่าได้เอาใจใส่ในการวัด แด่พูดแก่เธอว่าจะนำ
เฝ้าในเวลาเสด็จวัดนั้น แต่บาญชียื่นนั้น ยังต้องสอบข้อแฉแก่ให้
ถูกต้อง เสร็จแล้วจะได้เฝ้าเฝ้าในเร็ว ๆ นี้

ฝ่ายพระครูปลัดก็มีทายกจะบริจาคในการปฏิสังขรณ์ราวสัก ๘๐๐ บาท
เธอแนะให้ถวาย เขาก็ยินดีตาม ถ้าเป็นความควร จะขอพระราชทาน
โอกาสให้เจ้าของได้เฝ้าถวายเองในเวลาเสด็จวัดนั้น ๆ

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

(ฉบับที่ ๑๓๒)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งทรงพระดำริห์ว่า เรื่องที่แสดงข้อธรรมโดยบุคคลาธิฐาน จะ
เขียนได้นั้นถูกแล้ว คำเปรียบอันใจที่ถึงเขียนรูปพระเยซูฤๅบาตหลวงลงนั้น
ถ้าเป็นหม่อมฉันทำเห็นจะถูกนิทานเป็น ทูลกระหม่อมท่านเป็นผู้ที่คนทั้งปวง
เชื่อเดี๋ยวนี้จึงไม่มีใครรู้ ดูก

กระเบื้องรายพระครูสังฆกิจตเรียบายนั้นได้เห็นแต่ได้ถามเรื่องไม่ได้
ความจากพระ ได้ความจากคฤหัสถ์ในวังว่ามีการเรียบายก่อนหน้านั้นน้อยหนึ่ง

แต่ได้ถือวิสาสะตั้งพระยาอำมรภพเมื่อ ๒ วันมานี้เอง ว่ากระเบื้องที่จะ
มุงศาลาแลมุงกุฏิไม่พอก็ให้เอากระเบื้องที่พระเวียงรายนั้นใช้ อย่าเพื่อให้เธอ
มุงพระอุโบสถเลย เพราะพระอุโบสถจะแก้ไขใหม่ แต่ไม่ทราบเรื่องที่จะ
ปฏิสังขรณ์พระตำหนัก เงินที่เวียงรายได้ กับทั้งค่ากระเบื้องได้ปฏิสังขรณ์
พระตำหนักดีแล้ว หม่อมฉันยังไม่ได้ให้ตรวจการว่าจะเสียหายมากน้อย
เท่าใด แต่กรมวัดวัดแจ้งว่าดูเหมือนเดาจะขาด ด้วยเห็นพื้นภายในทรุดลง
การวัดราชาธิวาสนี้ หม่อมฉันเห็นจะเขาดกเสียแล้ว การที่คิดไว้ว่า
จะทำพอให้เรียบ ๆ อย่างแต่ก่อน ค่อย ๆ เดินไปหาความล้มบูรณ์เห็นจะ
ไม่มีอะไรเหลือที่จะไม่ได้จับทั่วทั้งวัด เปลี่ยนเป็นคนละวัดกับแต่ก่อนทีเดียว
ได้บอกเวียงรายได้เงิน ๔๐,๐๐๐ เศษ จะทูลขึ้นมาได้บ้างแต่งานยังมาก

ถวายรายงาน เวลานั้นกำลังจัดการคิดเรื่องที่จะทำกุฏิ มาปรากฏ
ว่าการที่จะบ่อนกันพวกมิจนาคิฐิ เห็นจะบ่อนกันได้แต่ที่มาซ่อมเหียงตรง ๆ
แต่เรื่องขโมยนี้ไม่ว่าล้มมาทิสฐิฏามิจนาคิฐิ เขาบอกว่าที่กระดานจะหาย
ลึก ๒ แผ่น จึงตกลงคิดบัญชีกับความคิดเดิม ได้ไปตรวจดูคลอง
ข้างเหนือวัดเห็นคันเขนที่ปากคลอง ทั้งดินข้างวัดทลายไปในคลองเสียมาก
ที่วัดแถบข้างเหนืออยู่ส่วนหนึ่ง จึงสั่งให้ขุดคลองทั้งดินขึ้นแต่งฝั่งข้างวัด
แล้วลงเขื่อนก่อกำแพงกันทางริมคลองที่ต่อกับบ้านฝรั่งตลอดทั้งแถบ ให้
มีประตูเปิดปิดเป็นท่อน้ำ ห้ามคนไม่ให้เดินผ่านหมุกุฎิได้ เพราะทุกวันนี้
เดินดูกันอยู่ทั่วไปทั้งวัด แลจะให้ปลูกทองพระโรงกรมหลวงบดินทร
หลังหนึ่ง รอกุฎิสมเด็จพระวันรัตไปปลูกหลังหนึ่ง เรียงกันตามเหนือ
ตามใต้ มีกุฎิสำหรับผู้ปฏิบัติอยู่ข้างหลังริมคลอง นอกชานเดินถึงกัน

ทั้ง ๓ หลัง เปนกุฎีส้มเต๋จพระพุฒาจารย์ คำหนักกรมหลวงบดินทร
 หลังเดียวกับกุฎีอีก ๒ หลัง นอกชานเด่นถึงกัน มีชานดินลงไปจนถึงคตอง
 เปนส่วนพระภัทรมุข แต่นอกชานพระภัทรมุขกับนอกชานส้มเต๋จพระพุฒา
 จารย์ถึงกันใช้ห้องอันเดียวกัน สำหรับไปภายนอกเข้าเป็นคณะเดียวได้
 ถัดมาจึงถึงถนนคน คราวณถึงคณะพระครูปลัดซึ่งจะย้ายจากข้างใต้ขึ้นมา
 ข้างเหนือ ก่อนนั้นไปเปนกุฎีส้มเต๋จจนตลอดถึงคูหลัง คงจะเป็นอีก ๒ หมู่
 เห็นว่าจะเป็นที่พักเพียงกันดี หมู่ส้มเต๋จพระพุฒาจารย์แด่หมู่พระภัทรมุข
 กับหมู่หลังต่อไปอีก ๒ หมู่ คงจะแล้วได้ในราวออกพรรษา แต่นี้กว่า
 ถ้ากุฎีใหญ่ ๆ ยังไม่แล้ว จะทำกุฎีเล็ก ๆ ให้แล้วเสียให้เสร็จ ย้ายคณะ
 พระครูปลัดไปอยู่ในเวลาออกพรรษา จะย้ายกุฎีข้างใต้ขึ้นมาข้างเหนือ
 คงจะแล้วดำริ่กายในเดือนนี้

เมื่อย้ายส้มเต๋จพระพุฒาจารย์มาแล้ว จึงจะได้ลงมือตรวจซ่อม
 พระตำหนักต่อไป ที่พระตำหนักนั้นคิดจะให้เปนหอสดมภ์ แต่ถ้าจะมี
 การเรียนพระปริยัติธรรม ควรจะใช้บนพระตำหนักนั้นเป็นที่เรียน จะ
 ซ่อมแซมหอใดให้เป็นที่เก็บหนังสือ จะควรเก็บได้มากน้อยเพียงเท่าใด
 หนังสือมีพอ จะให้มีพระไตรปิฎกทั้งจบก็ได้

ที่หมู่กุฎีเดิวน้อยยากจะสร้างเปนการเปรียญ คือย้ายการเปรียญ
 คึกก่าจิดซึ่งอดีตไม่งามแต่ดูสกปรกนั้นเสีย มาปลูกเปนการเปรียญไม้ แต่
 ยังแต่ไม่เห็นว่าจะได้เรือนแห่งใดจากวงเก่า ๆ มาทำต่อกันเปนชดาเดียวกับ
 พระตำหนัก สำหรับสัปรุชมาทำบุญถามเทศนาเดินถนนหลังพระเจดีย์

ไม่ต้องเข้าไปเกาะเกาะในหมู่กุฎพระสงฆ์ ถ้าหากว่าจะเป็นอย่างน้ำข้างในออก
 เที่ยงพระสงฆ์เรือมาในคลองท่อชนคพานก็ถึงการเปรียญทีเดียว เห็นจะ
 เป็นการสะดวกดี

ได้ให้รื้อศาลาริมน้ำที่เป็นช่อฟ้าใบระกาเข้ามาปลูกในลานวัด เพื่อจะ
 ใช้แทนศาลาเดิม ๒ หลังที่จะต้องรื้อเพราะหาประโยชน์อะไรไม่ได้ ถูกถนน
 บัดไปกินศาลาข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งก็บังน้ำโบก จึงจะรื้อเสียทั้ง ๒ หลัง
 เปิดช่องน้ำโบกเต็มเหลียมกำแพง ให้แดดเห็นโบกแต่ในแม่น้ำชนมา ต้นไม้
 จะปลูกเป็นหมู่ ๆ ไม่ปลูกเต็มทั่วไปทั้งลานอย่างเช่นน้ำวัดโสมนัสแล้ววัด
 มงกุฎกระษัตริย์

เมรุเดยวเห็นจะอยู่ไม่ได้ เพราะชำรุดมากแต่ตั้งอยู่ชิดถนนนัก จะ
 ถอยขึ้นไปข้างเหนือ มีลำน้ำรางเดิมศาลาใหญ่ ๒ หลัง ลักษณะคู่ด้าน
 วัดเทพศิรินทร์ แต่ลำน้ำรางกรมพรหมใช้ไม่ได้แคบนัก จะต้องเปลี่ยน
 เป็นช่อแปดศอก เรืองเมรุเป็นอยู่หน่อยหนึ่งที่น่าจะเข้าไป เพราะจะเอา
 เงินที่เขาเรียกรู้ทำวัดไปทำเมรุเสียเห็นจะไม่ควร จะต้องแข็งใจทำแต่เมรุขึ้น
 หลังเดยวก่อน บริวารนอกนั้นค่อยทำค่อยไปอย่างคู่ด้านวัดเทพศิรินทร์
 ที่คู่ด้านวัดเทพศิรินทร์หม่อมฉันไม่ได้ลงทุนอะไรเลย , นอกจากพลับพลา
 หลังเดยว ซึ่งทำขึ้นอุทิศต่อการเผาศพถูก นอกนั้นใครไปทำเขาก็ให้เงิน
 เราเป็นแต่ผู้ก่อสร้าง ที่นี้คงจะไม่ได้มากอย่างวัดเทพศิรินทร์ เพราะเป็นแต่
 ศพคนปานกลาง แต่ถ้าม้าทำทางเรียบร้อยชน คนปานกลางคงจะมีมาทำ
 บ่อย ๆ พอจะสำเร็จได้ตามความคิดแต่เป็นประโยชน์แก่พระในวัด

แต่เรื่องโศกอาถรรพ์นัก เพราะรูปร่างเต็มๆ เดียว อ้วนแจ๋
ยังแก้ไขไม่ตกอย่างลงได้ ทั้งรากโคนก็ไม่มั่นคงเลย กำลังตรวจตรา
หาทางแก้ไขกันอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๓๓)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภักตรมูขแจ่งว่าได้ ชนไปเฝ้า ทูลเรื่องที่จะต้องลวดพุทธาภิเษก
ในการหล่อพระ การอื่นนั้นได้ คิดไว้ว่าจะทูลให้ทรงจัด แต่ความคิด
มันยังไม่บริบูรณ์อยู่เล็กน้อย บัดนี้คิดแล้วเสร็จบริบูรณ์ จึงจะทูลให้
ทรงทราบ เป็นเรื่องที่พระภักตรมูขยังไม่ทราบความประสงค์ ที่ไปบอกให้
รู้ นั้นเพื่อจะให้เทียบเคียงพระว่าจะใช้ได้บ้างฤาไม่ แต่ตัวเรื่องราวนั้นเป็น
ดังนี้

ในการที่จะแก้ไขไม่ให้ต้องทนดูพระประธานองค์เก่าซึ่งไม่พึงตา แต่ไม่
ให้ต้องย้ายไปอื่น เพราะเหตุที่ไปทำวัดของท่านแล้วจะได้ ได้เจ้าของเสีย
ดูก็ไม่เป็นการสมควร ความคิดจึงลงไปข้างถ่านก้นมานานอย่างวัดบวรนิเวศน์
แต่ก้นมานานนั้นเห็นหาผู้จะแนบเนียนไม่ ยังเป็นการหมิ่นประมาทต่อท่าน
องค์ใหญ่ จึงได้ยกทางต่อไปใหม่ดังนี้

พระอุโบสถนั้น จะต้องรื้อหลังขวางทั้งข้างหน้าข้างหลังออก เพราะ
 เป็นเหตุที่จะทำลายโบสถ์เก่าให้ชำรุดอยู่เสมอ หลังขวางด้านหลังจะไม่ทำ
 ขึ้นใหม่ แต่จะต่อหลังขวางด้านหน้าให้เป็นสองห้องติดกัน เพื่อให้ให้มี
 ผนังที่แข็งแรงอีกด้านหนึ่งอยู่ข้างหน้าช่วยรับพระอุโบสถไว้ไม่ให้เยอะอีก ทั้ง
 จะเป็นที่กว้างออกสำหรับเจ้านายนั่งเวลาดำริขึ้น ถ้ามีกรรมสงวนะ เปิด
 ประตูตามบานจะนั่งได้ตลอดข้างนอก โบสถ์นั้นคงยาวเท่าเดิมเพราะมีห้อง
 เท่ากัน

จึงคิดจะก่อผนังรับข้อห้องท้ายขึ้นในพระอุโบสถเดิม บันเป็นห้อง
 นอก ๓ ห้อง ถ้าจะขยับเข้าไปได้เท่าไรก็จะขยับเข้าไป เหลือเป็นห้องใน
 ๒ ห้องถ้าห้องหนึ่งเศษตามแต่จะเป็นได้ ผนังที่คั่นกลางนี้ จะเปิดเป็นคูหา
 ๓ คูหา ๆ เด็ก ๒ ข้างเหมือนประตูโรงตครเป็นทางเข้าในของพระอุโบสถ
 คูหาช่องกลางเป็นคูหาใหญ่ ก่อต้นจะมีซุ้มรดเกล้าสูงถึงเพดานตั้งบนเด้า
 หาร ทำนองอย่างเช่นช่องที่พระชินศรีนั่ง แต่ซุ้มข้างบนจะผูกประกอบ
 ให้เป็นลายเด่นออกมาโดยรูปหล่อประกอบไปด้วยตราแผ่นดินทั้ง ๕ ถาน
 คูหาเป็นแท่นแคบ ๆ ย่อเก็จเป็นชั้นกุ่มเหมือนพระเบญจา กลางเก็จย่อ
 จะตั้งพระพุทธรูปองค์ย่อม ๆ เป็นพระที่นั่ง ผนังหลังคูหานี้จะเขียนเป็น
 เรื่องลักขณสมาคม มีรูปพระพุทธรูปเจ้ากำลังลอยอยู่ในอากาศ เทวดาทำ
 ลักการบูชาทั้ง ๒ ข้าง ที่พื้นแผ่นดินเขียนรูปลักขณกระษัตริย์นั่ง ถัด
 ข้างบนเหมือนอย่างพระพุทธรูปเจ้าเหาะลอยอยู่บนเคี้ยวแห่งลักขณทั้งปวง ถัด

แต่ดูที่แท่นจะเห็นเป็นพระพุทธรูปเจ้านั่งอยู่ กระจกวิจิตรลายกนกแวดล้อม
ผนังห้องนอกจะเขียนเวรสันตราชฎกให้เขาเรื่องกัน

ส่วนห้องใน พระเดิมทั้ง ๓ องค์นั่งอยู่บนถาดชุกชีเป็นปรกติเช่น
เดี๋ยวนี้ ผนังในนั้นจะเขียนอรุณ ๓๐ แต่จะรวมเข้าไว้ในช่องที่จะเขียนได้
ให้หมด ถ้าหากว่าเวดาร์บแขกเช่นกฐินวันห้าฤกษ์อุโบสถไหว้พระตาม
ธรรมเนียมทำห้องนอก เมื่อเสร็จการข้างนอกแล้ว ผู้ใดจะเจริญ
สมณธรรม เข้าไปนั่งสังคในในห้องในได้ ห้องในนั้นจะไม่ใช้มิดอย่างเช่น
ที่ท่านองค์ใหญ่อยู่เดี๋ยวนี้ ด้วยมีหน้าต่างจะสว่างได้พอดี

อุโบสถฤาวิหารกันห้องเช่นนี้ ของโบราณมีเช่นวัดโดยเมืองลพบุรี
เป็นต้น หอพระนาคนี้เองก็กันถึง ๓ ห้อง วิหารพระอินทรแปลงวัด
เสนาสน์ก็กัน แต่ไม่ถึงเพดานแต่ไม่ตลอดฝา วิหารวัดสระเกษก็กันเช่นนี้
เห็นเป็นการแบบเนียนสนิทสนมดีมาก พ้นจากคำครหาแต่ไม่เดียวจากที่ต้น
ไปแล้วว่าจะเอาท่านองค์ใหญ่ไว้

เมื่อความคิดมาถึงเช่นนี้แล้ว จึงเล่าแฉ่งว่าพระพุทธรูปห้องนอก
จะหาได้ที่ไหน กรมตำรวจรับอาษาจะหาแต่หม่อมฉันไม่เชื่อว่าจะได้แปลก
ก็คงเป็นพระเชียงแสนสุวรรณโลก โคกไชโยไทย พิศณุโลกย์เหล่านี้เอง
ซึ่งมีเกลื่อนกลาดอยู่โดยมาก จะดูพระรเบียงวัดเบญจมบพิตร ก็จะไม่ได้อะไร
มีองค์เดียวแต่พระทรงเครื่องดำพูน ที่ตั้งอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
เป็นพระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศต้น แต่พระเช่นนั้นควรจะอยู่วัด
เบญจมบพิตร ซึ่งเป็นที่รวบรวมพระต่าง ๆ เป็นมิวเซียม ไม่ควรจะ
ไปเที่ยวไว้กระจายให้คนไปเที่ยวดูลำบาก จึงคิดเห็นว่าพระสัมพุทธพรรณี

เป็นพระซึ่งทูลหม่อมทรงสร้างขึ้นในวัดราชาธิวาส ประจุพระสุพรรณบัตรแดง
ดวงพระชันษา เป็นพระที่สมควรจะอยู่ในวัดนี้ แต่องค์เดิมที่จะเชิญ
กลับออกมาไม่ได้เป็นอันขาด จึงเห็นควรจะหล่อจำลองขึ้นใหม่ ทั้ง
ช่องคูหาที่กล่าวมาแล้วจะงามเหมาะดี เพราะไม่ใหญ่กว้างเกินที่ออกมามาก
เหตุว่าถ้าจะตั้งถาวรชักกว้างเกินที่ออกมา โบริกแบ่งถวายท่านองค์ใหญ่
เสียบ้างแล้ว เหลืออยู่น้อยจะคับแคบไป จึงได้สั่งให้ช่างไปถ่ายอย่าง
พระสัมพุทธพรรณี การที่ถ่ายอย่างพระองค์เล็ก ๆ เช่นนี้ไม่ยาก จะแล้ว
สำเร็จได้เร็ว จึงเคยไปถึงกำหนดการที่จะหล่ออย่างไร เพื่อจะให้เป็นที่
นับถือจับใจแก่พระในวัด แลจะให้ต้องตามแผนองค์เดิม จึงเห็นควรจะ
หล่อที่วัดราชาธิวาส เดียวกันกำลังปลูกศาลาอยู่ จะใช้ศาลานั้นเป็นโรงพิธี
ในการที่จะหล่ออยากให้มีลวดพุทธาภิเษก เป็นพิธีเทียนไชยอย่างน้อย ๒ รูป
ฤกษ์ก็กำหนดเอาเองตามชอบใจ ให้ โหรหาหาเวลาประจวบ กำหนด
ลวดมนต์วันขึ้น ๑๑ — ๑๒ — ๑๓ ค่ำ ครั้นถึงวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ
ตรงกับวันประสูติทูลกระหม่อม เป็นวันหล่อ การทำบุญพระบรมอัฐิในวัง
ทำต่อเวลาค่ำ ไม่เป็นที่ขัดขวาง ทั้งไม่กีดกับวันมหาปวารณาด้วย

พระที่จะลวดคิดว่าแม่การ ๓ ราชาคณะนั่งปรก ๔ พระลวด ๔ ดำรัส
๒๐ เป็น ๒๗ รูป แม่การนั้น คือทรงจุดเทียนไชย ส้มเด็จพระพุทธมาจารย์
เจ้าของวัด พระพิมลธรรมดับเทียนไชย พระราชคณะ ๔ พระภักตรมู ๑
พระราชคณะที่วัดโกสโล เช่นวัดมณฑุกระษัตริย์ วัดบวรนิเวศน์ อีก ๓
ถาหรณกรมเดอนันต์วัดราชาธิวาสตามแต่จะเลือกได้ ขอยืมพิธีกรรม
วัดโสมนัสมาช่วยเป็นแม่คู่ลัก ๔ รูปก็ได้ ถ้าพระครูปลัดเดถาหรณกรม

ในวัตรราชาธิวาสไม่ได้ เติมอีก ๓ รูปเป็น ๓๐ รูปก็ได้ ความคิดเช่นนั้น
ขอได้ทรงจัดการเตรียมให้พร้อมทันกำหนด

อนึ่งเรื่องเมรุนั้นดำริแล้ว เป็นเมรุ ๔ มุขยาว ๒ มุขสั้น ๒ มุข
ยอดเกยงามกว่าเก่ามากเหลือเกิน จะให้เป็นศาลาในเวลาไม่มีการศพก็ได้
มุขเมรุนั้นได้รื้อศาลาน้ำวัดสองศาลา เอาเครื่องบนไปใช้อื่น ๆ จึงหา
ของใหม่ประกอบ เสาเมรุคิดจะหล่อด้วยดีเมนต์ ให้เห็นเป็นแบบบาง
ล้ามสร้างของเก่าจะใช้ได้หมด ต่อเคลือบให้ ทึบกว้างออก ยังขาดอยู่แต่
ศาลา ๒ หลังเท่านั้น ไว้ค่อยคิดต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๓๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๗ ได้รับพระราชทานแล้ว โปรดที่ทรงคิดแก่นน
นึกดูเห็นงามดีหายรุงรัง ๑ อक्षุภ ๓๐ นั้นอาตมภาพได้ตรวจดูวันหนึ่ง ดีกว่า
เขียนไปอย่างนั้นเองไม่ได้ชุด อक्षุภในกรรมฐานก็ไม่ใช่ ในนวดวิธีกา
ในกายานุปัสสนาแห่งมหาสติปัฏฐานก็ไม่ใช่ หยิบโน่นบ้างนี่บ้างปนกันวุ่น

ของมุ่มเขียนพระชดุงคัม ๑ ถ้าได้ทราบประมาณราคาว่าจะเป็นหลังละเท่าไร
ถ้าอาจควรจะคิดจำเริญได้ก็ จะ โดยเด็จให้เสร็จทีเดียว ๑

อาคมภาพ ถวายหนึ่งลือพระราชประวัติทุกกระหม่อมที่เด็จทรงรจนา
แต่ได้ลอกมาจากท่านมา เพื่อว่าข้อความที่คงพระราชประสงค์จะมีอยู่ใน
นบาง .

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขุดถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวร

(ฉบับที่) ๑๓๕

ล่วนตุลิต

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูต กรมหลวงวชิรญาณ

เรื่องอศุภที่ควรจะเขียนอย่างไรภายน่าจะต้องขอประทานอรรถาธิบาย
แต่ยังไม่ต้องการเวลาดานเพราะการแก้ไขยังมาก เมื่อว่าตามจริงแล้ว การ
ปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาสครั้งนั้นสร้างใหม่ทั้งวัด ไม่มีสิ่งใดที่จะคงอยู่ตาม
เดิมแต่ดั่งเดิม เว้นไว้แต่เก็บทัพสัมภาระของเก่าไว้ไม่ให้เหลือเศษ
เดียวเปล่า ของที่ผู้เลียดัดทอนลงเดียนำไปใช้ ในดั่งเล็ก ๆ อย่างอื่น ดั่งที่
ขาดเต็มขึ้นไม่มีสิ่งไรที่เก่าดวน แต่ไม่มีสิ่งไรที่ใหม่ดวน นอกจากการ
เปรียญหลังหนึ่งซึ่งกำลังหาเดา จะให้โตที่สุดดอย่างการเปรียญโบราณ
เด่นให้เป็นนิกเลดอย่างเก่า คงจะไม่ต่ำกว่าบ หนึ่งจึงจะหาได้ครบ กับ
โรงเรียน ศาลา ๒ หลังที่จะทรงทำนั้นจะถวายเครื่องบนศาลาเดิมหลังหนึ่ง

การเปรียญเดิมแบ่งมาใช้ได้พอให้เบาเงิน ราคาเห็นจะไม่สู้หนักหนานัก
เวลานี้ยังทำไม่ได้ ด้วยขาดของไม่มีที่ให้เด็กเรียนหนังสือ เมื่อจะทำเมื่อใด
จะประมาณไปถวาย

พิธีหล่อพระนเป็นพิธีตามอัตรา คือแม่การ ๓ นั่งปรก ๔ รูป
ลวดพิธี ๔ ลำรับ ๆ ละ ๔ รูปเป็น ๒๐ เป็นอัตราพิธีเขา ๒๕ จุดเทียนไชย
เวลาบ่ายไม่มีตังนางนวด้าย แต่อาจจะท่วพระชนได้อีก ๕ รูปเป็น ๓๐
พระศิวพิศกง ๒๕ นอกนั้นเป็นผู้มาช่วย ถ้าว่าตามแบบเขาแล้วแม่การก็
ไม่ต้องมาทุกวัน เหมือนพิธีพราหมณ์แต่ศิวทำมาจุดเทียนวันเดียวเท่า
นั้นนอกนั้นก็ทำกันไป ๒๔ รูป จึงจัดถวายใหม่

ทรงจุดเทียนไชย

๑

พระองค์เจ้าพระสัถยาพร

๑

สมเด็จพระพุฒาจารย์

๑

พระพิมลธรรม คับเทียนไชย

๑

พระธรรมปาโมกข์

๑

พระเทพกะวี่

๑

ยกเป็นแม่การ

พระราชมนั

๑

พระภักตรมุนั

๑

พระธรรมวิโรจน์

๑

พระครูปลัดสุวัฒนดมณจารย์

๑

๔ รูปนั่งปรก

พุทธานิเคกถานาวัตตราชาวาส์เทียบเคียงได้สำหรับแล้วสำหรับ ๑ น่าจะ
ได้วัตรราชาวาส์อีกสำหรับ ๑ วัดบวรนิเวศน์สำหรับ ๑ วัดโสมนัสสำหรับ ๑
เปน ๔ สำหรับเห็นจะพอได้

วิธีสวดเขาสวดผลัดละ ๖ ชั่วโมง จึงเป็นวันละ ๔ สำหรับ
จดหมายเสด็จท่านใดคิดมาประทานแต่ก่อนจำได้อยู่แต่จะหาเดี๋ยวนี้
หาไม่พบ กรมดำรงได้ไปคัดที่หอสมุดมาให้แต่พอนั่น ที่มีจากฤกษ์เสด็จ
คืออยู่ขอประทานไว้ดูก่อน

ตาเดเห็นห่าง ๆ เดือนเบื่อนมาก ได้ใจว่าพระสัมพุทธพรรณี
เป็นฐานถมยาคำ ครั้นไปยกลงมาถ่ายพิมพ์ครั้ง ได้ความว่าฐานทอง
เหลืองนี้เองเขาเป็นลาย ดอองจับมาแต่ครั้งไหนไม่ได้เคยเข็ดขัดเคยเห็น
เป็นถมยาคำไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓๖)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๓๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวรญาณ

หนังสือที่ประทานมานั้นอ่านตลอดแล้ว ได้ส่งคืนถวายมา น่า
เสียตายที่เสด็จทรงจด พระทัยท่านผู้หนังสือจากฤกษ์เสด็จ ท่านไปแต่ง

เทียบเขาจึงเป็นจดหมาย แต่ความอัศจรรย์ทั้งนั้น หนังสือฉบับนี้ทรงแต่ง
เมื่อเวลาหม่อมฉันบวชเณรในตอนข้างต้น ซึ่งเป็นเวลาอ่านหนังสือเล่าศิลา
ออกแล้ว กำลังให้กองคัศิวงษ์ ที่บวชเป็นพระมีฉายาว่า ปุณฺณวงฺโธ
แปลเล่าที่เป็นอักษรเขมร ถ้าแต่งให้กว้างออกไปกว่านั้นก็จะยิ่งดี เดียวนี้
เรื่องราวออกจะสูญ ๆ ไปเสียหมดแล้ว

กรมหลวงดำรงบอกว่าได้ทราบจากรับสั่ง ว่าพระอุโบสถวัดบวร
นิเวศน์นั้นทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาน้อยแขก ความเรื่องนี้ไม่มีก็ใคร
เล่าให้หม่อมฉันฟัง ทั้งที่ได้ทราบเรื่องเผาศพเจ้าจอมมารดาน้อยแขก คง
แต่ตายไปจนกระทั่งเผาแต่เกิดอินชิตนัต ทราบว่าทำศพที่วัดบวรนิเวศน์
ตลอดจนเหม ๓ ยอด แต่ไม่ทราบว่าโบสถ์ทำตามรูปเมรุ
อนึ่ง เวลาวันนารถผ่านมาทางหน้าวัด เห็นข้อฟ้าฤกษ์ดอกไม้มืดพระ
อุโบสถชำรุดเสียแล้ว จะทรงเห็นฤกษ์ไหม

เรื่องโบสถ์วัดราชาธิวาสเกิดคึกคักกันมาก ผนึกเมื่อเวลาเวลานั้นพอ
คิดสันอย่างตกดงก็ไปพบพระพิมลธรรม พูดกันถึงเรื่องโบสถ์ ท่านเตือน
ว่าให้วังที่ขบนาจะไม่พอ เวลานั้นนึกได้ว่าได้วัดดู ตั้งแต่หน้าแท่นพระ
ออกมาถึงประตู ๓ วา ๒ ศอก เผลอไปยืนยันยืนยันว่าพอ ครั้นกลับมานึกไป
นึกมาที่ไหนเล่าลืมให้ตลบาส่งขี้ พระพิมลกำหนดว่า ๔ ศอกเป็นอย่างแคบ
เพราะฉะนั้นที่ขาดไปเสีย ๒ ศอกแล้ว ที่จริงน่าจะออกไปยืนมุขนอกก็พอ
ได้ไม่ขัดขวางอะไร แต่กลัวพวกพ้องที่เขามาบวชนาคนเขาจะไม่เห็นดัง จะ
เห็นเป็นไปบวชนอกโบสถ์ อึดอัดมาแต่คั่นจนวันนี้นักว่า กรมหลวงนริศ

กอดอหนักด้วย แต่ครั้นเวลาผ่านไปก็ตกลงกันได้ เป็นชายออกไปอีกห้องหนึ่ง
เป็น ๘ ห้อง ต้องเลียบบรรณแดงซึ่งได้คิดไว้ข้างละ ๓ เป็น ๘ ห้อง
เลียบเลยทำไม่ได้ แต่เห็นจะไม่สู้สำคัญอันใดนัก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๓๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาคมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาแด่หนึ่งคือพระราช
ประวัติที่พระราชทานคัมภานันแล้ว ฯ พระราชประวัตินั้น ชรอยได้จด
ท่านจะทรงเชื่อตามความนิยมกันในครั้งนั้น ต้องการจะให้เห็นว่ามีบุญ
เป็นที่ตั้ง ความต้องการไปคนละอย่างกันในทุกวันนี้ ด้วยข่าวอะไร
ที่เกิดขึ้น ท่านก็ได้พบเองแล้ว ไม่ประหลาด แต่ในทุกวันนี้ต้องการ
ข่าวมากกว่าอชากรือศักรัย ฯ ในบัดนี้เห็นอิศราวิญญัย ฯ ในเวลา
ยังไม่ได้กลับทรงผนวช กรมสมเด็จพระอมรินทรโสวรรคต ท่านได้เข้าไป
ตั้งหน้าในหมู่เจ้านาย

ข้อออกไม้ออกน่านันั้นในที่ขำขันนั้น ไม่รู้ได้จนได้รับพระราชทาน
พระราชหัตถเลขา ฯ ได้พบมาหลายครั้งแล้วว่าในตาอยู่ข้างจะไข่มไม่ได้
เป็นเหตุเพราะเรื่องลำรวมจักขุนเองคิดตัว ไม่ชอบดูอะไรที่อยู่สูง ๆ เมื่อ

คราวเสด็จเมืองสมุทรปราการ ตรัสชมช่อฟ้าวัดกวาง ก่อนหน้านั้นอาตมภาพ
ก็ได้ไปวัดกวาง แต่หาได้นึกว่าจะดูหลังคาไม้ ๗ ชั้นต้นไม่มีตัวแล้ว คงยัง
มีแต่ผู้ได้ ฟังจากท่านก่อน ๆ เล่าต่อกันมา ถ้าจะลองเรียงตามความคิด
ในเรื่องตำนานเฉพาะพระองค์ เป็นส่วนหนึ่งแห่งพระราชประวัติทั่วไป
ในตอนทรงผนวชก็จะชอบกล เกรงแต่จะเก็บข่าวไม่ได้พอความต้องการ
ในบัดนี้ ๗

พระอุโบสถวัดนี้ ที่ว่าทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาของพระองค์
ตามนั้น เสด็จพระอุปัชฌายะตรัสเล่าว่าเมรุมีสี่มุข โบสถ์เป็นสี่มุข
พระชั้นดีทั้งอยู่มุขหลัง เมื่อเชิญมาบูชาแล้วรวมมุขหลังแด่กษัตริย์
โบสถ์เหลือแต่สามมุข ๗ แต่ท่านตรัสเล่าถึงเรื่องทักกรมพระราชวังมหาศกิต
พลเสด็จ ทรงพระโสมนัสว่าพระนั่งเกล้าไม่พระราชทานโกษา จึงทำหีบ
ประดับกระจก เรียกว่าหีบแก้ว แต่ทำการปลงศพที่วัดนี้แล้วจึงสถาปนา
เป็นพระอาราม เสด็จท่านตรัสยกย่องกรมพระราชวังพระองค์น้อยว่า ทรง
เห็นแก่ทุกข์ระทมในเวลานั้น ทรงสร้างพระตำหนักที่วัดราชาธิวาส
ถวาย ๗ พระองค์ท่านเมื่อพระชนม์ได้ ๑๘ ประชวรไข้ทรพิษมีพระอาการ
หนักถึงต้องฉาฉนวนจากสามเณร ครั้นรักษาพระองค์หายแล้ว กรม
พระราชวังพระองค์น้อย ทรงจัดการให้ได้บรรพชาอีกที่พระที่นั่ง ๗ โบสถ์
วัดราชาธิวาสนั้น เดิมเข้าใจว่าจะพอทำการอุปสมบท เพราะพระวัดนี้นั้น
ไม่มากหัดบาศไม่ชกกว้าง แต่ต่ออีกห้องหนึ่งได้ เป็นดังนี้ ๗

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรต

เรื่องทวดนรนาถ

(ฉบับที่ ๓๓๘)

พระที่นั่งบรรณาคมดรณ์

ที่ ๒ / ๕๕

วันที่ ๓๗ เมษายน ร.ศ. ๑๓๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยคงจะทรงทราบอยู่แล้วว่า หม่อมฉันไปดูการที่สวนดุสิตอยู่เกือบ
จะเสมอกทุกวัน ตามนี้เลยซึ่งหนึ่งอดไม่ใคร่จะได้ ไปเห็นอะไรกลางทาง
ก็คุยเขี่ยที่ละเด็กละน้อย บัดนี้ได้ส่งประสงค์อย่างหนึ่งในการที่ขู่ท่านผู้เมธา^(๑)
ว่าไม่รักษาวัด ปลดปล่อยให้คนโพธิ์คนไทรขึ้นเต็มพระเจดีย์ แลสถานวัด
รกเรียว เดียวนี้ได้ลงมือปิดกวาดชำระต้นไม้ เชื่อว่าคงจะกวาดขึ้นเอา
ให้ได้ดี ส่วนวัดพระยันทัดมเด็จพระพุฒาจารย์ โต ไปสร้างที่บางขุนพรหม
เจ้าของเธอทำรวแลปิดกวาดของเธอเอง ก็ได้ไปสละริบความอุดหนุน
ดำริแล้ว เดียวนี้ยังแต่ป่าช้าวัดสามพระยา ซึ่งยังจะแก้ไขยากอยู่
สักหน่อยเพราะเหตุที่ต้องลงทุน

อีกวัดหนึ่งนั้นคือวัดนรนาถสุนทริการาม เฉพาะอยู่ที่หัวแง่ถนน
ซึ่งเป็นที่งาม ถึงว่าเป็นวัดมีเจ้าของก็จริง แต่ไม่สู้บริบูรณ์เหมือน
แต่ก่อนเลยแล้ว ครั้นจะพูดแก่ลูก ก็น่าจะไม่มีใจสรวทธา จะไปพา
ให้แม่พลอยเลอะเทอะไปด้วย จึงคิดไว้ว่าจะพูดกับตัวคุณ^(๒) เอง เพราะ

(๑) พระสุเมธาจารย์ (ศรี) วัดชนะสงคราม

(๒) คุณหญิงสุนไชฎีกเสถียร ข้าหลวงเดิม ผู้สร้างวัด
กับพระยาไชฎีก (เตียน) สาม

รักษาต่อไปให้สอาดหมดจด หวังใจว่าคงจะทรงจัดการให้พระรักษาได้
 ยังไม่ได้พูดอันใดไปเพราะจะหาข้อเสียก่อน ถ้าทรงเห็นอย่างไรขอให้ทราบ
 ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๓๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๒๔

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๓๓๘

ขอถวายพระพร

อาตมาภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาเรื่องวัดนรนาถเดชะ
 การที่ทรงพระราชดำริเห็นชอบยิ่งนัก ต่อไปภายนาวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ได้
 ด้วยมีที่กตปนา ซึ่งให้เกิดประโยชน์พอบำรุงพระอาราม กำแพงนั้น
 เห็นว่ารอได้ด้วยจะทำประโยชน์สงฆ์ให้เจริญ แต่ที่เคียนนี้จะขายตัดอยู่
 ด้วยมีข้อห้ามในพระวินัย ไม่ให้ทำผิดกรรมคือการแตกเบียดกันเพื่อเจริญ
 ประโยชน์สงฆ์ให้ขาดผล เหมือนอย่างที่ดินวัดมกุฏกษัตริย์ได้เช่าเข้าปีหนึ่ง
 ตามฉบับบาทเศษ กรมหมื่นปราบปรบักษ์เคยแนะนำให้ขาย เอาเงินไว้
 ในเบงกัลจะได้ดอกเบี้ยมากกว่าช้อนั้นเป็นจริง แต่ตัดอยู่ด้วยพระวินัย
 เช่นนี้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องจะตัดถนนผ่านวัดมกุฏกษัตริย์และวัดตรีทศเทพ

(ฉบับที่ ๑๔๐)

พระที่นั่งบรมนาคมณัฏฐ์

ที่ ๔/๓๖๘

วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๓๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทราบ

ด้วยได้ทูลเรื่องตัดถนนแต่ส่วนดุสิตมาต่อถนนดินสอข้างวัดรังษีระยะทางวัดบวรนิเวศกับส่วนดุสิตจะเพียง ๓๐ เส้นเศษนั้น เดิมคิดจะตัดจากถนนเบญจมาศ แต่ครั้นเมื่อตรวจดูเห็นว่าต้องเอี้ยวโอนมาก จึงได้ตัดตรงไปบัญชาถนนอนุสาวรีย์ซึ่งจะไปออกถนนเพองนครตรงถนนเข้าตำรวจวนที่จะไปต่อถนนดินสอนั้น ต้องตัดใหม่อีกสาย ๑ ออกจากถนนชั้นมือเดียวไปตามริมคลองข้างวัดมกุฏกษัตริย์ แลดูเหมือนจะต้องผ่านวัดตรีทศเทพไปด้วย เพราะถนนนั้นจะต้องผ่านไปในวัด จึงต้องทูลขออนุญาตหวังว่าจะไม่เป็นที่ทรงรังเกียจ เพราะถนนที่จะทำไปนั้นจับแนวริมคลอง นอกกำแพงสระฤๅไนซึ่งเป็นทางคนเดินอยู่แล้ว ถ้าหากว่าที่ข้างหลังวัดมีอยู่ ก็คงจะเป็นประโยชน์ขึ้น แต่วัดตรีทศเทพนั้นยังไม่ทราบว่าจะถูกอย่างไร แต่ถนนนั้นไม่ใช่เป็นถนนตรง จะตัดโอนไปโอนมาตามแต่จะเป็นได้ เพราะต้องโอนเลยแต่วัดมกุฏกษัตริย์ไปแล้ว เพราะถนนนั้นเก้งายที่จะไม่ให้ โคนที่ก่อสร้างอันใดซึ่งเป็นสำคัญแต่วัดตรีทศเทพคงได้ออกถนน

อนึ่ง ถนนทั้ง ๒ นั้น ทำตามซัดเดิมใหม่ เพื่อจะไม่ให้เป็นที่
เทียบเปรียบกันทั้งรัฐบาลเดิมาของที่ ทั้งส่วนเจ้าของที่ต่อเจ้าของที่ด้วย

กันเองเป็นเหมือนหนึ่งเรียรายกันทำ แต่ส่วนวัดนั้น จะจัดการให้เป็น
แต่ผู้ใดผลฝ่ายเดียว ทุนที่ออกไปจะต้องเป็นของรัฐบาล เป็นแต่จะ
ต้องยอมให้ที่เป็นถนนเหมือนอย่างข้างหน้าวัด หวังว่าจะเป็นที่พอพระทัย
ผลแห่งการตัดถนนนี้ จะเดินจากวัดบวรนิเวศไปวัดมกุฏกษัตริย์ทาง
๒๐ เส้นจะมีได้ค่านิดหน่อย ฤาบางทีก็จะน้อยกว่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๔๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๔๕

วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมาภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๔/๓๖๘ เรื่องตัดถนน
ทราบแล้ว การตัดถนนตามวิธีซึ่งจัดขึ้นใหม่นั้นดีมาก เพราะคนผู้ถูก
ที่เป็นถนนหมดได้ทุนไปหาที่อยู่ใหม่ ฝ่ายคนอื่นถึงไม่มีเงินจะซื้อที่ซึ่งจะ
แพงขึ้นให้ ได้รับประโยชน์จากการตัดถนน แต่เมื่อถนนยังไม่ได้ตัดก็ไม่
เคยได้ประโยชน์เหมือนกัน ที่ซึ่งต้องออกเป็นถนนก็ไม่ต้องออกไปเปล่า
เหมือนกัน แลรัฐบาลก็สามารถจะสร้างถนนบำรุงบ้านเมืองได้สะดวกขึ้น

ในการจะตัดถนนผ่านที่วัดมกุฏกษัตริย์และวัดตรีทศเทพนั้น ได้รับ
พระราชทานตรวจแผนที่กรุงเทพ ฯ ประกอบกับความจำได้ เห็นว่า
ถ้าตัดผ่านคลองวัดมกุฏกษัตริย์ ผ่านพื้นที่กตปนาของวัดนั้น จะเป็น
ประโยชน์หลายสถาน

๑ ที่เศษตั้งแต่กำแพงวัดไปตกคลอง อยู่ข้างจะแคบ หงจะหลบ
ไม่ให้ถูกของก่อสร้างยากด้วย

๒ คัดทางนั้น ไม่มีประโยชน์แก่วัดเหมือนตัดในพื้นที่ที่กลบนา ที่
จะได้ทำโรงเช่าเป็นค่าบำรุงวัดได้

๓ ทางจะตรงกว่าตัดไปในวัด

๔ ถนนนั้น เมื่อผ่านวัดศรีทศเทพจะไปทางหลังวัด ไม่ถูกของ
ก่อสร้างเหมือนจะตัดไปในวัด

แต่เพราะไม่เคยกำหนดหมายว่าถนนนี้มีอยู่ตรงไหน จึงยังไม่ทราบ
ว่าถนนที่จะตัดมานั้น ทางข้างทิศตะวันตกหรือตะวันออกของวัดมกุฏกษัตริย์
เป็นแต่อาศัยหลักที่ว่าจะผ่านวัดศรีทศเทพจึงเข้าใจว่าข้างทิศตะวันตก ถ้า
จะตัดมาทางข้างทิศตะวันออก ผ่านในวัดทางตรงกว่า แต่อย่างไรก็ดี
ไม่มีประโยชน์อะไรแก่วัด เพราะที่กลบนามันน้อยเป็นหย่อมๆ เป็นอัน
ไม่ต้องคิดถึงประโยชน์ของวัด

วัดศรีทศเทพนั้น ที่ภายในคูเป็นวิสุคามลัมาทัว แต่ในเวลานี้
หม่อมเจ้าแก้วกัทยาเรียบยาปฏิสังขรณ์ คิดจะผูกตั้งมาอยู่ การที่ตัดถนน
ผ่านไป จะไม่เป็นที่ขัดขวาง

วัดเป็นอันมาก ย่อมเป็นทางเดินของคน ไม่น่าจะรังเกียจด้วยการ
ตัดถนนซึ่งจะไม่เสื่อมเสียประโยชน์ของวัด เป็นแต่ยังมีขอที่ควรจะได้รับ
พระราชทานเป็นพิเศษเฉพาะที่ของวัดเป็นวิสุคามลัมาหรือทั่วไป วัดมี
อำนาจจะห้ามคนสัญจรที่เกี่ยวกับพิธีในศาสนา เช่นในเวลาทำสังกรรม

แต่ใครมาก่อนการวิวาทขึ้น ต้องเป็นบุรุษตามกฎหมาย จะถือว่าเป็น
เหมือนถนนหลวงอื่นไม่ได้ ที่วิญญูคามควรได้บริหารอย่างนี้แท้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๒)

พระที่นั่งบรมนาคมณเฑียร

ที่ ๕/๓๗๐

วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๔๕ ตอบเรื่องคดีถนนนั้นได้ทราบแล้ว ได้
ทราบชัดในความคิดซึ่งรับสั่งนั้น แด่ก็ออกเห็นด้วย บัดนี้ถือเอา
ได้ว่าเป็นอันเด็กจะไม่ตัดถนนไปตามข้างวัด คิดจะย้ายลงไปตัดต่อถนน
ดวงดาว ดำลงไปข้างตะวันตกประมาณสัก ๒ เส้น แต่น่ากลัวจะไม่
ถูกที่กีดปนาของวัด คงจะเป็นที่มีราคาขึ้น ว่าโดยทางซื้อขาย แต่ถ้า
เป็นที่ของวัดที่ขายไม่ได้ ก็เห็นจะไม่มีประโยชน์อันใด เป็นอันคงอยู่ตาม
เดิม แต่วัดตรีทศเทพยังว่าไม่ได้ว่าจะถูกอย่างไร แต่ถ้าย้ายลงไปเช่นนั้น
ถนนจะได้ตรงขึ้นกว่าที่จะตัดมาข้างวัด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

๒๓๐

(ฉบับที่ ๑๔๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๕๐

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๕/๓๗๐ แล้ว ถอน
ที่จะตัดถนนดวงดาวนั้น ถ้าเลื่อนไปข้างตะวันตกจากที่ซึ่งกำหนดไว้
เดิมสักสองเส้น คงจะอยู่ในที่กัลปนาของวัดมกุฏกษัตริย์หรือเฉียดไป
ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่วัด ส่วนวัดตรีทศเทพ ถัดถนนตัดตรงไปข้าง
วัดมกุฏกษัตริย์ ก็คงจะถึง แต่ถ้ายัดเข้าวัดมกุฏกษัตริย์คงจะไม่ถึง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๔)

พระที่นั่งบรรณาคมดรรชนี

ที่ ๖/๓๘๗

วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเรื่องถนนได้ลบส่วนใด ตัดตรงแต่ถนนดวงดาวเข้าบุญจบ
ถนนบำรุงเมืองไว้วงเวียน เป็นทางตรงตั้งแต่คลองลำแตง ๕๔ เส้น ที่
ปากช่องริมถนนกรุงเกษม เป็นที่กัลปนาทั้ง ๒ ฟาก แต่ไปพาดกินมม

วัดเข้าไปหน่อยหนึ่ง มุมกำแพงจะตั้งอยู่บนทางคนเดินไม่ยิ่งกว่า ๖ ศอก
หม่อมฉันมีความรำคาญเป็นอันมาก ไม่อยากที่จะให้เกี่ยวเข้าไปในที่วัด
มีท่าทางอย่างเดียวกันแต่ที่จะต้อง โอนถนนหนึ่ง ก็ต้องเป็นถนนคดอย่าง
ธรรมดาไปเสีย นี้อยากจะให้เห็นว่าถนนตรงอย่างแปลก แต่วัด
ตรีทศเทพนั้นไม่เกี่ยวข้องอันใดเลย แต่การที่ตรวจนั้นจะเอาเป็นแน่ยัง
ไม่ได้ ที่พูดมาให้ทราบนั้นก็กลัวว่าจะล่อกันให้เป็นที่ตกพระทัยอย่างไรบ้าง จะ
คิดแก้ไขอย่างดีที่สุดที่จะทำได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๔๕)

วัดบวรนิเวศ

ที่ ๑๕๓

วันที่ ๓๒ กันยายน ร.ศ. ๑๓๘

ขอถวายพระพร

เรื่องถนนที่พาดมุมกำแพงนั้น ถ้าการที่มุมกำแพงจะตั้งอยู่ที่บน
ถนนจะดีกว่าถนนคดแล้ว ถึงถนนจะไปทางนั้นก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ผูก
พัทธสีมาแล้ว จะรอกำแพงก่อย่อเหลี่ยมเข้าไปก็ได้ แต่บัดนี้เป็นพัทธสีมา
เสียแล้ว ดูเหมือนจะคิดแก้ไขยาก นอกจากปล่อยให้ยื่นออกไป

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๖)

พระที่นั่งบรรณาคมดรณ์ย์

ที่ ๘/๓๕๓

วันที่ ๓๓ กันยายน ร.ศ. ๑๓๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๕๓ เรื่องตัดถนนนั้นแล้ว

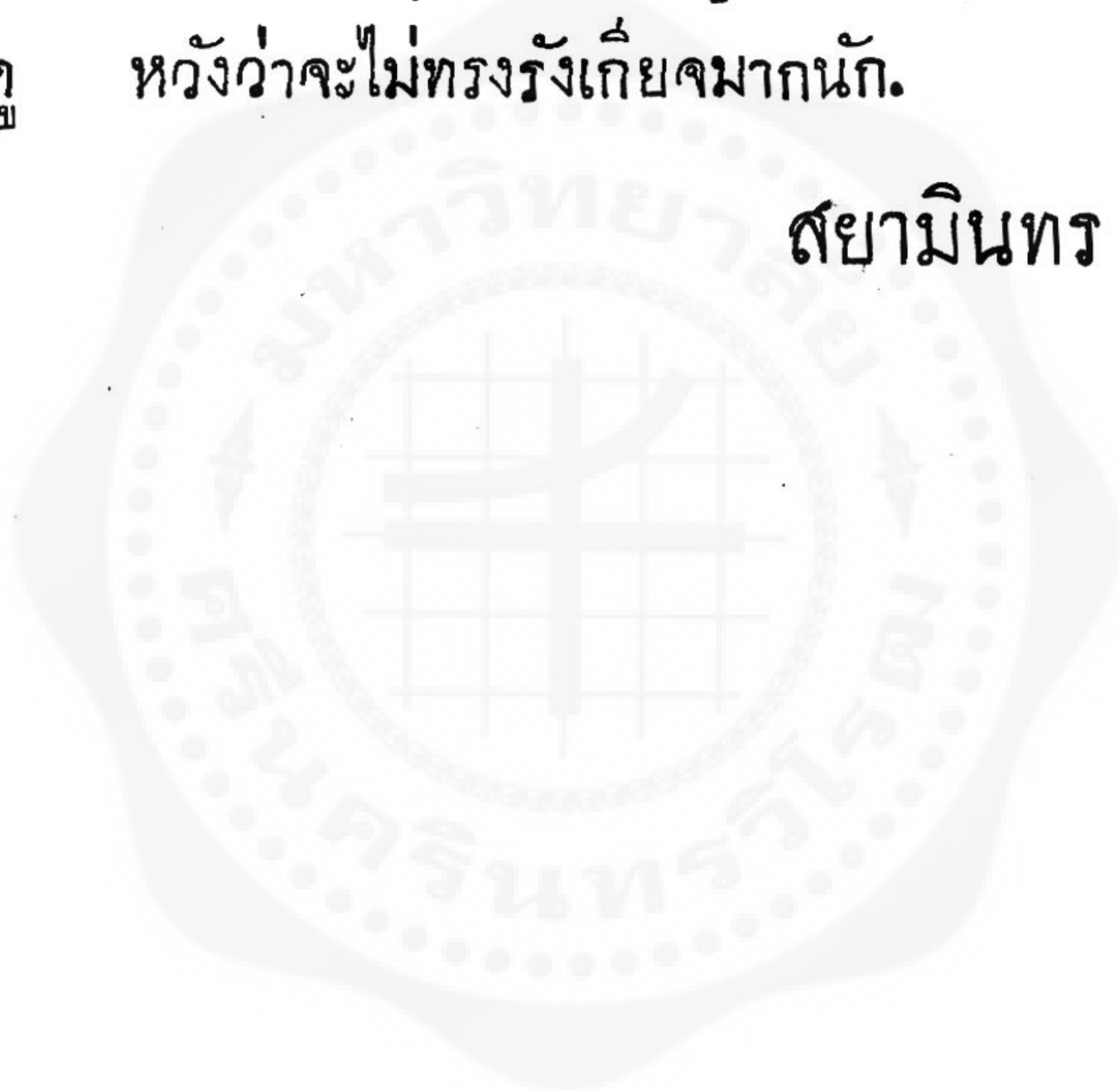
หม่อมฉันจะ

พยายามแก้ไขไม่ให้ต้องเกี่ยวมุกกำแพงซึ่งผูกติดมาแล้ว

แต่คงจะต้อง

พาดเข้าไปในคู หวังว่าจะไม่ทรงรังเกียจมากนัก.

สยามินทร์

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

(ฉบับที่ ๑๔๗)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมาขอพระราชทานถวายร่างเทศนา บรูพทิศานมัตถธรรมที่จะ
ให้พระสุคุณคณาภรณ์^(๑) ถวายในการพระบรมอัฐิ ตามที่ถวายพระพร
ทอดไว้เมื่อครั้ง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๘)

พระที่นั่งบรรณาคมัสถ์

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายลงวันนี้ ดั่งร่างเทศนาบรูพทิศานมัตถธรรม ซึ่ง
พระสุคุณคณาภรณ์จะเทศนานั้น หม่อมฉันได้ตรวจเพิ่มเติมความลงไป

(๑) ม. ร. ว. ชื่น นพวงศ์ เดียวกันเป็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

บ้างตามทีรู้^๒ลึกในใจ แต่จะเกินปากพระสุคุณคณาภรณ์ ไปสักหน่อยๆ ฤ
อย่างไร จะทรงแก้ไขอย่างไรก็ได้ เห็นว่าเต็มลงไปมาก จึงได้วงพดความ
ซึ่งได้เคยทรงเทศนามาแต่ก่อนแล้วนั้นเสียบ้าง พอจะได้แปลกันไป

ในกระบวนที่พรรณมาถึงพระเดชพระคุณพุทธกระหม่อมยังมีอีกมาก แต่
จะพิศดารมากเกินไป คนฟังเขาจะเบื่อเพราะเขาเห็นเป็นการด่วงดัดไป
นานแล้ว แต่ความรู้^๓ลึกในใจของหม่อมฉันยังรู้^๔ลึกอยู่เหมือนกาลเมื่อ
วานขึ้น^๕นี้ แต่จะหาใครรับเออนอห่อหมกเป็นพยานก็ไม่มีตัวเสียแล้ว จะ
มีอยู่แต่พระองค์^(๑) โส^(๑) ก็เป็นผู้หญิงอยู่ข้างใน ดางที่จะเป็นอวดดี
เกินไป จึงได้ยังไว้เสีย ตัวอย่างนั้นเช่นกับ ท่านจะทรงสังเกตอย่างไร
ไม่ทราบ ในเมื่อจวนจะเสด็จหัวากอนนั้นเองเป็นครั้งหลัง ได้รับสั่งกับ
สมเด็จพระยาคร^๖วังหนึ่ง รับสั่งต่อหน้าขุนนางครั้งหนึ่ง รับสั่งข้าง
ในครั้งหนึ่ง ว่าได้ทรงพิเคราะห์ดูน้ำใจแลอชยาไศรยหม่อมฉัน ผิดกันกับ
คนอื่นที่ได้สังเกตมา เชื่อว่าจะไม่เบียดเบียนพี่น้องแลลูกเมียของท่าน
แต่ไว้ใจว่าคงจะมีน้ำใจเมตตาปรานีเป็นที่พึ่งพาอาศัยกันไว้ คำที่รับ
สั่งนั้นเป็นเครื่องเตือนใจอยู่เนื่องนิตย์ ถ้าจะพูดตามอย่างฝรั่งเขาว่าเป็นที่
เยอหยิ่งแล้ว^๗ลึกจงทอง ซึ่งภาษาไทยกลายเป็นไม่ดี แต่ภาษาฝรั่ง
เขาว่าดี เพราะเหตุที่เยอหยิ่งจงทองเช่นนั้นแล้ว ย่อมอยากจะทำให้
สมกับคำซึ่งทำให้ ใจตัวกำเริบ จะรับสั่งโดยทรงเห็นได้จากเด็กเพียงเท่า
นั้นจริง ฤาโดยทรงพระกรุณาหลังไปฤาโดยยั่วใจให้เยอหยิ่งก็ตาม แต่

(๑) พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ

มีผลแรงเสียจริง ๆ ในใจหม่อมฉัน ซึ่งจะลืมเสียไม่ได้เลย เรื่องเช่นนั้น
จะเอาลงไปไหนใดก็กระไรอยู่ จึงได้นั่งเสีย

ซึ่งทรงเรียงด้วยเรื่องเจ้านายนั้นเป็นความจริงดั่งนี้ ได้ถวายต้น
ร่างขึ้นมา ถ้าจะทรงแก้ความที่ซ้ำ ๆ กับที่ทรงเทศน์ครั้งก่อน ให้เป็น
จำนวนอย่างอื่นสั้นเข้า ก็แก้ได้ไม่เสียหายอันใด เพราะฉบับก่อนได้
ตีพิมพ์ไว้แล้ว ถ้าถูกคนที่เขาเคยอ่าน เขาจะเห็นเป็นจิตไปก็ไม่ได้
เทศน์นาครังนลงพิมพ์เสียด้วยก็ดี ขอให้ส่งประทานมาที่กรมขุนลุ่มมต
เมื่อเวลาคดชนใหม่แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๔๘)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๖ แลวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ได้รับพระราชทาน
แล้ว ข้อความที่ทรงเพิ่มเติมลงในหนังสือเทศน์นั้น เป็นข้อที่จับใจอยู่
ทั้งจะเป็นจดหมายเหตุสำหรับให้ความรู้แก่คนชั้นหลังด้วย ขอพระราชทาน
คงไว้ เทศน์ากันนั้น อย่างไรก็เกินฝัปากพระสุคุณคณาภรณ์มาแต่เดิม
แล้ว เทศน์าเช่นนั้นผู้ฟังผู้อ่านรู้จักตัวผู้แต่งง่าย แต่กรู้กันว่าสำหรับเป็น
จดหมายเหตุอย่างดี

พระราชดำรัสของทูลกระหม่อมนี้เป็นข้อนำที่จะทรงพระกระหม่อมตาม
เป็นพระเกียรติอย่างดี ไม่เฉพาะแต่พระองค์ท่านที่จะต้องทรงสังเกตให้มาก
แต่เพียงพวกเจ้านายเอง เชื่อว่าไม่มีใครปฏิเสธได้ด้วยน้ำใจซึ่งพระเกียรติ
นั้น คงรับรองทั่วกัน หาช่องจะกล่าวพรรณนาถึงพระคุณที่ทรงมีแก่พวก
เจ้านายอย่างไรรานมาแล้ว พอสมควรในเทศนาภักดิ์นี้ เชื่อว่าทุก
คนคงมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน เทศนาคราวนี้เลียดายที่เวลาด่วน หาไม่
จะทำได้ดีกว่านี้ แต่หวังว่าคงจะฟังไม่ผิด

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนั้น ได้รับพระราชทานแล้ว ข้ออ้างถึง
พระราชโอรสพระเจ้าจักรพรรดิยังทรง ๑๐ ประการให้เจริญในเทศนาบุพพิ
ศานมัตถธรรมนี้หมายจักรวตวัตร การนับตั้งชยาจักรวตวัตรตั้งเดิมมาใน
อรรถกถาแล้ว ในบาฬีจักรวตวัตรกล่าวต่อไป หาได้นับข้อไม่ อรรถกถา
ฉบับนี้เป็นข้อ ๆ ไป แรกนับว่า ๑๐ ภายหลังจะเรียงเดิมนำมาต่อ

ลงไปว่า ถ้าแยกข้อนั้นออกก็เป็น ๑๒ แลยังเห็นขาด แก่อีกนัยหนึ่งว่า
 เติมข้อที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าบ้าง ก็เป็น ๑๒ ประการเหมือนกัน แปลความ
 บาฬีแต่บรรณกถาถวายมาเพื่อทรงทราบเดื่อยด ทั้งนี้เป็นอย่างนั้นแล้ว ก็ยัง
 มีทางจะนับไปอย่างอื่นได้อีก คือ อัน โทชนันต์มี ๕๓ ภายใต้นับ พดกายนันต์มี
 หมู่พด ไม่น่าจะรวมกัน ด้วยมีวิธีสังเคราะห์ต่างกัน ชัดตียะตุ อนุยัตเตตุ
 น่าจะประสงค์เชื่อพระวงศ์ เพราะครั้งนั้นยังไม่ได้เป็นจักรพรรดิ ยัง
 ไม่มีอภิสิทธิ์ราชเป็นเมืองออก กริยาพลไปเอาเมืองเหล่านั้นเมื่อภายหลัง
 แก่ พราหมณ์คหปติเกตุ หาเหมาะไม่ พราหมณ์แก่เหมือนดมณไป
 แดชากับพราหมณ์ในคำดมณะ คฤหบดีแก่เป็นราชฐร เหมือนกับ
 ชาวนิคมเดชาวชนบทไป พราหมณ์คหปติเกตุ น่าจะได้แก่พราหมณ์ที่ทำ
 ราชการเป็นเสวกามาตย์ สัมกับพวกพราหมณ์คฤหบดี ๑๒ นหุตราช
 บริวารของพระเจ้าพิมพิสาร สัมณพราหมณ์เถตุ ได้แก่พราหมณ์ที่เป็น
 ดมณะ ข้อที่ไม่ลงร้องเช่นนั้น อยากจะรับพระราชทานหาความว่า
 จักรวัดวัตรดังไปกว่าวิสัยของพระอรรณกถาจารย์กระมัง ท่านผู้แต่งคำแปล
 เมื่อกล่าวนับชัดตามอรรถกถา ต่างถือเอาอรรถตามชอบใจตนจึงต่างกัน
 เช่นกรรมดมเดจพระปรมาณูชิต ขรอยจะมุ่งความเป็นใหญ่ จึงทรงไว้
 ในคำโคตงเรื่องสร้างวัดพระเชตุพน เป็น ๑๒ ตามนัยที่เดิม อรรถัม
 ราคัสสปทานิ ละความกำหนดรักใคร่อันไม่เป็นธรรม กับ วิสัณโณภัสสป
 ทานิ ละความโอรกถาที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าด้วย ส่วนดมเดจ
 พระสังฆราช ขรอยจะโปรดเท่าแต่ที่มีในบาฬี จึงทรงไว้ในหนังสือ

ฉบับนี้เป็นแต่ ๑๐ แต่มี ๑๒ เพราะแยกคฤหบดีจากพราหมณ์ แด
แยกบักชีจากมฤคไม่เข้าที่ จึงหาพบใครเดือกกล่าวไม่ ส่วนอาคมภาพ
หาพอใจน้อยชื่อนี้ไม่ ชอบกล่าวจะไปตามบาฬี แต่หนังสือนี้ คัมภีร์พระ
สังฆราชทรงไว้ แดหาได้ทันตรวจยกสังฆาเดี่ยไม่

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ข้อความในจักรวัตสูตร

ข้อความในบาฬีจักรวัตสูตร ในที่ขนิกายปาติกวรรค (สมุดพิมพ์
หน้า ๖๖) แต่งจักรวัตสูตรโดยความเป็นพระบรมราชาโฆทของพระเจ้า
จักรพรรดิราช พระราชทานแก่พระเชษฐโอรส ว่า เตนหิ ตัง คาค ชัมม
เยว นิสสัย ๑๑ ชัมมิกัง รัทชาวรรณคุตติ ลัทธิหัตถ์ ดูก่อนพอ ถ้า
อย่างนั้นเจ้าจงอาศัยธรรมนั้นเที่ยว ลักการธรรม ทำเคารพธรรม นับถือ
ธรรม บุชาธรรม อ่อนน้อมธรรม มีธรรมเป็นข้อ มีธรรมเป็นธง มีธรรม
เป็นอริยบัต จงจัดความรักษาร้องกันร้องอันชอบธรรม อันโตชนันต์ ใน
ชนภายใน พดกายสันต์ ในหมู่พล ขัตติเยส ในกษัตริย์ทั้งหลาย
อนุยันต์เตส ในผู้ไปตามทั้งหลาย (หรือจะแปลเป็นอัปทานตริยาของขัตติ
เยสว่า ผู้ไปตามก็ไม่ผิดวิธีเวียการณ) พราหมณ์คหปติเกส ใน
พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย เนคมชานปะเตส ในชาวนิคมชาวชนบททั้งหลาย
คัมณพราหมณ์เตส ในคัมณพราหมณ์ทั้งหลาย มิคบัณฑิ ในมฤคแด

บัณฑิตทั้งหลาย มา จ เตะ ตาต วิชิตะ อหัมมกาโร ปวัตติตถิ ดูก่อนพ่อ
 อนึ่งกิจการอันไม่เป็นธรรมอย่าได้เป็นไปในแว่นแคว้นของเจ้า เยจ เตะ
 ตาต วิชิตะ อรชนา ดูก่อนพ่อ อนึ่งชนทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้า
 หาทรัพย์มิได้ เสด็จญัจ ฐนั อนุปทชชैयाลลิจิ เจ้าควรตามเพิ่มให้ซึ่งทรัพย์
 แก่คนทั้งหลายเหล่านั้นด้วย เยจ เตะ ตาต วิชิตะ สมนพราหมณา ๑ ๑
 ยัม กุศลัม คัม สมาทาย วัตเตยยาลลิจิ ดูก่อนพ่อ อนึ่งสมณพราหมณ์
 ทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้า เป็นผู้เว้นแหว่จากความเมาและความ
 ประมาท ตั้งมั่นแล้วในชนัตติ คือความอดทน แลโลธรรจัจจ คือความ
 สงบเลี้ยงยม ทรมานตนผู้เดียว ยังตนผู้เดียวให้สงบระงับ ยังตนผู้เดียว
 ให้บริบูรณ์ เจ้าพึงเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว พึง
 ใต่ถามได้เถียงว่า สิ่งไรเป็นกุศล สิ่งไรเป็นอกุศล สิ่งไรมีโทษ สิ่งไร
 หาโทษมิได้ สิ่งไรควรเสพ สิ่งไรไม่ควรเสพ สิ่งไรเจ้าทำอยู่จะพึงเป็นไป
 เพื่อผลอันไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความเป็นทุกข์แก่เจ้าฉันใดนาน
 อีกอย่างหนึ่ง สิ่งไรอันเจ้าทำอยู่ จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
 เพื่อความสุขแก่เจ้าฉันใดนาน ครั้นได้ฟังคำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 เหล่านั้นแล้ว สิ่งไรเป็นอกุศล เจ้าพึงเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งไรเป็นกุศล
 เจ้าพึงสมาทานพระพุทธรูปสิ่งนั้น อิทธิโฆ ตาต คัม อริยัม จักกวัตติตถิ ตู
 ก่อนพ่อ นันตจักกวัตติตถิอันประเสริฐนั้น ในบาฬีจักรวัตติตถิอัน
 จักกวัตติตถิไว้ โดยมีได้นับถึงชยาดน

สุ่มังคควิลาสินี อรรธกถาที่มณิกายปาฐิกวรรค พรรณาคความแห่ง
 จักกวัตติตถิ แสดงว่า พระโอรส พระธิดา แดพระมเหสี ตลอดจนถึงพระ

ดนม กล่าวโดยศัพท์ว่า บุคตทาระ จัดเป็นชนภายใน ให้ชักนำให้ตั้ง
 อยู่ในศีลสังวร แต่ให้พระราชทานผ้าของหอมแฉะเบียบดอกไม้เป็นต้น
 แดห้ามอุบถทั้งปวง พดกายเป็นต้นก็เหมือนกัน แต่พดกายนั้นควร
 ดงเคราะห์ด้วยพระราชทานภัตตาหาร แดพระราชทานพระราชทรัพย์ ไม่ก้าว
 ด่วงกำหนดกาล พวกกษัตริย์ผู้ได้อภิเษกแล้ว ควรทรงดงเคราะห์
 ด้วยพระราชทานแม่ ซึ่งรัตนมีมาอาชาไนยเป็นต้น ส่วนอนุยณคกษัตริย์
 คือกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ ฟังทรงปลุกใจให้ยินดีด้วยพระราชทานยานพาหนะ
 ตามสมควรแก่เชื้อ พวกพราหมณ์ควรพระราชทานไทยธรรม มีเข้า น้ำ
 แดผ้าเป็นต้น พวกคฤหบดี ควรพระราชทานภัตตาหาร พืชสำหรับใช้เป็น
 พรรณเพาะปลูก ไถแดโคเป็นต้น ชาวนิคมแลชาวชนบทก็เหมือนกัน
 เหล่าสมณพราหมณ์ผู้มาบิณฑบาตให้สงฆ์แล้ว แดมีบาปอันดอยเสียแล้ว
 ฟังทรงสั่งการด้วยพระราชทานสมณบริวาร หมุ่มฤคแดบักชี ฟังปล่อย
 ให้ได้ความสดวกใจ ด้วยพระราชทานอภัย คือห้ามไม่ให้ใครทำร้าย
 ไม่ต้องกลัวภัย ครั้นแก้อรรถตามศัพท์หมดตอนแล้ว จัดประเภทจักรวตวัตร
 เป็น ๑๐ ประการ รวม อัน โทชนันต์มี พดกาย คือชนภายในกับพดกาย
 เข้าเป็น ๑ แยก ขัตติยเดุ์ ซึ่งอธิบายว่าได้แก่กษัตริย์ผู้ได้อภิเษกแล้วเป็น ๑
 แยก อนุยณเดุ์ ซึ่งอธิบายว่าเป็นกษัตริย์เชื้อพระวงศ์ผู้ตามเสด็จ
 เป็น ๑ รวม พราหมณคหปติเดุ์ คือพราหมณคฤหบดี เป็น ๑
 รวม เนคมชานปเทเดุ์ คือ ชาวนิคมชาวชนบท เป็น ๑ รวม สมณ
 พราหมณเดุ์ คือ สมณพราหมณ์เป็น ๑ รวม มิคบักชีเดุ์ คือ มฤค
 แดบักชี เป็น ๑ นับอรรถัมมการปฏิทธีเขโป คือ ห้ามกิจการอันไม่เป็นธรรม

เป็น ๑ นับ อชนาน์ ชนานุปทาน์ คือ การพระราชทานพระราชทรัพย์
แก่คนผู้ไรทรัพย์ เป็น ๑ นับสมณพราหมณ อุปสงกมิตวา บัญหา
ปัจฉิน์ คือการเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณแล้วแต่ถามปัญหา เป็น ๑
สรุปเป็น ๑๐ ประการ ฯ แลกล่าวต่อไปว่า ถ้าแยกคฤหบดีกับบัณฑิต
ชาติออก ก็เป็น ๑๒ ประการ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อถือเอาข้อวัตรที่ไม่ได้
กล่าวไว้ในก่อน ก็ได้จักรวตวัตรเป็น ๑๒ ประการ ด้วยอำนาจการ
ละอรรรมราค คือ ความกำหนัดรักใคร่โดยไม่ชอบธรรม แลการละวิสัย
โดย คือความตโมบกต่ำ ในสมังคตวิถาสน์ อรรถกถาที่ขนิทายปาฎิการรรค
พรรณาคความไว้นั้น

(ฉบับที่ ๑๕๑)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๗ ต.ค. วัดนโกศลนทศก ๑๒๒

ทูต กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้ตรวจดูร่างเทศน์นั้นแล้ว พอประสบบเวลาที่มีกฐ
กวนใจขึ้นบ้าง ช่างให้เกิดความอดอันในใจ รู้ดีว่าการที่ต้องทรงเรียง
เทศน์นั้น จะมีความหนักพระทัยสักเพียงใด การที่จะเรียงพงษาวดาร
ประจุบัน ให้สั้นแต่ให้บริบูรณ์ปราศจากความกระทบกระทั่ง เป็นอันยาก
อย่างยิ่ง ส่วนการที่เป็นอดีตล่วงมา ก็หายากค้นยาก จึงเป็นความลำบาก
ทั้ง ๒ สถาน

จะหลุดด้วยการที่หม่อมฉันแก้ความในรัชกาลที่ ๔ นั้นก่อน ตาม
 คำเนาที่เทศน์กระจำตี่ใหญ่ครั้งก่อนอยู่ข้างจะเป็นเล่าสู่กันฟัง แต่ล่วงมาถึง
 บดินเดชะพระงานครุฑน กกลายเป็นออกหน้าใหญ่โตไป ข้อที่ยกย่องว่า
 ทูลกระหม่อมได้ทรงตั้งตนไว้เช่น ทหารบก ทหารเรือดรวมเลื้อ เป็น
 พระเกียรติยศคืออยู่ แต่กลับนึกไปอีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่เขาอยู่ในเมืองซึ่ง
 ดมบรรณมาเดื่อนาน เขาจะว่านี่ฟังพ้นจากเป็นดังกลายเป็นคนชนเมื่อ
 เร็ว ๆ นี้เอง จึงได้ตัดเรื่องเลื้อเดเกดื้อนเรื่องทหารบกทหารเรือ ให้เหมือน
 หนึ่งมีรากว่ามานานแล้ว แต่ความจริงก็มิได้ปายมาแต่แผ่นดินพระนั่งเกล้า
 เรืองเมืองเชียงตุงนั้น เพราะมีเจ้านายประเทศราชลงมา ครุฑนแม่ทัพ
 นายกองของเราใจคอเลาะเลาะไม่ดี จึงได้ตัดชื่อเมืองออกเสีย

อนึ่งเรื่องเงินพระคลังข้างที่นั้นก็คลาศเคดื้อนไป จะมีผู้ทักทวงได้
 ความจริงนั้น เงินพระคลังข้างที่มีมาแต่รัชกาลที่ ๑ คือเงินกำไรค้าสำเภา
 ซึ่งมีกำไรมาก เพราะห้ามมิให้ราษฎรบรรทุกสินค้าซึ่งมีราคามาก มั่งาข้าง
 เป็นต้น ออกไปจำหน่ายต่างประเทศ บรรทุกได้แต่สำเภาหลวง ในรัชกาล
 ที่ ๑ ที่ ๒ เงินแผ่นดินไม่พอจ่ายราชการ จึงได้เอาเงินกำไรการค้าขาย
 จ่ายราชการ มีเงินเบียดเบียนตน ครุฑนรัชกาลที่ ๓ บ้านเมือง
 ดมบรรณขึ้น จึงตั้งภาษีขึ้นใหม่ ได้เงินพอใช้ราชการ เงินส่วนค้าขาย
 จึงยกไว้เป็นพระคลังข้างที่ ท่านทรงชวนชวยมากเพราะต้นตัดแต่งสำเภา
 แต่เดิมมา จึงได้จำนวนเงินนั้นมากชน ครุฑนถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงเริ่มแต่ง
 กำปั่นไปค้า ก็ไม่สู้ได้ดีเหมือนรัชกาลที่ ๓ เพราะตัวบุคคล แต่ไม่ก็เที่ยว

ก็ทำหนังสือสัญญาด้วยฝรั่ง สัญญานี้ขึ้นชดกับรัฐบาลค้าขายอย่างแต่ก่อน
จึงกลายเป็นภาษีร้อยชักสาม ภาษีเบิ่จเดี๊จ ครั้นจะยกมาเป็นพระคลัง
ข้างที่แทนการค้าขายก็ไม่มีฤาไม่ได้ จึงได้ไปถูกษาเด้นาบดี ยกเงินภาษี
อากรทุกอย่างถวายเป็นร้อยละห้าในเงินที่ขึ้นใหม่ ที่กว่าร้อยละ ๕ ก็แต่เงิน
ค่านา เงินที่ได้มาเหล่านี้ไม่เท่าใดเพราะค่างมาก ที่ได้ทรงใช้ก็แต่พระ
ราชทานลูกเธอ สร้างนันทอุทยานแลวังสราญรมย์ กับพระราชทานใหญ่
ครั้งบรมบรรพต ที่ต้องสนามหลวง ราชการอื่นนอกนั้นไม่ได้ ใช้อันใด
ใช้เงินคลังไม่มีกำหนดอย่างแบบเก่าตนเอง การเป็นดังนี้

ถ้าจะว่าด้วยข้อนี้ ก็กลัวจะไปเข้าหมวดภาษี ข้อที่ดั้นนี้ ก็แต่
เพียงการไม่ค้าขายปิดประโยชน์คนทั้งปวง ปลดปล่อยให้คนอื่นค้าขายได้ด
กว่าแต่ก่อน แต่จะวางลงในที่ใดยังไม่แน่ใจ จึงได้ทูตมาต่างหาก เพื่อ
จะได้ทรงตรวจตราหาที่แซก แลแล้วแต่จะทรงเห็นควร

ข้อวิเศษของรัชกาลที่ ๕ นั้น คือเป็นพระราชธุระไม่ให้ผู้ใดข่มเหงไพร่
นายข่มเหงทาส ค้าดแพ่งกระเซมมีอำนาจมากขึ้นในครั้งนั้น ทาสฟ้อง
ส่งศาลหัว มีหมายไปนายเงินไม่มาแก้คดี ให้วางเงินไว้ต่อศาล ทานั้น
หลุดเป็นไทย ดั่งนี้เป็นต้น

ส่วนแผ่นดินปัจจุบันนี้ ทรงเรียบเรียงกฎหมายด้อม แดบบรรจุนั้น
เต็มที จะเพิ่มเติมอันใดอีกไม่ได้ มีแต่จะพาให้ยาวเดื่อยไป คิดได้
แต่ตอนหนึ่งซึ่งกล่าวด้วยไมตรีส่วนตัวกับเอมเปอรอร์ดเซีย ซึ่งถึงว่าเป็น
การจริง ก็ยังเป็นการที่จะมีในอนาคตอยู่ นอกนั้นเป็นแต่เพิ่มเติมเล็กน้อย

เทศนาฉบับนี้ ๒ รัชกาล มีมากกว่ากันถึงครึ่งหนึ่ง แดรัชกาล
โน้นการก็ไม่หนักซับซ้อนเหมือนปัจจุบันนี้ จึงทำให้เห็นเป็นต้นโหรงปลาย
แน่นไป แต่เป็นการแก่ไม่ไหว

ตัวธรรมซึ่งทรงยกมาเข้าความสันติดี สัมเป็นเทศนาที่ควรกล่าวใน
ประชุม แต่ขอทูลเตือนให้ทรงสังเกตว่า อย่าว่าถึงคนฟังเทศน์เลย
แต่อ่านเทศน์ก็ไม่ได้จะเข้าใจสันติ ขอให้แยกหมวดธรรมทั้ง ๔ อย่างนั้น
ออกให้เป็นคนละวรรค ถ้าหากว่าจะยกศัพท์ ฤาจะเพอะทะไป จะแยก
แต่วรรคให้ตั้งต้น จำแนกเป็น ๑.๒.๓.๔. ให้ชัดได้จะดี ได้ตั้งต้นร่าง
ถวายคัมมาด้วยแล้ว

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๕๒)

ล่วนดุสิต

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ไหน ๆ ได้เล่าถวายเรื่องพระคลังข้างที่แล้ว ได้ปรับทุกข์ถวายเสีย
ให้ตลอดสักเรื่อง พอเป็นนิตินในความลำบากที่ถูกเกล้งอย่างไร อนุสนธิ
ข้อความที่ได้ทูลไปแล้ว

ผลประโยชน์พระคลังข้างที่ในรัชกาลที่ ๔ ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง คือ
เงินภาษีอากร เวदानแบ่งขึ้นเจ้านาย เงินขึ้นเดิมของทุกกรมหม่อม
มีอยู่บ้างเล็กน้อยนั้น ยกขึ้นเรียกว่าพระคลังเดิม เมื่อประมุดเงินภาษีอากร

ชั้นใหม่ เงินพระคลังเดิมมีอยู่ในอากรรายได้นายอากรอยากจะหา
 ความชอบเฉพาะพระองค์ ก็ประมูลขนถวายบ้างตามชอบใจ แต่คงอยู่
 ในประมาณไม่เกินร้อยละ ๕ ของเงินแผ่นดิน ซึ่งเรียกว่าเงินงวด แต่มี
 ส่วนแบ่งไปแจกตรงเฉพาะเจ้านายลูกเธอเลี้ยวบ้างในร้อยละ ๕ นั้น เงิน
 พระคลังข้างที่ซึ่งเดิมกะเป็นจำนวนร้อยละ ๕ นั้นคงอยู่ แต่เงินค่านาซึ่งเคย
 ได้กว่าร้อยละ ๕ เป็นปีละ ๒,๐๐๐ ซึ่งนั้น ควรจะเป็นส่วนของเจ้าพระยา
 พดเทพ แต่หากเจ้าพระยาพดเทพ คิดถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อม
 ที่ได้ยกขึ้นเป็นเสนาบดี จึงส่งมาถวายปีละ ๒,๐๐๐ ซึ่ง คราวเดียวทุก ๆ ปี
 เมื่อส่งมาถวายคราวใด ก็มีพระราชหัตถ์ชอบคุณยกย่องว่า มีบุญคุณแก่พระ
 องค์และบุตรภรรยา เมื่อเจ้าพระยาพดเทพได้รับคำยกย่องอย่างนั้นเด่มอ
 ก็เข้าใจผิดเสีย เหมือนเสนาบดีทั้งปวงเข้าใจ ว่าภาษีอากรที่ขึ้นกระทรวงใด
 กระทรวงนั้นจำต้องส่งแต่เพียงเท่าที่กะให้ส่งไปตามเคย เหลือนอกนั้น
 เท่าใดเป็นของเสนาบดี เงินที่มิขึ้นลงอยู่แต่เฉพาะในคลังสินค้าแลคลัง
 มหาสมบัติ

ครั้นถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ เงินชั้นเดิมมีประมาณสัก ๑,๐๐๐ ซึ่ง
 ยกขึ้นเป็นพระคลังเดิม บวกเข้ากับเงินพระคลังเดิมในรัชกาลที่ ๔ เงิน
 พระคลังข้างที่ซึ่งเดิมกะเป็นจำนวนร้อยละ ๕ นั้นคงอยู่ แต่เงินค่านาซึ่งเคย
 ได้กว่าร้อยละ ๕ เป็นปีละ ๒,๐๐๐ ซึ่งนั้น ควรจะเป็นส่วนของเจ้าพระยา
 พดเทพ แต่หากเจ้าพระยาพดเทพ คิดถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อม
 ที่ได้ยกขึ้นเป็นเสนาบดี จึงส่งมาถวายปีละ ๒,๐๐๐ ซึ่ง คราวเดียวทุก ๆ ปี
 เมื่อส่งมาถวายคราวใด ก็มีพระราชหัตถ์ชอบคุณยกย่องว่า มีบุญคุณแก่พระ
 องค์และบุตรภรรยา เมื่อเจ้าพระยาพดเทพได้รับคำยกย่องอย่างนั้นเด่มอ
 ก็เข้าใจผิดเสีย เหมือนเสนาบดีทั้งปวงเข้าใจ ว่าภาษีอากรที่ขึ้นกระทรวงใด
 กระทรวงนั้นจำต้องส่งแต่เพียงเท่าที่กะให้ส่งไปตามเคย เหลือนอกนั้น
 เท่าใดเป็นของเสนาบดี เงินที่มิขึ้นลงอยู่แต่เฉพาะในคลังสินค้าแลคลัง
 มหาสมบัติ

ที่แท้เงินที่ได้ในรัชกาลที่ ๔ เป็นดำนันแต่เงินพระคลังข้างที่ในคลัง
 มหาสมบัติ ซึ่งกรมวิศุณนารถ กรมเสนาบดี แลหม่อมฉันเป็นผู้ตรวจ

ตราออกกันมา คลังดินค้ำก็ไปอยู่ในมือกรมหลวงวงษา ซึ่งถือตัวว่าเป็น
 เสนาบดีองค์หนึ่ง เพราะฉะนั้นเงินพระคลังข้างที่ที่ได้ในส่วนอื่น ๆ นอกจาก
 เงินค่านา จึงมีจำนวนปรากฏว่าปีละ ๒,๐๐๐ ซึ่ง แต่ที่แท้ ไม่แน่นอน
 เพราะหักขาดแถบวักชน พอชดเชยกัน เงินค่านา ๒,๐๐๐ ซึ่งนั้นจึงเป็น
 ลำคัญ เพราะได้ตัวเงินมาจริงทันที เมื่อเจ้าพระยาพดเทพตัดเงิน ๒,๐๐๐ ซึ่ง
 นั้นเลย เงินพระคลังข้างที่คงเหลือมხოว่า ๒,๐๐๐ ซึ่งตามเดิม

แต่พวกคณมนชนไตร่ตรองที่ ๔ คือชาวต่างประเทศเอาดูราเมืองจีน
 เข้ามาขายไม่ยอมเสียภาษี ซึ่งเป็นเหตุให้แต่งทูตออกไปปารีสครั้งแรก
 ทำให้เงินอากรดูรากรุงเทพ ฯ ซึ่งอยู่ในกระทรวงกระดาโหมลดมาก ในคลัง
 มหาสมบัติ ดูราหัวเมืองก็ลดบ้าง แต่ไม่สู้มากนัก ภายหลังสมเด็จพระเจ้า
 พระยาเอกทำเป็นรัฐบาล ก็ตัดเงินพระคลังข้างที่หมด เป็นได้เท่าไรส่งคลัง
 เงินขึ้นเจ้านายก็พลอยขาดด้วยกันหมด ที่แท้ เงินคลังนั้นหาได้ส่งไม่
 ผลประโยชน์ดูราเกิดขึ้นเท่าใด ก็เป็นของเจ้าพระยาอัครวงษ์หมด ครั้น
 เมื่อนายอนุชอาหารว่ากรมนา ก็ยกเงิน ๒,๐๐๐ ซึ่งที่เคยเป็นพระคลังข้างที่ไป
 ให้สมเด็จพระเจ้าพระยา

ในเวดารุ่งปีต่อมา เงินภาษีอากรก็ลดเกือบทุกอย่าง ลดลงไป
 เป็นลำดับจนถึงปีมะแมตรีศก เงินแผ่นดินที่เคยได้อยู่ปีละ ๕๐,๐๐๐ } ซึ่งนั้น
 เหลือจำนวนอยู่ ๔๐,๐๐๐ ซึ่ง แต่ไม่ได้ตัวเงินก็มากนัก แต่เงินเบียดหวัด
 ปีละ ๑๓,๐๐๐ ซึ่ง ก็วิตาแตก ได้เงินในคลังมหาสมบัติซึ่งเป็นเจ้านายที่
 ต้องวงหาเป็นพน นอกนั้นก็ปล่อยให้ค้าง ที่ได้ตัวเงินจริงมีประมาณ
 ๒๖,๐๐๐ ซึ่งเท่านั้น เงินไม่พอจ่ายราชการ ต้องเป็นหนี้ตั้งแต่งาน

พระบรมศพตลอดมาจนถึงปีมะแม^๕ เป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐ ชั่ง เพราะเหตุ^๕
เช่นนั้น หม่อมฉันจึงนั่งอยู่ไม่ได้ จับจัดการคลังมหาสมบัติลงมือจัดหวย^๕
ແບ່ອນ^๕เบี้ยซึ่งรวมกัน จับแยกออกให้มีผู้ว่าประมุขจริง ๆ เดิม ๔,๐๐๐ ชั่ง^๕
ขึ้นเป็น ๘,๐๐๐ ชั่ง ในปีแรกนั้นเป็นต้น ทำได้ก็แต่ภาษีคลังมหาสมบัติ^๕
ที่อื่นยืนอยู่ จึงต้องไปจับกรมนา เหตุว่ากรมนานั้นรู้ง่าย เข้าออกจาก
ประเทศเท่าใด มีจำนวนชัดเจนอยู่ที่โรงภาษี ที่กินกันเดียในบ้านเมือง
ไม่คิด แต่กระนั้นแล้ว ถ้าคิดเป็นค่านาตามจำนวนเข้า มากกว่า ๔,๐๐๐ ชั่ง^๕
ที่ลงเป็นอันมาก จึงได้เป็นความใหญ่ครั้งนายหนู ลงมือเก็บค่านาปีแรก
ได้ ๘,๐๐๐ ชั่ง ปีที่สอง ๑๒,๐๐๐ ชั่ง แต่มิได้จัดการดีอย่างไรขึ้น อย่างเก่า^๕
นั่นเอง เปลี่ยนแต่ตัวบุคคล แลจับภาษีอื่น ๆ ต่อไป

ในเวลานั้นเงินขนเจ้านายทุก ๆ คนถูกตัดอากรสุรา ถูกเกณฑ์ร้องชาด^๕
เงินแผ่นดินตก ถูกต้องไปทวงเอง พ่อตาย เจ็กมันไม่ยำเกรง มันก็ให้^๕
บ้าง ไม่ให้บ้าง ตัวอย่างของผู้ที่ได้น้อยอย่างที่สุด คือศรีพัฒนาแด่^๕มอ^(๑)
เงินที่สมควรจะได้รับมีอยู่ปีละ ๒ ชั่ง แต่ความจริงนั้นไม่ได้รับเลย เพราะ^๕
ไปทวงไม่ได้ คงได้แต่เบี้ยหวัดปีละ ๒ ชั่ง เป็นที่น่าสังเวชถึงเพียงนี้ ผู้ที่ได้^๕
เงินขนมากนอกจากพระคลังข้างที่ก็มีอยู่น้อยคน พวกนั้นจนป็นไปเช่นนั้น^๕
จึงต้องลงมือทำการให้เกิดขัดเคืองกันขึ้น เมื่อได้เงินมา จึงเปลี่ยน^๕
ธรรมเนียมเสียใหม่ ไม่ให้เจ้านายต้องไปทวงแก่เจ็ก แยกออกจากคลัง^๕
ทีเดียว นี่เป็นต้นเดิมของเงินกลางที่เกิดขึ้น แต่ฝ่ายวังนำถูกฟ้องชาด^๕

(๑) พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศรีพัฒนา แด่พระองค์เจ้า
เดมอดัมยหรรษา

ดงไว้พร้อมกันกับวังหลวง ครั้นจัดการใหม่ไม่ได้ ให้ออกชน เหตุว่าช้าง
 วังหลวงเขาเด็กออกชนในเจ้านายเสียแล้ว แยกดินว่าแก่ไม่ได้ ชนบ้าง
 แต่มิได้พูดแก่ผู้ใด เว้นไว้แต่สมเด็จพระยาฯ ก็ไม่เอามาพูด ความ
 จึงอยู่น้อยจนถึงไปฟ้องฝรั่ง เงินพระคลังข้างที่ครั้งนั้น ออกชนร้อยละ ๕
 ตามแบบเดิม แต่เฉพาะในคลังสินค้าคลังมหาสมบัติ

มาจนรัตนโกสินทรศก ๑๓๐ ๓๓๑ เงินแผ่นดินขึ้นมาก เด่นาบดี
 จึงปรึกษาออกชนเป็นร้อยละ ๒๐ มาจนถึงศก ๑๓๗ ครั้น ๑๓๘ จึง
 เปลี่ยนใหม่ เห็นว่าเงินราชการที่ต้องจัดขึ้นใหม่ ๆ มาก แบ่งมาเป็น
 พระคลังข้างที่เสียมาก เงินใช้ราชการน้อยไป จึงยอมกำหนดเป็นส่วนของเงิน
 พระคลังข้างที่แต่เงินใช้ในกระทรวงวัง เงินปีเจ้านายข้าราชการที่เป็น
 อันโตชน แด่ซ่อมแซมรักษาพระราชวัง การพระราชกุศล ให้กะบ
 ประมาณเพียงหกด้านบาท แต่มิทางที่จะขึ้นได้เมื่อไม่พอ แต่ครั้นเมื่อ
 กำหนดแล้วยังเหลือใช้ ไม่เคยขอขึ้นเลย

รวมเงินแผ่นดินทั้งสิ้น เมื่อแรกเป็นเจ้าแผ่นดิน กำหนดว่าจะได้
 ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ใช้ราชการทั้งแผ่นดินทั่วไป แต่หาได้จริงไม่ มาจนบัด
 เงินแผ่นดินขึ้นเป็น ๔๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

เซนต์ของพระคลังข้างที่ที่ทรงไว้ในเทศนานั้น ต้องเข้าใจว่าถึง
 เช่นนี้ จึงจะเต็มบริบูรณ์

สยามินทร์

๒๒๙

(ฉบับที่ ๓๕๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาของฉบับ กับร่างเทศนา
นั้นแล้ว พระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ข้อที่ไม่เปิดการค้าขายนั้น เห็นทำ
เหมาะในคอนบารุงการเลี้ยงชีพของราษฎร ได้เรียงถวายมา ที่ขีดเส้น
ไว้นั้นเรียงเติมลงใหม่ แต่ไม่ได้ว่าตรงว่าเรือหลวง

ข้อธรรมที่หวนไปนั้น ชรอยจะเป็นเพราะเมื่อเรียงถึงนั้น จวน
พระกฐินหลวงอยู่แล้ว ก็รีบจะเซ่นให้จบก่อน หากไม่ก็ต้องเร็ดไปนาน
จึงจะจบ ยังจะต้องช่วยตอบกฐินติดต่อกันไปนาน ได้รับพระราชทานแก้ไข
ตามที่ทรงแนะนำมาแล้ว

ข้อความเรื่องเงินชนนนั้น เป็นที่ถูกต้องมาก เป็นข่าวที่เลอียดแลเห็น
ชัดว่าต้องทรงผ้าอุปถัมภ์สักเพียงใด ในขั้นต้น ออกนำหน้าใจ แต่อาศัย
การที่ทรงถือท้ายดี ในที่สุดควรได้ทรงรับความพลอยยินดีตาม.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๔)

ส่วนตุลิต

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

กราบทูล กรมหมื่นวิริยธรรมาธิบดี ทรงทราบ

ด้วยประทานหนังสือมาว่านั้น ได้ทราบแล้ว ความที่ทรงตกแซก
มานั้น ยังขยักขย่อนอยู่ ได้ตอเรื่องถวายเป็นใหม่ เรื่องข้อเทศนา
ที่ทรงเปลี่ยนเปน จตุรกรรมดลมาคม นั้นเหมาะดี

สยามินทร์

ร่างเทศนาที่ทรงแก้

ทรงอุดหนุนในการเลี้ยงชีพ ดดย่อนเงินค่านาฟางดอยให้เบา
ชักนำให้ราษฎรทำนามากขึ้น ทำที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นประโยชน์ ภาษี
อากรกำหนดพิบัติให้เป็นหลักฐานสมควรแก่กำลังราษฎรที่จะเสียได้ เด็ก
ชอับกับห้ามสินค้าซึ่งแต่ก่อนไม่ให้บรรทุกไปต่างประเทศ จำหน่ายได้แต่
ของหลวงอย่างเดียวนั้นเสีย คงพิบัติเก็บเป็นภาษีในสินค้าเหล่านั้นให้
ราษฎรทั้งปวงจำหน่ายออกไปต่างประเทศได้ ราษฎรก็มีทรัพย์สินสมบัติเจริญ
ขึ้นกว่าแต่ก่อน (๑)

(๑) มากับพระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

๒๓๑

(ฉบับที่ ๑๕๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาว่านนได้รับพระราชทานแล้ว พร้อมด้วยกระแด้
ความที่จะแทรกในเทศน์นา พระเดชพระคุณหาที่สุ่มได้ ได้รับพระราชทาน
แทรกตามความนั้นแล้ว

อนึ่งเห็นว่าในคอนแผ่นดินปัจจุบัน ควรกล่าวถึงการจัดกระบวน
พระคลัง (Financial organizatoion) สักตอนหนึ่ง ซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเงิน
แผ่นดินนั้นกว่าเก่าเป็นหลายเท่า ได้เรียงถวายมา ถ้าไม่เป็นการมีที่ขัด
จะได้จัดเติมลงในหมวดราชประเพณีอีกข้อหนึ่ง

ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ด.

อนึ่งข้อหนึ่งคือเทศน์นั้น ได้รับพระราชทานเปลี่ยนเป็นจตุรงคธรรม

ธันวาคมกถา ๑

ว.ว.

(ฉบับที่ ๑๕๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายร่างเทศนาในพระราชพิธีรัชมงคล แต่ง
ต่อความกับเรื่องเมื่อศกหลัง ๆ ยังไม่มีเวลาจะเกลาความแตกด้อมด้านวน
เมื่อกระแแต่ความใช้ได้แล้ว จึงจะทำเมื่อภายหลัง เพียงนี้เวลาอ่านราวโมง
หนึ่งกับ ๓๐ นimit เป็นแต่อ่านคำนวนดู ไม่ได้เทียบตลอด ถวายคิด
บอกศักราช อรหิ สัมมาสัมพุทโธต่างหาก จะรวบรัดให้น้อย ต้องเรียงๆ
แก ๆ ถึง ๓ คราวทั้งนี้ ยังไม่ตลอดได้ ในที่สุดถ้าเวลายาวไป จะต้องอ่าน
ดัดยักข้อที่จิต ๆ ออกเลี้ยวบ้าง อ่านแต่ใจความบ้าง จะย่อเกินไป ก็เกรง
จะเป็นอ่านบาปฐี ไม่มีความเห็นออกในนั้นบ้าง แต่ไม่มีชักเรื่องอื่น
มาเทียบให้ เพราะในเชิงแต่งหนังสือบ้างเกรงจะจืดจก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโวรธ

(ฉบับที่ ๑๕๗)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้อ่านร่างเทศนาแล้ว ขอความที่จะแก่มากมายเห็นจะยุ่ง ที่ทรงไว้
นั้นเดียดถวนถิดหนักหนาแล้ว ขอถวายแต่ขอบเซอเวรนั้นบางแห่ง เรื่อง

ตั้งกรุง ข้อที่ว่าเพราะเป็นทางที่พม่าข้าศึกจะยกมาถึงง่ายก็เป็นความจริงอยู่
แต่ถ้าอ่านย่นลงมากับคำสรรเสริญผ่องดวงนี้ออกว่า เพราะเหตุที่มีแม่น้ำกน
กันไม่ให้ข้าศึกเข้าถึงได้ถนัด ดังนี้ ถ้าเป็นคนที่ยื่นพงษาวดารโดยละเอียด
เขายังจะค้านอยู่ได้บ้าง ว่าเมืองธนบุรีเดิมผ่องดวงนี้ มีแม่น้ำดอมรอบด
กว่าผ่องดวงนี้ออกคนเดียวอีก แต่พม่าเห็นต้นเขินไปภายหลัง ยกเหตุขึ้นกล่าว
ติเตียนเมืองโน้น โดยไม่ได้พิจารณาถึงการเก่า

ตามในพระกระแสที่ลงไว้ในที่หลายสถาน ฤๅในพงษาวดารเก่า
เขากล่าวว่าพระราชวังอยู่ในอุปจารวัด คับแคบอัดอัดไปขยายไม่ออก ที่ผ
่องดวงนี้เป็นไชยภูมิ มีแม่น้ำเป็นคูอยู่กว่าครึ่ง เมื่อขุดคลองกว้าง ๓๐ วา
สกัดด้านหลัง ก็เป็นที่น้ำดอมรอบได้ตั้งเมืองธนบุรีเก่า เพราะเป็นที่
ปลายแหลม จึงเป็นที่ไชยภูมิ เมืองเก่าอยู่ทองคำมีแต่ตลิ่งจะพังเข้าไป
ทุกที่ อีกนัยหนึ่ง ที่เป็นของทุลกระหม่อมแท้ แต่ดูก็ไม่น่าจะใช้ ดูคำเช่น
นั้นจะเกินเวลา คือว่าพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ไม่ควรจะอยู่เมืองธนบุรี
ซึ่งเป็นเมืองชนกรุงทวารวดี เป็นเมืองน้อยจึงสร้างถวายเป็นใหม่

อีกแห่งหนึ่งนั้น ในตอนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งกรุงสยามกับต่าง
ประเทศ ยกอังกฤษไปตุเกศ ๒ ชาติ กับว่าในรัชกาลที่ ๓ อังกฤษได้
เมืองแถบนี้ไว้ในปกครอง ครั้นมาในตอรัชกาลที่ ๔ ว่าชาติอังกฤษได้
เป็นเจ้าของแห่งประเทศอินเดีย

ข้อความที่ทรงกล่าวพรรณาเรียงรายอยู่เหล่านี้ ก็เข้าใจได้ว่าทรง
หมายความว่าความเหตุนานา ชวา แดเมืองจีน อินเดียก็หมายความว่ารัฐบาล

อังกฤษเข้าเป็นเจ้าของปกครอง. เป็นการที่ถูกโดยเอกเทศ แต่ถ้าหากว่า
 พังตามเรื่องราว ดังเกตว่าเป็นการรู ๆ ปดา ๆ อยู่ คือประเทศอินเดีย
 กับนี้ อังกฤษ ฝรั่งเศส โปตุเกศ ได้ยึดถือบ้านเมืองเป็นอาณาเขต
 เฉพาะส่วนมาถึง ๓๐๐ ปีแล้ว เกาะลังกาก็เป็นเมืองอยู่ในอำนาจโปตุเกศ
 มา ๒๐๐ ปีแล้ว วิดีนดาก็เป็นเจ้าของเกาะชวามา ๓๐๐ ปีแล้ว มีอำนาจ
 ปกแผ่มาจนถึงแหลมมลายูตอนมดกา ภายหลังอังกฤษแย่งชวาจากวีดินดา
 แย่งลังกาจากโปตุเกศ ครั้นเมื่อสงครามก็เปลี่ยนกัน คั้นชวาให้วีดินดา
 ยึดเอาแหลมมลายู คั้นกัวไนอินเดียให้ โปตุเกศยึดเอาลังกา เขาแย่ง
 กันวุ่นวายมาเสียช้านาน การค้าขายที่เราติดต่อกับประเทศอินเดียแต่ก่อน
 ค้ากับอังกฤษ ชวาค้ากับวีดินดา การที่อังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญา
 เรานั้น ทำกับกับนี้ ภายหลังจึงเปลี่ยนมอบให้รัฐบาลอังกฤษ เหตุด้วย
 เขตแดนกว้างขวางแฉกรางานมากขึ้น การที่เปลี่ยนนั้นหมิ่นแผ่นดินพระนั่ง
 เกดากับแผ่นดินพระจอมเกล้า การคึกคักมาครั้งแรกรบกับกับนี้ รบเมืองจีน
 เป็นการเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ช่างคั้น ชื่องกงเดมาเกาเป็นเกาะเปล่า
 ขอบฟ้าไครย เมืองเชียงไฮ้ขอที่เขาไปตั้งประดังกันอยู่ ๓-๔ ชาติ อเมริกัน
 ที่เข้ามาทำสัญญากับเราเพราะเขามีเมืองอยู่ที่เชียงไฮ้เหมือนกับฝรั่งเศสแต่
 อังกฤษ ขอความที่จะกล่าวถึงเหล่านี้ ให้เลื่อยคึกไม่ต้องการ แต่จะกล่าว
 ให้เห็นคำตายตัวฉลาดเคลื่อนก็ไม่ได้ ควรจะกล่าวเป็นการประเมินไว้ ด้วย
 ความตั้งใจว่าจะพูดถึงเมืองเราต่างหาก

การเปลี่ยนแปลงราชการของแผ่นดินปัจจุบันนี้ หม่อมฉันได้ร่างขึ้นไว้ว่า
 จะกล่าวในคำตอบมกุฎราชกุมาร ว่าการที่พระจอมเกล้าเบ็ดทางสัมพันธมิตร

ไมตรี เป็นทางให้เกิดประโยชน์ทำมาหากินดีขึ้นต่าง ๆ ซึ่งต้องการความ
ปกครองแก้ไขไปจากอย่างแต่ก่อน แต่ได้แก้ไขมาเป็นระเบียบเรียบร้อย
แก่กาดส้ม ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ การเปลี่ยนแปลงยิ่งมากขึ้น
ส่วนปกครองที่จะเป็นแต่แก้ไขเยียวหาพอแก่ความต้องการไม่ จึงต้อง
ตั้งวิธีปกครองใหม่ในทางที่เป็นหลักฐานมั่นคงให้ควรแก่ส้ม เห็นว่า
บางที่จะทรงใช้ ได้บ้าง จึงถวายโอเคียมากว้าง ๆ ดังนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องเทศนาในงานศตพรรษ
(ฉบับที่ ๑๕๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร. ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

เทศนาในการศตพรรษ (๑) ของทูตหม่อมพื้งเรียงแล้ว ขอพระราช
ทานถวายมา เพื่อได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ เห็นวณจน ให้คิดขึ้นตาม
ไว้แล้ว แต่เตรียมเพื่อจะเพิ่มเติมหรือตัดทอนได้ทันกาล

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(๑) งานบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อคำนวณปีพระชันษาพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๑๐๐ ปี

(ฉบับที่ ๑๕๙)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานจดหมายลงวันที่ ๒๒ ดั่งลำนาทะนางงานพระบรมอัฐิ
มานั้น หม่อมฉันได้อ่านตรวจตลอด จะนึกเต็มอโรก็ยังไม่ออก เห็นวัน
จวนจะถึงรับส่งคนมาถวาย เอาเป็นใช้ได้ เมื่อนึกอันใดได้อัน ๆ จะ
เขียนถวาย สำหรับเขียนกระดาศทาบบิณฑานใช้ชั่วคราว

มีข้อหนึ่งซึ่งจะเป็นด้วยเหตุใดไม่ทราบ แต่หม่อมฉันก็ไม่ได้เคยคลาด
จากทูตกระหม่อมถึงวันฤาแม่แต่เวลาเดียวที่ควรจะเฝ้าได้ นอกจากไปบวช
เณรแต่ไปราชบุรี ๗ วันเท่านั้น ไม่ได้เคยทราบเลยว่าทูตกระหม่อมทรง
อุโบสถศีลแต่สักครั้งเดียว คือเมื่อสัวรรคตแล้ว จึงได้มีผู้กล่าวเช่นนั้น
แต่ก็ล่วงมาหลายปี หม่อมฉันไม่ได้เคยเถียงใครที่ห่าง ๆ นอกจากพี่น้อง
ที่เคยสนทนากันอยู่เนื่อง ๆ มิใช่คิดค้านเป็นแต่บอกว่าไม่เคยเห็นเช่นนั้น
น่าจะเป็นผู้ที่อยู่ห่าง ๆ กล่าว ถ้าผู้ที่อยู่ใกล้แต่อยากยกย่องให้มากกล่าว
หลักที่จะสังเกตได้ว่าไม่ได้ทรงอุโบสถศีลนั้น คือวันพระสังฆการีอาราธนา
อัมภางคิกศีล ทรงทราบเมื่อจบสุรา อย่างเช่นหม่อมฉันทำตามแบบของ
ท่านอยู่จนทุกวันนี้ แต่ไม่ได้ทรงเครื่องผิดจากที่เคยทรง นอกจากทรงแดง
แดงดองพระองค์ขาวดองเช่นตามประเพณี มีเครื่องผูกมัดอดพระแสง แต่

เครื่องห้อยฉลองพระเนตร แด่เข้มกตัตพระศอ ถ้าจะว่ายิ่งกว่านั้นก็เห็น
ทรงพระศอคนธเล่ห์มอ ด้วยหม่อมฉันเคยเฝ้าใกล้ชิดกว่าคนอยู่เป็นนิตย์ จึงไม่
อยากจะกล่าวตามผู้ที่ยกย่อง ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าเหลือเกินไป แลออก
จะว่าคาญ ๆ อยู่ด้วยบ้าง แต่ถาทรงได้หลักฐานจากผู้ใดที่ควรเชื่อ ก็เห็น
จะเอาเป็นถูกได้ หม่อมฉันจะไม่ทราบด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง

เรื่องประทานธรรมนั้น ครั้งแรกเริ่มที่จะมีเป็นการใหญ่ เหตุที่เกิด
ขึ้นนั้น ทรงธรรมพระที่นั่งไพศาลในการกาถาการ กรวพระสงฆ์ถวายเทศน์
รับสั่งกับเจ้านายผู้หญิงที่เฝ้าอยู่ที่ชานพัก ว่าฉันเทศน์ดีกว่านี้ เจ้านายมี
เล่ห์ฉก (๑) เป็นต้น กราบทูลว่าอยากฟังทรงเทศน์เพราะไม่ได้ฟังมานาน
แล้ว ตั้งแต่นั้นมากับรับสั่งเนื่อง ๆ มีผู้ทูลอาราธนาเนื่อง ๆ จนลงปลายที่สุด
เป็นอันมีกำหนดวันจะพระราชทานธรรมที่พระที่นั่งทรงธรรม ได้เล่ห์ฉก
เทศนาในเวลาย่ำ หม่อมฉันเป็นผู้แบกคำกริธาณำสั่งนั้นนำเล่ห์ฉก ข้าราชการ
ถวายเครื่องกันทมมาก แต่ที่จำได้โปรดของเจ้ากรมพิมเสน จะเป็นอะไรก็จำ
ไม่ได้ ว่าเป็นของเจ้าพระยาวงษาธุระศักดิ์บิดา กับของเถาแก่แดง เป็น
กระถางหยกดีเหลือยม มีต้นไม้ออกใบเงินลงยามาแต่เมืองจีน ว่าเป็น
ของพระนางเกตุพระราชทาน แต่เมื่อยังทรงกรมคนหนึ่ง แล้วเลยได้ฟัง
นิทานเรื่องพระนางเกตุโปรดยายแดง ซึ่งเป็นข้าหลวงล้มเด็จพระศรีสุริ
เยนทร ๆ กรวอย่างไร ล้มเด็จพระศรีสุริดาโดยกรวอย่างไร ตั้งแต่พระราชทาน
ธรรมครั้งนั้นแลวมา เว้นอีกสัก ๓ ปีจึงได้ทรงเทศน์ที่พุทธมณฑลเชียร ที่ทรง

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าหญิงปุก

เทศน์ครั้งแรกจำไม่ได้ว่าปีไร แต่ก่อนปีชวดส้มเด็จพระเทพศิรินทรโสวรรค
แล้ว จำเวลาสักกัณฐ์สักกัณฐ์ได้เพียงเท่านั้น

ควรมิควรดุจดั่งแต่จะโปรด

สยามินทร์

เรื่องเทศนาในงานพระอัฐิ
สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
(ฉบับที่ ๑๖๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมาขอพระราชทานถวายร่างเทศนาที่จะให้หม่อมเจ้าฉัตรภาพ (๑)
ถวายในการพระบรมอัฐิกรมสมเด็จพระเทพศิรินทร เรื่องเทศน์เขียนไม่
ทันมีแต่ยกถ่านา เวลาจวนหนัก แต่ทั้งมีการแทรกอยู่ จะให้เรียบร้อยทีเดียว
ไม่ได้ ได้ยินกรมสมเด็จพระเทพฯ ว่าจะให้เรียบร้อยทีเดียว
เช่นนั้นตัดออกเสียก็ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๖๑)

พระที่นั่งบรมนาคมณเฑียร

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรพหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หม่อมฉันได้ตรวจดูร่างเทศนาซึ่งประทานมานั้นแล้ว เห็นว่าที่ทรง
เรียบเรียงนิตแล้ว แต่เพราะเรื่องสมเด็จพระเทพฯ ดันเลื่อนไปเวลาอื่นจึงจำ
ต้องตัดออกเสียบ้าง ได้ส่งถวายคืนมาแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(๑) คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลคุณ

หมวดที่ ๘

การปกิณก

เรื่องไต่สวนนาย ก.ส.ร. กุหลาบ

(ฉบับที่ ๑๖๒)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ที่ ๒๘/๑๔๓๘

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รตนโกสินทรศก ๑๑๘

ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช
 มาให้ ๒๐๐๐ เล่ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานเมรุ เห็นว่าหนังสือที่
 นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้นนี้ ไม่ควรแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง หรือคน
 อื่น ๆ ทั่วไป เพราะเป็นถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อ จะพาให้คนทั้งปวงดุ่มหลง
 ไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จปนจริงเช่นนั้น สมเด็จพระสังฆราช
 ก็นับว่าเป็นหลักเป็นประธานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก จึงเห็นควร
 จะไต่สวนเรื่องประวัตินี้ ให้ได้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร กล่าวจริง
 เพียงไร ขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวงนครสวรรค์
 พระยาศรีสุนทรโวหารพร้อมกันไต่สวน แลให้มีอำนาจที่จะเรียกตัวนาย
 กุหลาบกับทั้งเรื่องราวทั้งปวงมาไต่สวนได้จนตลอด แลให้ทำรายงานบอก
 มาให้ทราบ

สยามินทร์

๒๔๓

(ฉบับที่ ๓๖๓)

พระที่นั่งบรรณาคมสรวณีย์

ที่ ๘/๔๘๓

วันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๓๓๘

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ขอให้ทรงสังเกตความหน้าด้านของอ้ายกุหลาบ สยามประเทท วัน
พระแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ มีเรื่องพระราชทานน้ำค้ำพระเจ้าน้ำ ก่อวคือ
กรมขุนนราธิปัตย์ ตรงกับที่รับสั่งว่ามั่นคงว่ากรมขุนนราธิปัตย์พระชนม์
ก่อนพระราชทานเพลิงพระบรมศพพระปิ่นเกล้า มันไปนั้นก้อออกมาจึงเอา
มาลงพิมพ์เป็นที่ว่ารู้แล้ว ยังเข้าปิดแถมว่าเป็นต้นเหตุ คือแปลว่าเป็นครั้งแรก
แรก แต่อันที่จริงก็เห็นจะไม่ใช่มุ่ดวาท เพราะมันไม่รู้มันหมายความว่าครั้งแรก
จริง ๆ นับแต่ที่หม่อนฉนั้นจำได้ ยกพระองค์ใหญ่ประชุมวงษ์แด่กรมขุน
ชิเบศร์ได้ย เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ก็ได้ตั้ง มันโกหกถาโง่หาที่ดูดีมิได้เช่นนั้น
จะโปรดอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๖๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๓๖๓

วันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๙

ขอถวายพระพร

พอได้รับความในพระราชหัตถเลขาที่ ๙/๔๙๑ ก็ให้ไปตามเขามาอ่าน
เก็บเอาไปจากนี้เปนแท้ เมื่อกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ซึกนายกุหลาบจะให้
อ้างอธิปไตยในเรื่องเทียนฉันทะ นายกุหลาบโอดเออ อาตมาพิจาณาว่าต่อ
หน้านายกุหลาบว่านายกุหลาบเดาเอาเช่นนั้น ๆ จึงกล่าวถึงกรมขุนนเรนทร
ว่าเข้าพระเมรุพระปิ่นเกล้า จำได้อยู่แต่พูดต่อไปว่าถึงกรมหมื่นอุดม
เหมือนกัน แรกที่จะไต่ถามพระนามกรมหมื่นอุดมก็เมื่อสิ้นพระชนม์ เมื่อมีผู้
ไปกราบทูล ทูลกระหม่อมกำดั่งเฝ้าอยู่ทีวังหน้า แลวกก็เฝ้าจากัดมาพระบรม
มหาราชวัง นัยว่าจะเฝ้าจพระราชนัดสรังพระศัพกรมหมื่นอุดม นาย
กุหลาบคงเก็บเอาคำที่พูดกับกรมหลวงนเรศวรไปแต่งขึ้น แต่ถูกสกัดไว้
แล้วจึงไม่กล้าออกเรื่องต้นเหตุพระศัพเจ้าวังหน้าได้เข้าพระเมรุทองฉันทะ เรื่อง
เฝ้าจัดอดประสูติของกุฎกักเกิดขึ้นเพราะไต่ถามเล่าเรื่องกรมหมื่นอุดมสิ้นพระ
ชนม์ เรื่องพระรูปสมเด็จพระสังฆราชวัดราชสิทธิก็เอาประกอบเอาอีก

ขอพระราชทานพรรณาดักษณ โทษที่ไม่ควรเชื่อฟังของนายกุหลาบมา
พดางมี ๗ ประการ

๑. เป็นผู้แสดงความเท็จอย่างตนให้คนอื่นเชื่อถือ
๒. เป็นผู้บั่นความที่ไม่จริงจนถึงให้คนอื่นเชื่อถือผิด ๆ

- ๓ เป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้มีแล้ว
- ๔ เป็นผู้รักษาหนังสือไม่ดี คงมีปดอมจนได้
- ๕ เป็นผู้เอาประจบเอาง่าย ๆ
- ๖ เป็นผู้เลื้อมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ
- ๗ เป็นผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำคำนวณ

ตอ้งตั้งเกณฑ์ไว้สำหรับวางบทปรับแก้จนายกุหลาบว่าจะต้องด้วยมาตราไหน
ของเรื่องต้นเหตุพระราชทานน้ำผึ้งพระศัพเจ้าวังน่านนี้ ต้องด้วยมาตรา ๕
เพราะไม่ตั้งใจจะกล่าวเท็จ เป็นแต่เอาประจบด้วยเข้าใจว่าเป็นอย่างนั้น
เรื่องเล็ดจพระราชทานน้ำผึ้งพระศัพกรมหมื่นอนุตมน์นี้ ต้องด้วยมาตรา ๖
เมื่อพรรณมาถึงลักษณะในตัวก็ได้เป็นยอดข้างชั่วหลายประการ

- ๑ ยอดขีปน
- ๒ ยอดไม่มีอาย
- ๓ ยอดโง่
- ๔ ยอดไม่ซัดคขวาง

หวังว่าคำวินิจฉัยในเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช จะอธิบายลักษณะของ
นายกุหลาบว่าเป็นอย่างไรได้ชัดเจน

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙

ขอถวายพระพร

ตามกระแสพระบรมราชโองการที่ ๒๘/๑๕๓๙ ทรงพระกรุณาโปรด
 ให้อาคมภาพ กับกรมหลวงนเรศวรฤทธิ พระยาศรีสุนทรโวหาร
 พร้อมกันไต่สวนประวัติเล่มเตจพระดังฆราช ซึ่งนายกุหลาบพิมพ์ทูตเกล้า ฯ
 ถวาย เมื่อครั้งพระเมรุสมเด็จพระดังฆราชนั้น อาคมภาพได้พร้อมด้วย
 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ แด่พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็นกรรมการ
 ตรวจสอบประวัติของสมเด็จพระดังฆราช . ในสมุดที่นายกุหลาบพิมพ์ทูต
 เกล้า ฯ ถวาย . กับในสยามประเภทเล่ม ๕ ตอนที่ ๑๐ ตั้งแต่หน้า ๓๓๖
 ถึงหน้า ๓๖๗ ได้พบข้อความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งจำนวนก็ไม่เป็น
 อันเดียวกัน แต่ก็น่าจะเป็นหนังสือที่เรียบเรียงทูตเกล้า ฯ ถวายทั้ง
 สองแห่ง เมื่อพบข้อความในหนังสือสองฉบับนั้น มาน้อยกว่ากันเช่นนั้น
 จึงได้เก็บข้อความ ในหนังสือสองฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกันเป็นสองหมวด
 หัวข้อ คือ เรื่องสมเด็จพระดังฆราชหมวด ๑ ถึงความนอกจากเรื่อง
 สมเด็จพระดังฆราชหมวด ๑ แล้วได้ดือนนายกุหลาบฟังคำพยาน ตรวจ
 สรรพหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แลสืบสวนความเข้าประกอบได้ความว่า
 นายกุหลาบผู้เรียบเรียงประวัตินั้น ประกอบด้วยโทษไม่ควรเป็นที่เชื่อฟัง ๗
 ประการ คือ

๑ เป็นผู้แต่งความเท็จอวดอ้างตนให้เขาเชื่อถือ เช่นอวดอ้าง
ตำราซึ่งไม่มีจริง

๒ เป็นผู้บิดความที่ไม่มีจริงขึ้นดองให้คนเชื่อถือผิด ๆ เช่นแต่งข้อ
ความไม่มีมูลขึ้นแล้ว อ้างว่าเก็บมาจากตำราชื่อนั้นชื่อนี้ ซึ่งไม่มีจริง
บ้าง แซมเข้าไว้ในหนังสือที่ผู้อื่นแต่งบ้าง

๓ เป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เป็นไปแล้ว เช่นกล่าวเบียดเบียนข้อ
ความที่เป็นปฏิบัติแก่เหตุหรือข้อความซึ่งมีผู้กล่าวหรือแต่งไว้ในหนังสือ
ซึ่งเป็นจริง ให้กลายเป็นที่สงสัย

๔ เป็นผู้รักษาหนังสือไม่ดี บันดาหนังสือที่นายกฤษดาภมู้อยู่ดวน
เป็นของไม่คงตามเดิมทั้งนั้น

๕ เป็นผู้เตาเอาง่าย ๆ ซึ่งข้อความที่ตนไม่รู้ เช่นกล่าวถึงเรื่อง
สมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ เป็นแต่เห็นพระสังฆราชชวคน้ำไป ก็เตา
ว่าพระสังฆราชองค์พระคพต่อราชการ

๖ เป็นผู้เลืมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าวว่
พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) แต่ครั้งยังบวชเป็นพระศรีวิสุทธิวงษ์
เป็นพระอุรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระสังฆราชเมื่ออุปถัมภ์ครั้งที่ ๒ ก็เช่น
ความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกฤษดาภมูได้เลืมว่า มีในจดหมาย
เหตุโบราณ

๗ เป็นผู้มกง่ายในการใช้ถ้อยคำฉาววน เช่นกรมหมื่นบวรวิรัช
สุริยพันธุ์ เรียกเป็น กรมหมื่นบวรวิรัชสุพันธุ์วงศ์ หาได้ใคร่ครองให้ถ่อง
แท้ก่อนไม่

แต่ประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เป็นเรื่องประกอบ
ด้วยโทษไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ
๑ เท็จไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงษ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
เป็นต้น

๒ เท็จปนจริง คือ เค้าความเท็จ แต่ถึงความจริง เช่นกล่าววงษ์
สมเด็จพระสังฆราชโยงเข้าเป็นเชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นต้น

๓ จริงปนเท็จ คือ เค้าความจริง แต่ถึงความเท็จ เช่นกล่าว
เรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปลพระปริยัติธรรมได้ ๘ ประโยคแต่ครั้งยังเป็น
สามเณร ขอนเป็นความจริงที่รักน้อย แต่ข้อที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูหลังเป็นต้นนั้น เป็นความเท็จ

นอกจากนี้ยังมีข้อที่กล่าวไม่สมคณณ์สมปดาย ซึ่งข้อความเท็จของผู้
เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์อ่อนพาสสมเด็จพระสังฆราชไปหาพระครู
ศีลปาโมกข์ แลถวายตัวแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บาง
แห่งกว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร บางแห่งกว่าที่วัดราชาธิวาส

แต่เหตุชักนำให้ชักกุหลาบกลาดงทูนพิมพ์หนังสืออันแปลกน่าทูลเกล้าฯ
ถวายก็แต่เห็นชด้อยกว่า ถ้าหนังสือนี้ได้แจกในงานพระเมรุก็ดี หรือแม้ไม่ได้
แจกแต่เก็บเงินอยู่ก็ดี หนังสือนี้ได้ชื่อว่าได้ความรับรองว่าเป็นจริง
หรือไม่ปรากฏว่าเป็นเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาสนั้นไวเป็นข้อ
เลี้ยงของตน แล้วแต่เปิดเผยเรื่องนั้น ๆ อันประกอบด้วยโทษไม่ควรเชื่อ
ฟังในหนังสือพิมพ์ดองให้มหาชนเชื่อถือ เพื่อหาผลหาประโยชน์เข้าตัว ดัง
การณณ์เป็นมาแต่ในหนหลังแล้วยังกำลังอยู่ในบัดนี้

เมื่อได้ส่วนได้ความชัดเจนแล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่า ประวัติสมเด็จพระ
 พระสังฆราช ทั้งในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูตเกล้า ฯ ถวาย ทั้งในสยาม
 ประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น ไม่ควรเป็นที่เชื่อฟังของคนทั้งปวง มีข้อ
 ความพิสดารแจ้งในคำวินิจฉัยของกรรมการ พร้อมทั้งคำพยานและรายการ
 ดัดส่วน (๑) ที่ถวายมาพร้อมกันนั้น แลนายกุหลาบเกล้าทูตเกล้า ฯ ถวายหนังสือ
 แ่ดงเรื่องที่ตนรู้ยู่เต็มใจว่าประกอบไปด้วยความเท็จฉบับหนึ่ง แ่ดง
 ใจกล่าวเท็จเปิดเผยในสยามประเภทฉบับนั้น แ่ดงอาการให้คนทั้งหลาย
 เข้าใจไปว่า ตนได้ทูตเกล้า ฯ ถวายเรื่องที่พิมพ์ไว้ในนั้น ซึ่งประกอบ
 ด้วยความเท็จดูจนอีกฉบับหนึ่งด้วย เช่นนี้ได้ชื่อว่าหมิ่นต่อพระบรมเศา
 ษานุภาพ เปนความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง ข้อนี้ต้องอาไ้รย
 พระมหากรณาเป็นที่ตั้ง จะควรสดานไรสุดแต่จะทรงพระมหากรณา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
 (ลงพระนาม) ขอถวายพระพร กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
 (ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า นเรศวรฤทธิ
 (ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทรโวหาร

(๑) คำเนาคำวินิจฉัยของกรรมการ คำพยานและรายการดัดส่วน
 เหล่านี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรวบรวม
 รวมเข้าใบปกประทานให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เห็นว่าใจ
 ความอันเป็นเนื้อเรื่องรวมอยู่ในรายงานที่กรรมการถวายแล้ว จึงมิได้เอา
 มาพิมพ์ไว้ในเล่มนี้

๒๔๘

(ฉบับที่ ๑๖๖)

พลับพลาส่วนดุสิต

ที่ ๕/๓๗

วันที่ ๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรรมการไต่สวนเรื่องประวัติดมเด็จพระสังฆราชที่นายกุหลาบแต่ง

ด้วยได้ส่งรายงานที่ได้ไต่สวนนายกุหลาบกับหนังสือต่าง ๆ ที่ประกอบ
กับรายงานมานั้น ได้ตรวจดูตลอดแล้ว เห็นว่ากรรมการได้ไต่สวนโดย
ความซื่อตรงรอบคอบได้ความละเอียดชัดเจนดี เป็นที่พอใจเป็นอันมาก
ขอขอบใจกรรมการที่ได้ทำการด้วยความสุจริตเป็นอันมาก

สยามินทร์

๒๔๘

เรื่องดาวหาง

(ฉบับที่ ๑๖๗)

คำหนักพญาไทย

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

เข้าใจว่าจะได้ทอดพระเนตรดาวหางแล้ว มีข้อใดถามกันจนถึงเรื่องดาวหาง ได้มีจดหมายเหตุเห็นแต่เมื่อใดมา ได้ความเพียวก่อนพระเยซู ๒๐๐ ปีเศษจากข้างฝรั่งจึงกลับปรารภว่า ในบาฬีจะมีแห่งใดบ้างหรือไม่ที่กล่าวถึงดาวหางแต่เรียกดาวหางอย่างไร ขอทูลถามในข้อนั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๑๖๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ดาวหางเรียกอย่างไรในบาฬียังไม่เคยพบ แต่ในภาษาดันต์กฤตเรียกชุมเกตุ จึงได้ความว่าสังเคราะห์เข้าในพจนานุกรมอันมีแต่ง แด่ศัพท์ว่าชุมเกตุยังไม่เคยพบในบาฬี แต่ในอรรถกถาจะมีบ้างหรืออย่างไรยังไม่แน่ว่ารับพระราชทานคันธุก่อน. ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

ห้องศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช

สำนักหอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

